

Frændafundur 4

SMÁTJÓÐAMENTAN Í ALTJÓÐASAMFELAGI
SMÁÞJÓÐAMENNING Í ALÞJÓÐASAMFÉLAGI

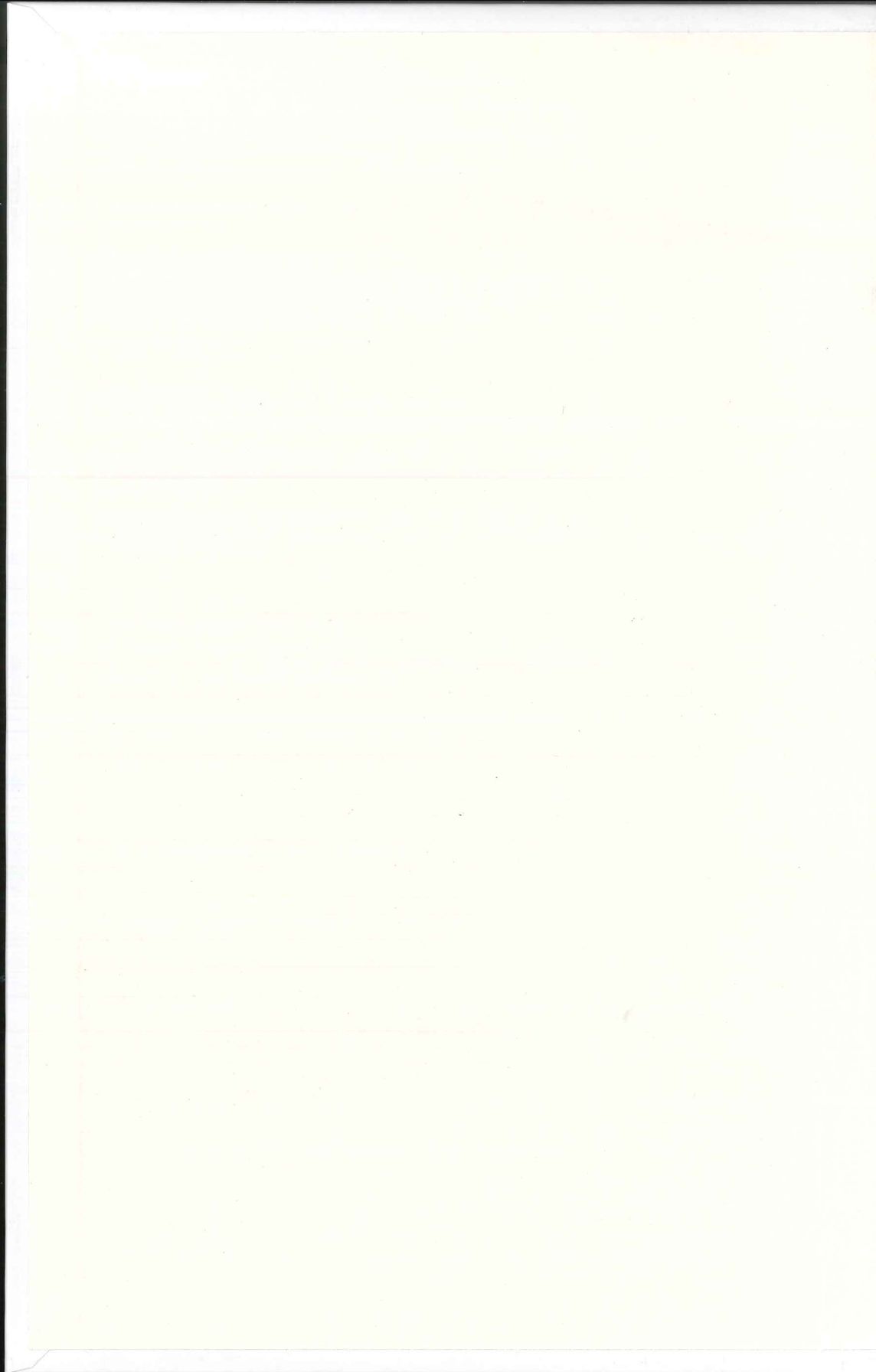
Fyrirlestrar frá føroyskari-íslenskari ráðstevnu
í Tórshavn 18.-19. august 2001

Fyrirlestrar frá færeysk-íslenskri ráðstevnu
í Þórshöfn 18. – 19. ágúst 2001

Ritstjórar
Turið Sigurðardóttir
Magnús Snædal

Føroya Fróðskaparfelag

FRÆNDAFUNDUR 4

Frændafundur 4

SMÁTJÓÐAMENTAN Í ALTJÓÐASAMFELAGI
SMÁÞJÓÐAMENNING Í ALÞJÓÐASAMFÉLAGI

Fyrirlestrar frá føroyskari-íslenskari ráðstevnu
í Tórshavn 18.-19. august 2001

Fyrirlestrar frá færeysk-íslenskri ráðstefnu
í Þórshöfn 18. – 19. ágúst 2001

Ritstjórar
Turið Sigurðardóttir
Magnús Snædal

Føroya Fróðskaparfelag
Tórshavn 2002

ISBN 99918-41-35-0

ISSN 0365-6772

© 2002 Høvundar

Forlag: Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn
Umbróting, repro, prent og innbinding: Hestprent

ANNALES SOCIETATIS SCIENTIARUM FÆROENSIS – SUPPLEMENTUM XXXV

EVNISYVIRLIT

Formáli	7
Fyrilesarar	9
Guðmundur Hálfðanarson: „Eigi víkja!“ Þjóðernisvitund og pólitísk menning Íslendinga	11
Bergur Berg: Politisk mentan og smátjóðir. Broytingar í politisku mentanini í Føroyum	26
Gauti Kristmannsson: Þýðingar meðal smáþjóða	37
Jákup í Skemmuni: Týðing sum mentanarvirksemi	45
Úlfur Hjörvar: Frændrækni. – Ígripaþankar um menningarsamskipti Færeyinga og Íslendinga og hvað helst mætti verða þeim til framdráttar	52
Ólavur Christiansen: Lýsing av nøkrum møguleikum viðvíkjandi búskaparligu gongdini í smásamfeløgum	59
Turið Sigurðardóttir: Av bygð í bý til tykisrúm. Støð í <i>Mjørka í heilum</i>	97
Dagný Kristjánsdóttir: „Nú er strand í Stapaey!“ Um smásöguna „Það á að dansa“ eftir William Heinesen og kvikmyndina <i>Dansinn</i> eftir Ágúst Guðmundsson	108
Jógvan í Lon Jacobsen: Føroyskt í alheimsgerðini	118
Sveinn Agnarsson: Drepur kvótinn byggðirnar í dróma? Fiskveiðar og byggðamál á Íslandi 1980-2000	127
Annika W. Joensen: Føroyska ferðavinnan – nútíð og framtíð	148
Þorleifur Þór Jónsson: Samspil menningar og ferðaþjónustu	166
Þórarinn Sólmundarson: Byggðaröskun á Íslandi	175
Yvirlit yvir <i>Frændafund 1-4</i>	183

Formáli

Fyrilestrarnir, sum her birtast, vóru hildnir á Frændafundi í Tórshavn 18. – 19. august 2001. Høvundarnir hava havt høvi til at gera broytingar.

Ráðstevnan, tann fjórða síðan 1992, var fyrireikað av "Íslandsnevndini" á Fróðskaparsetri Føroya, sum var sett í 1990. Í nevndini sita: Turið Sigurðardóttir form., Anfinnur Johansen, Malan Marnersdóttir og Jóhan Hendrik W. Poulsen. Í "Føroyanevndini" við Heimspekideild Háskóla Íslands sita: Ingi Sigurðsson form., Þóra B. Hjartardóttir, Pétur Knútsson, Magnús Snædal og Höskuldur Þráinsson. Ráðstevnan var hildin í Høllini á Føroya Sjómannsskúla.

Ráðstevnan var tvørfaklig eins og tær undanfarnu og bar høvuðsyvirskriftina "Smátjóðamentan í altjóðasamfelagi. Broytingar í mentan, vinnulívi og samleika." Hesi evni vórðu viðgjørð í trettan fyrilestrum: politisk mentan (Guðmundur Hálfðanarson, Bergur Berg); týðing í smáum samfeløgum (Gauti Kristmannsson, Jákup í Skemmuni); búskaparligu leiðirnar hjá náttúrufeingisheftum smásamfeløgum (Ólavur Christiansen); vantandi mentanarsamstarv millum Føroyar og Ísland (Úlfur Hjörvar); íslendskur filmur um søgu eftir William Heinesen (Dagný Kristjánsdóttir); nýtt føroyskt stuttsøgusavn (Turið Sigurðardóttir); tungumál hjá lítlari tjóð í altjóðasamfelagi (Jógvan í Lon Jacobsen); fiskiskapur og bygdamenning í Íslandi 1980-2000 (Sveinn Agnarsson); føroysk ferðavinna og íslendsk (Annika W. Joensen, Þorleifur Þór Jónsson); nýskipan av hægri útbúgving í Íslandi (Þórarinn Sólmundarson). Fyrilestrarnir vórðu hildnir og eru prentaðir ymiskt á íslenskum og føroyskum og við enskum samandrátta.

Ráðstevnan fekk fíggarligan stuðul frá Mentamálastýrinum og Letterstedtska Föreningen. Tórshavnar Býráð sýndi beinasemi og blíðskap, og Føroya Sjómannsskúli lænti okkum frálík høli til ráðstevnuna.

RITSTJÓRARNIR

FYRILESARAR
FYRIRLESARAR

Úr Íslandi

Dagný Kristjánsdóttir, dr. phil., prófessor í íslenskum bókmenntum við Háskóla Íslands, dagny@hi.is

Gauti Kristmannsson, dr.phil., aðjunkt í þýðingafræðum við Háskóla Íslands, gautikri@hi.is

Guðmundur Hálfðanarson, Ph. D., prófessor í sagnfræði við Háskóla Íslands, ghalfd@hi.is

Sveinn Agnarsson, serfræðingur við Hagfræðistofnun Háskóla Íslands, sveinna@hi.is

Þorleifur Þór Jónsson, M. Sc., hagfræðingur hjá Samtökum ferðaþjónustunnar, thorleifur@saf.is

Þórarinn Sólmundarson, B.Sci., sérfræðingur á þróunarsviði Byggingastofnunar, thorarinn@bygg.is

Úr Føroyum

Bergur Berg, cand.scient.pol., ráðgevi, beb@tinganes.fo

Ólavur Christiansen, cand.pol. et soc., granskari á Fróðskaparsetri Føroya, olavurc@setur.fo

Jógvan í Lon Jacobsen, mag.art., adjunktur í málfrøði á Fróðskaparsetri Føroya, jogvanlj@setur.fo

Annika W. Joensen, cand. negot., annikaw@post.olivant.fo

Turið Sigurðardóttir, mag. art., lektari í norðurlendskum bókmentum á Fróðskaparsetri Føroya, turids@setur.fo

Jákup í Skemmuni, cand.phil., týðari, jakups@get2net.dk

Úlfur Hjörvar, rithøvundur og týðari, lupus@post.olivant.fo

GUÐMUNDUR HÁLFDANARSON

„Eigi víkja!“ Þjóðernisvitund og pólitísk menning Íslendinga

„Á sama hátt og okkur var óholtt að sækja allt til Danmerkur eigum við ekki að sækja allt okkar nú eða síðar meir til hins nýja sambandsríkis Evrópu ...“, skrifaði Davíð Oddsson (2000:37), forsætisráðherra Íslands í nýlegu áramótaávarpi til íslensku þjóðarinnar. Með þessu endurtók hann vel þekkta skoðun sína á Evrópusamstarfi Íslendinga og hafnaði einnig öllum hugmyndum um umsókn Íslands að Evrópusambandinu, a.m.k. á meðan hann leiðir ríkisstjórn Íslands. Um leið og orð Davíðs Oddssonar endurspegluðu ríkjandi skoðun innan Sjálfstæðisflokksins lögðu þau línuna fyrir framtíðarþróun í utanríkisstefnu flokksins, en sjálfstæðismenn hafa lengst af verið ötulustu talsmenn náins samstarfs við ríki Vesturlanda, þótt þeir hafi hiklaust hafnað allri þátttöku í samrunaferli Evrópu (sbr. *Ályktun um utanríkismál*).

Að mörgu leyti er þessi afstaða dæmigerð fyrir almennar umræður á Íslandi (eða kannski frekar skort á slíkum umræðum) um möguleika Íslands á að ganga í Evrópusambandið. Segja má í því sambandi að íslenska stjórnmalaflokkar skorti alla hefð til að ræða þessa mikilvægu hluti fyrir framtíð landsins í samfélagi þjóðanna. Formaður Sjálfstæðisflokksins og flokksmenn hans vísa til sjávarútvegsstefnu Evrópusambandsins sem helstu raka Íslendinga gegn aðild að sambandinu, en með inngöngu, segja þeir, koma Íslendingar til með að glata öllum umráðarétti yfir fiskimiðunum til skrifræðisvaldsins í Brussel (*Ályktun*; Davíð Oddsson 1995:28-29). Önnur algeng rök gegn aðildarumsókn snúa að meintu reglugerðarfargani sambandsins – „öfvöxtur hefur hlaupið í alla reglustýringu þess og áhrif aðildarlanda þess á eigin mál hafa farið minnkandi“, sagði Davíð t.d. um það atriði í setningarræðu sinni á landsfundi Sjálfstæðisflokksins árið 1999 (*Ræða*).

Sjálfstæðisflokkurinn er ekki einn í andstöðu sinni við Evrópusambandið, a.m.k. er stefna Vinstrihreyfingarinnar-græns framboðs, sem er lengst til vinstri meðal flokka á Alþingi Íslendinga, í Evrópumálunum mjög svipuð andstæðingunum lengst til hægri í þinginu. Í upprunalegri stefnuyfirlýsingu

flokksins segir þannig að hreyfingin hafni „aðild Íslands að Evrópusambandinu þar eð slík aðild mun skerða fullveldi Íslands og forræði þjóðarinnar yfir auðlindum lands og sjávar“. Í stað aðildar og samninga um Evrópska efnahagssvæðið vill flokkurinn aftur á móti þróa tvíhliða samninga við sambandið, en hann vill reyndar einnig að Ísland segi sig úr NATO en tryggi öryggis- og efnahagsmál Íslands með tvíhliða samningum við önnur ríki (*Tillaga*).

Stjórnmalaskýrendur hafa oft bent á þessa sérstöðu Íslendinga hvað varðar afstöðuna til Evrópusambandsins, a.m.k. þegar viðhorf íslenskra stjórnmalamanna eru borin saman við skoðanir kollega þeirra í nágrannalöndunum á sömu málum (Gunnar H. Kristinsson 1996:150-151; Ingebritsen 1998:129). Þannig hafa ýmsir bent á að enda þótt íslenskir stjórnmalamenn hljóti, eðli málsins samkvæmt, að taka sjávarútvegsstefnu sambandsins mjög alvarlega sökum þess hversu gríðarlegra hagsmuna þjóðin hefur að gæta í öllu því sem snýr að fiskveiðum, þá sé enn allt á huldu með hvaða áhrif aðild að sambandinu myndi hafa á íslenskt efnahagslíf. Slíkum spurningum „verður aðeins svarað með viðræðum um aðild“, segir Gunnar H. Kristinsson stjórnmalafraeðingur (1996:154-155), en hann hefur skrifað allnokkuð um þessi mál á undaförnum árum. Hin augljósa spurning er því hvers vegna Ísland, ólíkt Danmörku, Svíþjóð, Noregi og Finnlandi, hefur aldrei íhugað af neinni alvöru að ganga í Evrópusambandið.

Það eru auðvitað mörg hugsanleg svör við þessari spurningu, en þegar öllu er á botninn hvolft er a.m.k. ljóst að umræður á Íslandi um þetta mál hafa ávallt verið fremur ómarkvissar. Því hefur þannig verið haldið fram, og ekki að ástæðulausu, að íslenskir stjórnmalamenn hafi notað sjávarútvegsstefnu sambandsins fremur sem „tylliástæðu til að takmarka umræður um aðild“ en alvarlegt innlegg í umræðuna (Baldur Þórhallsson), og það þótt Halldór Ásgrímsson, utanríkisráðherra Íslands, hafi marglýst eftir hreinskiptinni umræðu í þjóðfélaginu um þessi mál. „[M]eð því að loka augunum fyrir þeirri þróun, sem á sér stað umhverfis okkur [erum] við að bregðast skyldum okkar gagnvart þjóðinni og þá ekki síst gagnvart þeim kynslóðum, sem taka munu við keflinu í þessu boðhlaupi lífsins“, sagði hann t.d. á fundi miðstjórnar Framsóknarflokksins í nóvember 1999, en enn hefur enginn þeirra stjórnmalaflokka sem nú eiga menn á Alþingi Íslendinga ljáð máls á aðildarviðræðum við Evrópusambandið.

Þessi efi, eða áhugaleysi, gagnvart Evrópusambandinu er þó fullkomlega eðlilegur þegar litið er til íslenskrar stjórnmalasögu og þróunar stjórnmalahugmynda á Íslandi síðustu áratugina. Íslensk stjórnmal mótuðust upp úr sjálfstæðisbaráttu Íslendinga á síðari hluta 19. aldar og á fyrri hluta hinnar

20., og þjóðernissinnaður málflutningur þess tímabils, goðsagnir og hugsjónir, hafa mótað íslensk stjórnsmál með djúpstæðum hætti alla 20. öldina. Til að skilja viðbrögð Íslendinga við „Evrópuhugsjóninni“ verðum við að athuga forsendur hinnar pólitísku menningar á Íslandi, skoða orðræðu stjórnsmálanna, sögu hennar og viðmið. Þannig verður ljóst að þegar íbúar jaðarsvæðisins í norðri horfa suður á bóginn í átt til kjarna álfunnar á meginlandinu þá ganga þeir út frá sínum eigin forsendum fremur en stjórnsmálaþróun Evrópu sem slíkri. Hér langar mig að kanna nánar þessar forsendur íslenskra stjórnsmála, og þá sérstaklega hvernig þjóðernissinnuð viðhorf íslenskra stjórnsmálamanna móta skoðanir þeirra á fullveldi Íslands.

Upphaf íslensks þjóðríkis

Hinn 18. júní 1944 safnaðist saman mikill mannfjöldi í miðbæ Reykjavíkur til að fagna stofnun Lýðveldisins Íslands, en stjórnarskrá þess hafði verið formlega staðfest á fundi Alþingis daginn áður á Þingvöllum. Fundurinn fór fram fyrir utan Stjórnarráðshúsið, en það var eins og kunnugt er upphaflega byggt á 18. öld sem danskt fangelsi, og staðsetningin var því vel til fallin. Á fundinum í Reykjavík fluttu formenn þeirra fjögurra stjórnsmálaflokka sem þá áttu sæti á Alþingi hátíðarræður til að minnast þessara merku tímamóta í sögu landsins. Í ræðu sinni líkti Ólafur Thors, formaður Sjálfstæðisflokksins og fyrsti þingræðislega kjörni forsætisráðherra lýðveldisins, stofnun lýðveldisins við ferðalok (*Lýðveldishátíðin*:263-267): „Íslendingar, vér erum komnir heim. Vér erum frjáls þjóð“, tilkynnti hann löndum sínum á máli sem var þrungið þjóðernissinnuðum anda þess tíma. Ólafur var ekki einn um að líta svona á málin, vegna þess að kynslóðin sem batt enda á samband Íslands við Danmörku leit á hið sjálfstæða lýðveldi sem eitthvað allt annað og meira en pólitíska stofnun – „þjóðin er nú loks komin heim með allt sitt, fullvalda og óháð“, sagði t.d. Gísli Sveinsson forseti Alþingis daginn áður á Þingvöllum og notaði þannig samlíkingu sem virtist svo viðeigandi á þessum tímamótum (*Lýðveldishátíðin*:165).

Annað algengt stef í pólitískri orðræðu þessara tveggja daga í júní 1944 var hugmyndin um að lýðveldið væri ekki aðeins heimilið sem þjóðin hafði þráð í aldir heldur einnig að það væri stofnun sem ætti sér afar djúpar rætur í íslenskri sögu. „Vér höfum endurreist lýðveldið í landi voru“, útskýrði Einar Olgeirsson, formaður Sósíalistaflokksins fyrir mannföldanum í miðbæ Reykjavíkur, „vegna þess að frelsisþráin hefur aldrei dáðið með þjóð vorri“ (*Lýðveldishátíðin*:273). Þetta var „endurreisn hins gamla þjóðveldis, sem hafði skapað fyrstu gullöld Íslands“, skrifaði annar stjórnsmálamaður nokkrum

árum síðar, og þar með var lýðræðisríki nútímans rakið aftur til þjóðveldis miðalda fremur en erlendra fyrirmýnda (Jónas Jónsson 1948:XXI). Á þennan hátt var lýðveldið orðið að íslenskri stofnun – hið nýja heimili þjóðarinnar var byggt á íslenskri hugmynd fremur en á innfluttri hugmyndafræði frá Evrópu.

Að lokum má sjá að þessir guðfeður íslenska lýðveldisins litu á sögu íslensku þjóðarinnar frá þeim tíma að Íslendingar samþykktu að gangast Noregskonungi á hönd seint á 13. öld þar til að landið varð fullkomlega sjálfstætt lýðveldi á þeirri 20. sem eina samfellda baráttu fyrir frelsi sínu. „Allt síðan á síðari hluta 13. aldar hafa forvígismenn vorir átt í höggi við hið erlenda vald“, lýsti Benedikt Sveinsson, einn staðfastasti baráttumaðurinn fyrir íslensku sjálfstæði á fyrri hluta 20. aldar, yfir á fundi Alþingis á Þingvöllum 17. júní 1944. „Aldrei hefir dýrlegri dagur risið upp yfir þjóðvora og land síðan lýðveldi vort var fyrst stofnað í árdaga“, sagði hann einnig, og taldi hann daginn réttlát „sigurlaun eftir langa og erfiða baráttu, alda strit og stríð“ (*Lýðveldishátíðin*:204-211). Í augum stjórnámálamannanna var þetta kjarni íslenskrar sögu, eða hinn rauði þráður sem tengdi saman nútíð og fortíð, og því einnig leiðarvísir inn í framtíðina. Af þeim sökum var nauðsynlegt, að mati þeirra, að „halda arfsögn [sjálfstæðis]baráttunnar vakandi, gera strit og stríð farinna kynslóða fyrir frelsinu að snörum þætti í lífi og vitund uppvaðandi kynslóðar“, eins og sagði í lýsingu Einars Olgeirssonar (1945:386) á sögusýningu sem haldin var í Reykjavík í tilefni lýðveldisstofnunar sumarið 1944. Þetta var nauðsynlegt, sagði hann, vegna þess „að aðeins á grundvelli frelsinsins getur menningin þrífist. Því glegggra sem hún sér þetta, því meiri eru líkindin til þess, að þjóðin læri að varðveita frelsi sitt“.

Þessar yfirlýsingar birta í hnotskurn viðhorf stofnenda lýðveldisins til hins nýja stjórnarforms á Íslandi. Í fyrsta lagi er greinilegt að stjórnámálamennirnir álitu frelsi og fullveldi þjóðarinnar takmark og megininntak íslenskra stjórnamála á fyrri tímum og þar með varðveislunni þess helsta markmið sitt í framtíðinni. Lýðveldið var heimili landsmanna, og á sama hátt og sérhver íslensk fjölskylda varð að eiga þak yfir höfuðið, eins varð íslenska þjóðin að vera sjálfstæð í landi sínu. Í öðru lagi endurtóku þeir hvað eftir annað að lýðveldið, sem byggðist á hugmyndinni um fullveldi fólksins, væri íslensk hugmynd, sem ætti rætur í ríkislausu þjóðfélagi þjóðveldisaldar. Á þennan hátt höfnuðu þeir samevrópskum uppruna íslenska þjóðríkisins, og staðsettu táknrænan uppruna þess á Þingvöllum fremur en Mars-völlum í París þar sem Frakkar komu saman 14. júlí 1790 til að fagna fæðingu franska

þjóðríkisins – en algengt er að líta á þann atburð sem táknrænan fæðingardag þjóðríkja nútímans (Lavissee 1922:511).

Hvaða afstöðu sem menn hafa til uppruna íslenska lýðveldisins er óhætt að fullyrða að sköpun þjóðríkis á Íslandi á 19. og 20. öld fylgir hefðbundnu mynstri evrópskra smáþjóða eins og því er lýst í verkum fræðimanna á borð við Ernest Gellner og Miroslav Hroch. Undir forystu lítills hóps menntamanna breyttu þjóðernissinnar menningarhópi í þjóð, svo notuð séu orð Gellners, út frá þeirri kenningu að „þjóðir séu náttúruleg, eða guðleg aðferð til að flokka menn, eðlislæg en oft síðbúin pólitísk örlög“ (1983:42). Þetta viðhorf, sem nefna má goðsögn þjóðernisstefnunnar, lifir enn góðu lífi á Íslandi, og er sjálfsagt ein meginskýring þess að íslenskir stjórnsmálamenn hafa ekki jafn miklar efasemdir um framtíð þjóðríkisins og starfsbræður þeirra og systur á meginlandi Evrópu. Ríkjandi skoðun á Íslandi kemur ágætlega fram í nýlegri bók eftir Ragnar Arnalds, fyrrverandi ráðherra og alþingismanns, en hann segir sjálfstæðið vera mikilvægustu auðlind Íslendinga (1998:14). Með þessu vilja þeir halda á lofti minningu þjóðhefju Íslendinga, Jóns Sigurðssonar, sem barðist fyrir sjálfstæði Íslendinga á 19. öld undir kjörorðinu „eigi víkja“ – en vandamálið sem Íslendingar standa frammi fyrir er hversu vel sú hugsjón á við nú í byrjun 21. aldarinnar.

Er þjóðríkið í andaslitrunum?

Eins og svo margt í stjórnsmálum nútímans getum við rakið upphaf hinnar fullvalda þjóðar til frönsku byltingarinnar. Með aftöku Lúðvíks 16. í janúar 1793 rufu Frakkar þá taug sem tengdi lýðveldið við fortíðina, um leið og bundinn var táknrænn endir á það heilaga samband sem einvalda konungar þóttust hafa haft við guðdóminn. Líta má einnig á aftöku Lúðvíks sem síðasta áfangann í flutningi fullveldisins frá konungsvaldinu til þjóðarinnar (Furet 1988:128-130; Walzer 1974:86-89). Þetta augnablik var lokahnykkur stjórnsmálaþróunar árána á undan þar sem íbúar Frakklands – eða þeir sem töluðu fyrir þeirra hönd – skilgreindu sig, annars vegar, sem þjóðarheild og, hins vegar, þjóðina sem hina einu og sönnu uppsprettu valdsins í ríkinu. Fullveldið var nokkuð sem þjóðin átti í sameiningu, og enginn einn meðlimur þjóðarfjölskyldunnar gat þótt eiga stærri hlut í því en aðrir meðborgarar hans (Baker 1982; Godechot 1975:38; Nora 1982; Nicolet 2000:37-60). Athyglisvert er samt hve fáir byltingarmanna sáu nokkra þversögn í því að meina öllum konum þátttöku í opinberu lífi, um leið þeir lýstu því yfir að fullveldið væri sameign þjóðarinnar allrar.

Hugmyndin um hina fullvalda þjóð lagði heiminn smám saman að fótum

sér og var orðin almennt viðurkennd réttlæting ríkisvalds á fyrri helmingi 20. aldar. Sigur hennar varð svo alger á síðari hluta aldarinnar, segir enski félagsfræðingurinn Anthony Giddens (1990:13), að þegar félagsfræðingar töluðu um 'þjóðfélög' „hafa þeir í huga rækilega afmörkuð kerfi, með innra samræmi. Ef litið er á 'þjóðfélög' á þennan hátt er greinilega átt við *þjóðríki*". Þrátt fyrir þessa velgengni er þjóðríkið byggt á nokkuð augljósri þverstæðu. Þannig er pólitískt hlutverk þjóða fyrst og fremst það að þær teljast handhafar fullveldisins; þær eru „safn þegna sem eru jafnir gagnvart lögum“, svo vitnað sé til franska sagnfræðingsins Pierre Nora (1982:339). Í þessum skilningi eru þjóðir byggðar á algildum lögmálum, vegna þess að réttur þegna til að hafa áhrif á setningu þeirra laga sem þeir lúta og öll almenn mannréttindi eru einstaklingsbundinn réttur sem telst jafngildur hvar sem er í heiminum. Af þessum sökum hafa forystumenn fjálslyndisstefnunnar, alveg eins og frumkvöðlar marxismans, spáð endlokum þjóðernisins innan tíðar (Guðmundur Hálfðanarson 2001:219-222; Smith 1991:145). Í reynd hafa þjóðríki nútímans þó fest sig í sessi sem skýrt afmarkaðar einingar, tengdar ákveðnum landsvæðum órjúfandi böndum (Smith 1979:3). Þráin eftir ættjörðinni, tengslin við landið og sambandið við fólkið sem byggði það í árdaga, hafa myndað grunn þjóðernisvitundar í Evrópu síðustu eina eða tvær aldirnar. Þjóðir nútímans eru því ekki aðeins hópar fólks sem eiga fullveldið í sameingu, heldur teljast þær söguleg samfélög, með sameiginlega fortíð og framtíð (Nora 1982:339).

Afmörkun þjóða í skýrt aðgreinda hópa, sem annaðhvort höfðu orðið til eftir aldalanga sambúð innan ríkja eins og franska þjóðin, eða vegna menningarlegrar samkenndar eins og sú þýska, kom fyrst fram á 19. öld í kjölfar frönsku byltingarinnar og Napóleonsstríðanna. Að hluta til gerðist hún vegna þess að hugmyndin um allsherjarríkið átti sér formælendur fáa í Evrópu, eins og Napóleon komst svo rækilega að þegar hann reyndi að útbreiða fagnaðareriðni byltingarinnar um meginland álfunnar. Að hluta til var þessi afmörkun einnig eðlileg viðbrögð við náttúrulegum aðstæðum á 19. öld, en á þeim tíma var varla hagkvæmt að mynda stærri ríki en þau sem urðu til á öldinni. Niðurstaðan var sú að smám saman urðu til þjóðríki í Evrópu, sem öll byggðust á algildum kenningum um þegnréttindi um leið og þau gættu landamæra sinna af kostgæfni og ræktuðu þjóðareinkennin af bestu getu.

Þegar fram liðu stundir tók landfræðileg og menningarleg afmörkun þjóðanna að skyggja á hinar algildu kennisetningar þjóðríkjanna. Þetta má skýra með því hversu handhægt hefur reynst að réttlæta ríkisvald með hugmyndinni um sameiginleg örlög, en þjóðernisvitundin hefur skapað

mjög sterka tilfinningu samkenndar og tilgangs í samfélögum þar sem trúarbrögð hafa átt undir högg að sækja (Giddens 1985:116-121; Schnapper 1994:186-190). Þetta er hin ljúfa tilfinning að vera talinn með, svo notað sé orðfæri franska fræðimannsins Michels Morineaus. Þetta skýrir það að á meðan nær allir fræðimenn sem rannsaka þjóðerni telja þjóðir vera félagsleg eða pólitísk fyrirbrigði þá líta margir, ef ekki flestir, Evrópubúar svo á að þjóðernið sé þeim eðlislægt og því óhagganleg staðreynd.

Það er alkunna að þjóðríkið – þetta „óstöðuga samband tveggja ólíkra fyrirbæra“, lýðveldis og þjóðar, svo vitnað sé til nýlegrar bókar pólska félagsfræðingsins Zygmunts Baumans (1999:162) – hefur sætt vaxandi þrýstingi á undanförunum árum. Því er ógnað að utan af hnattvæðingu sem tekur ekkert mið af menningarlegum eða efnahagslegum landamærum. Í hnattvæddum heimi, þar sem fjármagn streymir óhindrað á milli landa og fyrirtæki eiga sér enga ættjörð lengur, glatar hugtakið „þjóðhagfræði“ smám saman allri merkingu (Bauman 1995:152). Á sama hátt hafa tölvutengsl og gefihnattasjónvarp afmáð menningarleg landamæri – af þessum sökum hafnar franski heimspekingurinn Paul Virilio (1997:17) því að sagan hafi liðið undir lok við fall Berlínarmúrsins, þess í stað hafi upplýsingasprengha síðasta áratugar bundið enda á landafræðina. Örar tæknibreytingar og vaxandi flutningur fólks á milli ríkja grafa einnig undan innviðum þjóðríkisins. Flestir kennismíðir sem fjallað hafa um sögu þjóðernisstefnunnar hafa lagt áherslu á mikilvægi sameiginlegra minninga fyrir sköpun og viðgang þjóða. Þannig segir franski félagsfræðingurinn og stjórnarerindrekin Jean-Marie Guéhenno (1995:4) í bók sinni um endalok þjóðríkisins að „ekki sé hægt að skilgreina þjóðir út frá neinu öðru en sögunni“. Þjóðin er því „staður sameiginlegrar sögu, sameiginlegrar óhamingju og sameiginlegra sigra“. Trúarbragðafræðingurinn Ernest Renan (1947:903-904) var sama sinnis, en í frægum fyrirlestri sem hann hélt fyrir meira en einni öld sagði hann þjóðir vera „andleg lögmál“ sem byggist á tveimur forsendum, þ.e. þær „eigi sér auðugan fjársjóð sameiginlegra minninga“ um leið og þær hafi fullan vilja til að lifa áfram og „halda þannig við og gera sem mest úr sameiginlegri arfleifð sinni“. Renan var sér mjög vel meðvitaður um að þjóðarsagan er ekki alltaf kórreðt frásögn af fortíðinni, vegna þess að þjóðir leggja ávallt áherslu á það sem telst sameina þegnana en reyna að breiða yfir það sem kynni að sundra þeim, en hann (1947:891) gekk samt út frá því að minningarnar væru nauðsynlegur þáttur í sköpun þjóðanna. Með orðum franska félagsfræðingsins Pierres Bourdieus (1987:160), þá er þjóðarsagan tilraun til „að skipa fortíðinni þannig eftir á að hún henti hagsmunum nútímans“. Þessi aðferð

til að halda þjóðum saman er tæplega eins sjálfsögð við upphaf 21. aldar og hún var við lok hinnar 19. Með vaxandi innflutningi fólks frá fjarlægum heimshlutum, sem flytja með sér nýja menningarstrauma, reynist æ erfiðara fyrir meðlimi einstakra þjóða að ímynda sér að þeir eigi sér sameiginlega fortíð. Af þeim sökum er skilgreining enska félagsfræðingsins Anthony Smiths (1991:14) á þjóðinni, sem hann sér sem „nafngreindan hóp manna þar sem allir þegnarnir eiga sér sameiginlega ættjörð, sameiginlegar goðsagnir og sögulegar minningar, fjöldamenningu, sameiginlegt hagkerfi og sameiginleg lagaleg réttindi og skyldur“, smám saman að glata merkingu sinni. Erfitt er að fullyrða hvaða afleiðingar þessar róttæku samfélagsbreytingar munu hafa fyrir evrópska þjóðernisvitund, en þær munu örugglega hafa veruleg áhrif á stöðu sögu og minninga í sköpun og endursköpun evrópsks þjóðernis í næstu framtíð.

Á vissan hátt má líta á þróun Evrópusambandsins sem svar við þeirri tilvistarkreppu sem evrópsk þjóðríki eiga við að stríða nú um stundir. Upphafleg ástæða samrunaferilsins í Evrópu var að binda enda á þau átök sem einkennt höfðu meginland álfunnar frá síðari hluta 19. aldar fram undir miðja 20. öld, og þá sérstaklega rótgróna óvild á milli Þýskalands og Frakklands. Blóðbað síðari heimsstyrjaldar sannfærði evrópska stjórnmálamenn endanlega um að „sundrung Evrópu væri orðin fáránleg tímaskekkja“, svo vitnað sé til eins af frumkvöðlum Evrópusamrunans, franska stjórnmálamannsins Roberts Schumans (1963:24). Upphaflegt markmið þeirra var alls ekki að bræða ríki álfunnar saman í eitt, tekur Schuman fram, vegna þess „að ríki Evrópu eru sögulegur veruleiki; það væri sálfræðilega útilokað að þurrka þau út“ (1963:24). Enda þótt fjölmargir fræðimenn hafi, eins og þýski félagsfræðingurinn Norbert Elias (1991:285-286), stutt þessa skoðun með þeim rökum að þjóðríkin séu allt of föst í hugum Evrópubúa til „að þeim verði útrýmt með málamiðlunum, með meðvituðum aðgerðum, eða með því sem oftast eru nefndar ... rökrænar leiðir [*moyens rationnels*]“, þá hefur Evrópusambandið þó smátt og smátt tekið á sig mynd þjóðríkis. Þannig skreytir sambandið sig nú með ýmsum þeim táknum sem fram að þessu hafa einkum tengst þjóðríkjum, svo sem fána og myntkerfi, og það hefur jafnvel stofnað löggjafarþing, sem fram að þessu hefur verið talið einkaréttur fullvaldra ríkja. Af þessum sökum hafa fræðimenn eins og Zygmunt Bauman spáð yfirvofandi aðskilnaði þjóða og lýðvelda, þótt þar sé alls ekki um auðvelda aðgerð að ræða. Í Evrópu samtímans, segir Bauman (1999:162-163), „flýta hin sérlega teygjanlegu lýðveldi sér inn í Evrópusambandið á meðan hinar sérlega ósveigjanlegu þjóðir sitja eftir og

reyna hvað þær geta til að halda aftur af lýðveldunum“. Enn er alls ekki útséð um hvert þessi þróun mun leiða ríki álfunnar, en a.m.k. hefur mönnum reynst mjög erfitt að ímynda sér Evrópusambandið sem nokkuð annað en risavaxið þjóðríki og því hefur Evrópusamruninn eins og ósjálfrátt stefnt í þá átt (Guéhenno 1999). Meðvitaðar tilraunir sambansins til að rækta sérstaka ‘Evrópuhugsjón’ og ‘Evrópuvidd’ með stofnun samevrópskra mennta- og vísindaáætlana virðist benda til þess að það vilji skapa evrópska vitund sem á kannski að leysa þjóðernisvitund íbúanna af hólmi í framtíðinni.

Þjóð lýsir yfir hollustu við ríkið

17. júní 1994 söfnuðust um 60 þúsund manns, eða um fjórðungur íslensku þjóðarinnar, saman á Þingvöllum til að endurnýja heit sitt við lýðveldið á hálftrar aldar afmæli þess. Það að svo stór hluti þjóðarinnar hlýddi kalli Alþingis og kom til hátíðarinnar sýnir glögggt að þær tilfinningar sem komu fram við stofnun lýðveldisins voru enn við góða heilsu á Íslandi. Kjarni hátíðarinnar var nú, eins og verið hafði 50 árum áður, opinn þingfundur, en til hans var allri þjóðinni boðið. Tilfinningalegur hápunktur hátíðarinnar var þó þegar þjóðin – eða sá hluti hennar sem var viðstaddur – kom saman í fjöldasöng í brekkunum fyrir ofan hátíðarsviðið. „Það var á þessari stundu,“ segir í bókarkorni sem gefið var út til að minnast hátíðarhaldanna (Ingólfur Margeirsson 1994:48-49),

er þessi lög hljómuðu úr börkum tugþúsunda í fersku og tæru sumarloftinu að lokinni gróðurskúr, að einhver undarleg og helg þjóðarstemning myndaðist á Þingvöllum; andi og þjóðarafl sem létu engan gest ósnortinn. Víða mátti sjá vota hvarma sem ekki var hægt að skrifa á reikning nýfallinna regndropa. Fólkið í brekkunni tók undir í almennum söng svo ómaði um vellina. Og á þessari stundu gerðist eitthvað merkilegt í hjörtum allra viðstaddra. Kannski var það þegar „Hver á sér fegra föðurland“ sté upp í himininn úr börkum tugþúsunda eða þegar „Ísland ögrum skorið“ varð að einni þjóðar-röddu að augu viðstaddra urðu vot og margir þurftu að taka sig á til að missa hvorki andlit né hvunndagslega virðingu. Ef til vill vegna þess að á þessari stundu rann það upp fyrir þeim tugþúsundum sem stóðu í brekkunni við Efri-Velli, afvopnaðir gagnvart þessum sameiningaranda, hve dýrmætt lýðveldið og frelsið er okkur Íslendingum. Hve sameinuð og náin við erum þrátt fyrir daglegt þras, erjur og útistöður landsmanna sín í millum. Og ekki síst: Hve brothætt hið unga fjöregg lýðveldisins er.

Þjóðin á Þingvöllum 17. júní 1994 upplifði nú stund samstöðu og samheldni sem virtist hafa komið henni gjörsamlega í opna skjöldu en skildi hana til fulls og varðveitti hana í hjarta sínu sem eftir var dags og um ókomin ár.

Þessi hrifnæma lýsing af hátíðarhöldum á Þingvöllum lýsir vel stöðu þjóðernisins í pólitískri vitund Íslendinga. Í fyrsta lagi er þjóðin, hagsmunir hennar og tákn, enn lifandi meðal þeirra, og það þrátt fyrir að Evrópubúar séu margir hverjir farnir að efast um framtíð þjóðríkisins. Í öðru lagi er sú skoðun að þjóðin myndi eins konar myndhverfðan einstakling enn mjög útbreidd á Íslandi. Þessi hugmynd á rætur í kenningum þýska heimspekingsins Johanns Gottfrieds Herders um þjóðarandann, *Volksgeist*, og hina lífrænu þjóð, en hann setti þær fram í ritum sínum á síðari hluta 18. aldar (Guðmundur Hálfðanarson 2001:25-39).

Ein mikilvæg afleiðing þessa viðhorfs til þjóðernisins á Íslandi er sú sannfæring að það sé þjóðin í heild fremur en einstaklingarnir sem mynda hana sem eigi fullveldið, og að þar með verði því hvorki deilt með öðrum löndum né alþjóðastofnunum. „Þjóðin getur misst sjálfstæði sitt og fullveldi aftur“, sagði t.d. í dagblaðinu *Vísir* árið 1918 í tilefni gildistöku sambandslagasamningsins við Danmörku, „en það er helgasta skylda allra Íslendinga að vera á verði gegn því, því að glati þjóðin sjálfstæði sínu aftur, þá glatar hún því fyrir fult og alt“ (*Fullveldið*). Íslensk stjórnsmál hafa fylgt sömu reglu frá upphafi og gera enn, enda eru þau oft endurtekin í almennri umræðu. „[V]ið göngum óhikað til víðæks samstarfs við bæði ríki og alþjóðastofnanir, til að tryggja okkar hagsmuni í hvívetna“, skrifaði þannig Davíð Oddsson (1995:28) í ávarpi til íslensku þjóðarinnar fyrir nokkrum árum, en það „eru nokkur frumskilyrði í tilveru þessarar þjóðar, sem við getum aldrei brotið og það eru til staðar hlutir, sem við getum aldrei gert að skiptimynt í samningum við aðrar þjóðir. Yfirráð yfir fiskimiðunum í kringum landið geta aldrei orðið söluvara. Þá hefði verið til lítills barist og þjóðinni verið best að sitja heima 17. júní 1944“.

Þrátt fyrir þessa áherslu á hið ódeilanlega fullveldi, sem þjóðin getur ekki gefið eftir neitt frekar en einstaklingur Rousseaus getur selt sig í ánauð, þá hafa íslenskir stjórnámálamenn ekki hikað við að takmarka löggjafarvald Alþingis með alþjóðasamningum – það er bara útilokað fyrir þá að viðurkenna að þessir samningar hafi haft slík áhrif. Samningurinn við Evrópusambandið um evrópska efnahagssvæðið er ágætt dæmi um slíkt, en á grundvelli hans verða Íslendingar að taka við fjölda reglna frá Brussel án þess að þeir hafi nokkra formlega leið til að hafa áhrif á gerð þeirra. Íslenskir stjórnámála-

menn hafa því gengist viljugir inn á þá þróun sem hefur einkennt evrópska lagasmíð á undanfórnum árum þar sem innan við helmingur þeirra laga sem eru í gildi eiga rætur innan þjóðríkjanna, en um leið er útilokað fyrir þá að ræða afleiðingar þessarar þróunar, hvað þá að gefa í skyn að best væri að sækja um aðild að sambandinu.

Þessi tvískinnungur stjórnmálamannanna virðist eiga sér tvær meginástæður. Í fyrsta lagi fylgja þeir pólitískri sannfæringu sinni, sem er undir sterkum áhrifum frá þeirri rómantísku þjóðernisstefnu sem fangaði hug manna á borð við Ólaf Thors og Einar Olgeirsson árið 1944. Þeir líta því á það sem skyldu sína að varðveita fullveldi þjóðarinnar, þótt ekki sé hægt að komast hjá því að fórna því að hluta til að tryggja efnahagslega hagsmuni hennar. Í öðru lagi gera stjórnmálamennirnir sér fyllilega grein fyrir að ekkert kveikir jafn ræki-lega í íslenskum kjósendum og orðræða þjóðernisstefnunnar. Af þeim sökum hefur engum stuðningsmanni Evrópusamvinnu á Íslandi dottið í hug að hvetja til þess að Evrópumálin væru sett í þjóðaratkvæðagreiðslu, og það þótt stuðningur við umsókn að sambandinu njóti almennt verulegs stuðnings í skoðanakönnunum (Gunnar H. Kristinsson 1996:155-160). Reyndar hafa íslensk stjórnvöld forðast að bera slík mál undir þjóðina nema þau séu þess fullviss að þau njóti stuðnings yfirgnæfandi meirihluta hennar. Þannig voru slit sambandslagasamningsins frá 1918 og stjórnarskrá lýðveldisins borin undir atkvæði þjóðarinnar árið 1944, á meðan þjóðin var hvergi spurð við inngöngu í NATO árið 1949, gildistöku hverndarsamnings við Bandaríkin árið 1951 eða gerð EES-samnings á árunum 1992-93.

Til móts við evrópska framtíð

Þrátt fyrir þessa tvíbentu afstöðu til Evrópusambandsins hafa Íslendingar alltaf litið á sig sem evrópska þjóð og haldið evrópskri menningarhefð sinni hátt á lofti. Þegar þeir eru spurðir í skoðanakönnunum um tengsl sín við umheiminn bregðast þeir við á svipaðan hátt og hinar Norðurlandþjóðirnar – yfirgnæfandi meirihluti þeirra lítur á Evrópu, og þá Skandinavíu sérstaklega, sem það svæði sem stendur hjarta þeirra næst, á meðan aðeins um 3% Íslendinga setja Bandaríkin efst á þann lista (Friðrik H. Jónsson og Stefán Ólafsson 1990:21). Ísland hefur líka átt aðild að samtökum eins og Evrópuráðinu frá 1951, EFTA frá 1970, og það hefur tekið fullan þátt í mennta- og menningaráætlunum ESB síðan árið 1992, þrátt fyrir yfirlýsta stefnu þessara áætlana um að búa til evrópska samkennd, sem aftur á að styrkja innviði sambandsins. Þegar kemur að því að ganga skrefið til fulls hafa Íslendingar þó kosið að standa á hliðarlínunni, og tekið „áhættuna á að

teljast óperettuþjóð“, svo vitnað sé til röksemda franska sagnfræðingsins Claudes Nicolets (2000:34) gegn smáríkjum nútímans.

Það er því ljóst að þótt Íslendingar hafi ræktað efnahagslegt, menningarlegt og að nokkru leyti einnig pólitískt samband sitt við Evrópu, þá hafa þeir litið svo á að þeir væru ónæmir fyrir þeim öflum sem rekið hafa Evrópusamrunann áfram á síðustu áratugum. Hér hef ég bent á þjóðernissinnaðan tón íslenskra stjórnmála sem eina helstu ástæðu þessara viðhorfa, og þá sérstaklega tilfinninguna fyrir því að Íslendingar myndi lífræna heild og að sameinuð þjóð megi ekki láta fullveldi sitt og sjálfstæði af hendi. Styrkur þjóðernisstefnunnar á Íslandi byggist sjálfsagt á landfræðilegri einangrun landsins, einsleitni þjóðarinnar og hinni almennu velmegun sem einkennt hefur íslenskt þjóðlíf síðustu áratugi. Þar að auki hafa Íslendingar lifað undir verndarvæng ameríska arnarins síðan í síðari heimsstyrjöld og því þurfa þeir ekki að sækja öryggi í samstarf sitt við nágrannaríkin á meginlandi Evrópu. Það er þó ólíklegt að þetta ástand vari að eilífu. Í fyrsta lagi finna Íslendingar í vaxandi mæli, eins og aðrar þjóðir heimsins, fyrir áhrifum hnattvæðingar sem gera smáríkjum æ erfiðara fyrir að sinna skyldum sínum við alþjóðasamfélagið og verja landamæri sín. Í öðru lagi fer einsleitni íslensku þjóðarinnar minnkandi á ári hverju, og því verður sífellt erfiðara að trúa að hún eigi sér sameiginlegar minningar og fortíð. Að síðustu er einangrun aðeins hagkvæm upp að vissu marki; hernaðarlegt mikilvægi landsins, sem liggur í miðju Atlantshafi, tryggði því bandamenn og aðgang að umheiminum á dögum kalda stríðsins, og fram að þessu hefur Íslendingum tekist að finna nægilega marga bandamenn utan Evrópusambandsins til að ná athygli þjóðanna innan þess. En eftir að nær allar nágrannaþjóðirnar hafa gengið í sambandið og það byrjar að beina sjónum sínum til austurs verður sennilega erfiðara fyrir íslenska ráðamenn að ná eyrum kommisaranna í Brussel. Afleiðing þessa gæti orðið sú að einangrun breytist í algert afskiptaleysi og það er staða sem Ísland getur tæpast lifað við.

HEIMILDIR

- Ályktun um utanríkismál. <http://www.xd.is/landsf/utanrikis.shtml>
- Baker, Keith. 1982. Souveraineté. F. Furet og M. Ozouf, ritstj.: *Dictionnaire critique de la Révolution française. Idées*, 2. útg., bls. 483-506. Flammarion, París.
- Baldur Þórhallsson. 2001. The Distinctive Domestic Characteristics of Iceland and the Rejection of Membership of the European Union. *Journal of European Integration*, 23,3: bls. 257-280.
- Bauman, Zygmunt. 1995. Searching for Centre that Holds. M. Featherstone, S. Lash og R. Robertson, ritstj.: *Global Modernities*, bls. 140-154. Sage, London.
- Bauman, Zygmunt. 1999. *In Search for Politics*. Polity Press, Oxford.
- Bourdieu, Pierre. 1987. Espace social et pouvoir symbolique. P. Bourdieu, ritstj.: *Choses dites*, bls. 147-166. Éditions de Minuit, París.
- Davíð Oddsson. 1995. „Þetta land var sál vorri fengið til fylgdar.“ *Morgunblaðið*, 3. janúar.
- Davíð Oddsson. 1999. Ræða forsætisráðherra og formanns Sjálfstæðisflokksins á landsfundi 11.-14. mars. <http://www.xd.is/landsf/setning.shtml>
- Davíð Oddsson. 2000. Framkvæmdaviljinn dráttarklár áframhaldandi velmegunar. *Morgunblaðið*, 4. janúar.
- Einar Olgeirsson. 1945. Sögusýningin. *Lýðveldishátíðin 1944*, bls. 381-430. Leiftur, Reykjavík.
- Elias, Norbert. 1991. Les transformations de l'équilibre 'nous-je'. N. Elias: *La société des individus*, bls. 205-301. Fayard, París.
- Friðrik H. Jónsson og Stefán Ólafsson. 1990. *Úr lífsgildakönnun 1990: Lífsskoðun í nútímalegum þjóðfélögum*. Félagsvísindastofnun, Reykjavík.
- Fullveldið: Vandí fylgir vegsemd hverri. *Vísir*, 1. desember 1918.
- Furet, François. 1988. *La Révolution 1770-1880*. Hachette, París.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Cornell UP, Ithaca, NY.
- Giddens, Anthony. 1985. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, 2. bd. *Nation-State and Violence*.: University of California Pr., Berkeley.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Stanford UP, Stanford.
- Godechot, Jacques. 1975. *Les Constitutions de la France depuis 1789*. Garnier-Flammarion, París.
- Guðmundur Hálfðanarson. 2001. *Íslenska þjóðríkið – upphaf og endimörk*. Hið íslenska bókmenntafélag og Reykjavík Akadémían, Reykjavík.
- Guéhenno, Jean-Marie. 1995. *The End of the Nation-State*. University of Minnesota Pr., Minneapolis.
- Guéhenno, Jean-Marie. 1999. Die neue Machtfrage. *Die Zeit* (desember 1999).
- Gunnar Helgi Kristinsson. 1996. Iceland and the European Union. Non-Decision on Membership. Lee Miles, ritstj.: *The European Union and the Nordic Countries*, bls. 150-165. Routledge, London.
- Halldór Ásgrímsson. Ávarp á miðstjórnarfundi Framsóknarflokksins, 5. nóvember 1999. <http://www.framsokn.is/>

- Hroch, Miroslav. 1968. *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Karlsháskóli, Prag.
- Ingebritsen, Christine. 1998. *The Nordic States and the European Union*. Cornell UP, Ithaca, NY.
- Ingólfur Margeirsson. 1994. *Þjóð á Þingvöllum*. Vaka-Helgafell, Reykjavík.
- Jónas Jónsson. 1948. Jón Jónsson Aðils. Formáli endurútgáfu bókar Jóns Aðils, *Gullöld Íslendinga. Menning og lífshættir feðra vorra á söguöldinni*. Þorleifur Gunnarsson, Reykjavík.
- Lavis, Ernest. 1922. *Histoire de France contemporaine depuis la Révolution jusqu'à la paix de 1919*. 11. bd. Hachette, París.
- Lýðveldihátíðin 1944. Þjóðhátíðarnefnd samdi að tilhlutan Alþingis og ríkisstjórnar. Leiftur, Reykjavík 1945.
- Morineau, Michel. 1983. La douceur d'être inclus. F. Thelamon, ritstj.: *Sociabilité, pouvoirs et société. Actes du Colloque de Rouen. Novembre 1983*, bls. 19-32. Université de Rouen, Rouen.
- Nicolet, Claude. 2000. *Histoire, nation, république*. Éditions Odile Jacob, París.
- Nora, Pierre. 1982. Nation. F. Furet og M. Ozouf, ritstj.: *Dictionnaire critique de la Révolution française. Idées*, 2. útg., bls 339-358. Flammarion, París.
- Ragnar Arnalds. 1998. *Sjálfstæðið er súvirk auðlind*. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Renan, Ernest. 1947. Qu'est-ce qu'une nation? H. Psichari, ritstj.: *Œuvres complètes de Ernest Renan*, 1. bd., bls. 887-906. Chalmann-Lévy, París.
- Schnapper, Dominique. 1994. *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*. Gallimard, París.
- Schuman, Robert. 1963. *Pour l'Europe*. Éditions Nagel, París.
- Smith, Anthony D. 1979. *Nationalism in the Twentieth Century*. New York University Press, New York.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Penguin, Harmondsworth.
- Tillaga til þingsályktunar um stefnu Íslands í alþjóðasamskiptum, flutt af Vinstrihreyfingunni grænu framboði, 126. löggjafarþing Íslendinga, 2000-2001, skjal 4, 4. mál; <http://www.althingi.is/altext/126/s/0004.html>.
- Virilio, Paul. 1997. Un monde surexposé: fin de l'histoire, ou fin de la géographie. *Le monde diplomatique* (ágúst 1997), bls. 17.
- Walzer, Michael. 1974. *Regicide and Revolution. Speeches at the Trial of Louis XVI*. Cambridge UP, Cambridge.

SUMMARY

This paper explores the reasons why Icelandic politicians have avoided discussing membership in the European Union, and discusses them in the context of Icelandic nationalism and growing doubts about the nation-state system in Europe. The paper argues that Icelandic politicians lack the discursive traditions to deal with European

integration, because the Icelandic politics has had strong nationalistic undertones from its beginnings in the nineteenth century. Thus, while factors such as globalization and increased heterogeneity of European populations have undermined the belief in the coexistence of 'republics' and 'nations' (Zygmunt Bauman), Icelandic politicians have not advocated Iceland's partnership in the process of European integration, because the preservation of national sovereignty is still seen as the ultimate goal of Icelandic politics.

BERGUR BERG

Politisk mentan og smátjóðir

Broytingar í politisku mentanini í Føroyum

Inngangur

Fyrst fari eg at hugleiða nakað um hugtakið politisk mentan – sum er sett saman av tveimum hugtøkum, sum hvørt í sínum lagi eru ring at allýsa – eitt sindur um hvat politisk mentan er, og hvussu hon broytist.

Síðani sigi eg heilt stutt eitt sindur um, hvør munur kann hugsast at vera á politiskari mentan í smátjóðum og í størri eindum, og hvørjir fyrimunir og vansar kunnu hugsast at vera við hesum – og her hava vit so fingið eitt triðja ógreitt hugtak, smátjóðina, inn.

Harnæst fari eg at føra okkurt fram um, hvussu tað á ymiskan hátt kann hugsast at ávirka politisku mentanina í eini smátjóð, at hon ikki hevur fullveldi.

Endiliga fari eg heilt stutt at nema við, hvussu broytingar í politisku mentanini kunnu hugsast at liggja til grund fyri, at tjóðskaparrørslan í Føroyum hevur fingið so nógv størri styrki seinastu árin.

Av tí at fyrilesturin er grundaður á eygleiðingar, ikki á kanningar her í landinum ella øðrum smátjóðum, er hann mest at kalla hugleiðingar.

Politisk mentan – Hvat og hvussu er hon?

Í einum høpi sum hesum skuldi ikki verið neyðugt at nýtt mong orð at greiða frá, hví *mentan* er eitt bæði ógreitt og margtýtt hugtak.

Politikkur kann kanska tykjast meira eintýddur, men jú meira tú hyggur at honum, minni greitt er, hvat veruliga *er* politikkur, ella hvat *ikki* er politikkur.

Eitt hugtak sum er sett saman av tveimum hugtøkum, sum hvørt í sínum lagi eru so ógreið, kann ikki annað enn eisini sjálvt vera ógreitt. Tí vóru leingi mong, ið settu spurnartekin við, um tað yvirhøvur bar til at nýta sum hugtak í stjórn málafrøðini. Tað var somikið ógreitt og ringt at definera og operationalisera, at hugtakið ikki var fruktabart.

Politiska mentanin er ikki nakað sjálvstøðugt, men ein samrunnin partur av mentanini ella mentanunum í landinum annars.

Eins og ekki ber til at siga neyvt, hvar politikkurinn endar, og sivila samfelagið ella fyrisitingin tekur yvir, ber ekki til at skilja greitt millum politiska mentan og gerandismentan annars.

Politiska mentanin er tann heildin av hugtøkum og grundfatanum viðvíkjandi ymiskum viðurskiftum, sum viðvíkja politikki í víðastu merking – eitt nú av medmenniskjum, umheimi, (politiskum) stovnum, (politiskum) felagsskapum, virkisháttinum hjá politisku skipanini o. s. fr. – sum fólk í einum landi hava.

Í politisku mentanina er so at siga innbyggt, hvørji evni eru týðningarmikil í politiskum høpi, umframt meira sjálvsagdar fatanir, eitt nú av hvat sømir seg, og hvat ikki sømir seg, hvat virkar og hvat ikki virkar í politikki, hvat ið er politiskt viðkomandi, og hvat liggur uttan fyri politisku verðina. Eisini fevnir hon til dømis um fatanir av, hvussu demokratisk skipanin í landinum er, hvussu væl hon virkar, og hvussu álítandi politikararnir og skipanin eru.

Politologurin væntar, eins og sosiologurin, at sermentanir og onnur frávik eru ella kunnu vera í politisku mentanini, sum í mentanini yvirhøvur; men eftir stendur, at flestallar kanningar vísa, at stórir og varandi munir eru á politisku mentanini í ymiskum londum, og tað ber til at føra hesar munir aftur til munir í politisku, búskaparligu og sosialu viðurskiftunum í landinum. Og tað tykist greitt, at politiska mentanin afturímóti í sjálvari sær setir mørk fyri, hvussu politiska skipanin kann virka. Hetta sæst til dømis væl í samanberandi kanningunum av politisku mentanini í londum sum Bretlandi, Italia og Meksiko, sum Almond og Verba (1989) hava staðið fyri.

Tað er við politiskari mentan sum við allari mentan, at er onki óvanligt, so er hon fyrst og fremst nakað tú ognar tær – ella kanska tað er rættari at siga, at hon verður ognað tær – á ungum árum. Tú fert ikki út og velur hana, hon kemur úr samfelagnum og nærumhvørvinum í huga tín og skapar títt politiska meðvit. Politiska mentanin í einum landi er á ein hátt bæði sjókortið, sum fólk hava at halda seg til, og samstundis er hon tað „sáldið“, sum borgararnir í landinum uppliva, hugsa og virka politikk og politiskt ígjøgnum. Av hesum fylgir, at politiska mentanin – tá onki serligt er – er merkiliga stútt.

Alt nýtt, sum kemur, verður tulkað og sáldað gjøgnum ta grundfatan, tú hevur, og tí verður tað tikið upp soleiðis, at tað hóskar til tað, sum frammanundan er.

Politiska mentanin er við øðrum orðum grundregluliga konservativ, og virkar varðveitandi. Tí hevur verið kastað granskingini í politiskari mentan fyri, at hon ikki megnar at geva nakað íkast til fatanina av politiskum broytingum og tí er týðningarleys. So einfalt er tað kortini ikki, tí at á ungum

árum, meðan vit enn verða myndað av politisku mentanini, eru vit munandi opnari fyri nýggjum fatanum, sum eitt nú kunnu koma av broytingum í materiellu viðurskiftunum. Tað vanliga er tí, at grundleggjandi broytingarnar koma í við, at størri munur verður á áskoðanum millum yngru og eldru aldursbólknar, so at nýggju fatanirnar so spakuliga verða aldar inn, so hvørt sum tað doyr burtur av gomlu fatanini. Broytingar kunnu tí væl henda; men vanliga bert spakuliga.

Seinni fari eg tó at koma aftur til, at broytingar eisini kunnu koma í heilt knappliga.

Politisk mentan og politikkur hjá smátjóðum

Tað er ikki so lætt at siga nakað-neyvt ella eintýðugt um politiska mentan, tí sum eg havi verið inni á, er ikki heilt einfalt at siga, hvat politisk mentan er. Lættari er tað ikki at tosa um politiska mentan hjá smátjóðum, tí hvat ein smátjóð er, er eisini ógreitt. Onkur setir markið við 80.000 íbúgvar, onnur við 100.000, og uppافتur onnur seta markið við 250.000, meðan vit í Hvítubók settu markið við 1000.000. Hendan ógreiðan hevur tó minni týdning her, tí fyrilesturin er ikki grundaður á empiriskar kanningar, men heldur á óskipaðar privatar eygleiðingar.

Mær vitandi eru ikki serskildar kanningar gjørdar um júst politiska mentan hjá smátjóðum, so eg loyvi mær at halda meg til egnar eygleiðingar, metingar og fordómar, og so til ta smátjóðina, sum eg kenni best.

Grundleggjandi er ikki annað at vænta, enn at politiska mentanin er hin sama hjá smátjóð sum í einum stórum landi, tó so at nøkur frábrigdi eru væntandi. Væntandi er munurin av sama slagi, sum vit finna á øðrum økjum, tá vit bera saman við stóru londini, tað vil siga, at alt er lættari at gjøgnumskoða. Nærleikin og vitanin – eisini um teir lutir, sum ikki so væl tola dagsins ljós – er størri.

Her fer tað eitt nú ongantíð at hava nakað serligt tíðindavirði – á sama hátt sum t.d. í Onglandi og USA – at „lata politikara úr buksunum“, tí øll vita tað beinanvegin, hvørja ferð hann hevur gjørt okkurt, sum hann heldur skuldi havt latið vera við. Her formáa fjølmiðlarnir sær lítið – teir eru ikki kappingarførir við slatrið! Heldur ikki liggur líka raðið at lata lýsingarfyrir-tøkur skapa veruleikafjarar ímyndir av politiskum oddamonnum, tí ein lut-falsliga so stórir partur av fólkinum kennir fólkin aftan fyri ímyndirnar somikið væl, at lítið meira enn tað láturliga stendur eftir. Hetta kann sjálvandi vera ein vansi fyri hin einstaka, men afturfyri skuldi tað verið ein frymunur fyri smátjóðirnar, tí tað ber í sær, at tað ongantíð kann fara at rigga

eins væl her sum í stóru londunum at nýta lýsingarfyrirðkur og „spin doctors“ til at mynda politiska landslagið. Her skuldi snøgt sagt framhaldandi verið rúm fyri hugsjónunum, ella kanska serliga tí heilt persónliga. Tí skuldi tað ongantið borið til hjá tí, sum onki hevur uttan pening á kistubotninum, at keypt sær varandi politiska makt yvir eini smátjóð.

Eg dugi sostatt ikki at finna vansar við tí muni, sum er at vænta ímillum politisku mentanina hjá smátjóðum og í størri samfeløgum. Tvørturímóti eru styrkir, og harafturat eru fyrimunir at heinta, um vit tora at skipa okkum eftir, at alt ikki nýtist vera so kronglut. Vandi kann hinvegin liggja í, um vit miðvíst lást sum um, at ongin munur hevði verið á, ella við øðrum orðum, um vit lást sum um, vit eru 47 milliónir heldur enn 47.000 og skapa skipanir hareftir. – Og her havi eg varhuga av, at avgerandi munur er á politisku mentanini, alt eftir um vit tala um eina smátjóð við fullum politiskum valdi ella eina, sum ikki hevur fullveldi. Tað haldi eg sjálvur vera sera áhugavert, so tað er tað, sum eg havi hug at leggja størsta orku í.

Politisk mentan og politikkur hjá (smá)tjóð uttan fullveldi

Hvat er tað so, sum kann gera, at munur er á politisku mentanini hjá (smá)-tjóðum, alt eftir um tær hava fullveldi ella ikki? Sum sagt ávirka bæði tey formligu viðurskiftini og teir veruligu virkishættirnir hjá politisku skipanini (í víðum týðningi) ta politisku mentanina. Somuleiðis er hon óloysandi tongd at øðrum pørtum av mentanini í samfelagnum, og eg skal taka nøkur dømi – ella kanska rættari: nakrar ábendingar – um hetta fram, har rættarlaga støðan helst ávirkar.

Frantz Fanon hugleiðir eitt nú í *Les damnés de la terre*, 1961 – her verður víst til svensku týðingina, *Jordens ferdömda* (1969:191) – um, hvussu miðveldið og tey (embætis-)fólk, sum koma úr miðveldinum í atlandið, fata viðurskiftini sum skeiv ella vanskeplað, í tann mun tey ikki eru sum í miðveldinum. Ella, sum hann sigur, so eru eisini tey innføddu ein partur av fíggindaligu náttúruni í Algeria, meðan fraklendingar sjálvir eru menniskjaliga íkastið.

Tað, sum um ræður hjá teimum, er tí at fáa viðurskiftini at virka, sum um tey vóru, „sum tey áttu at verið“, og alt sum ikki er, sum tað eigur at vera – t.v.s. sum heima – er snøgt sagt skeivt og meira ella minni ónýtiligt. Tað eru forðingar, sum skulu fáast av vegnum.

Heimafólkið í atlandinum er meira ella minni ein forðing, tí mentanarlig og onnur frábrigdi gera, at tað er ikki sum í miðveldinum. – Av tí at danir í fleiri ættarlið hava sitið á so at siga øllum pørtum av valdinum í Føroyum heilt fram til seinna heimsbardaga, hava óvanliga góð líkindi verið fyri, at

ein fittur partur av teimum føroyingum, sum enn liva, í stórum og smáum hava havt høvi at ognar hesa „sannroynd“, og nógv hava eisini havt sum mál at gerast meira dansk – ella hava ikki viljað verið við, at tey eru føroysk. Tað eru so mong dømi um hetta, eitt nú tá ein av okkara politikarum á danatingi boðaði frá, at vit føroyingar „føle os ganske som danske.“

Lærutilfarið og læringin, sum í heilt stóran mun er grundað á onnur enn føroysk viðurskifti, stuðlar eisini undir fatanina av, at vit eru meira mislukkað – ella ið hvussu so er meira forfjónað, enn gott er.

Sjálvandi var tað týðiligari fyrr: pápi mín minnst til dømis tær fáu reglurnar um Føroyar uttanat, hann lærði í „geografi“, herímillum at „...menigmand er ikke så klog som hos os...“. Og javnaldrar hansara, sum gingu í framhaldsskúla, blivu longu frá 5. skúlaári revsað, um tey grettu nakað orð á móðurmálinum í skúlanum.

At so stórir partur av frálærutilfarinum á miðnámsstøði og uppeftir eisini í dag er danskt, samstundis sum flestøll fáa hægri útbúgving sína í Danmark ger, at føroysk viðurskifti í besta føri koma at standa fyri okkum sum eksotisk. Hjá mær sjálvum var tað ið hvussu so er soleiðis, at tað setti mær mong grá hár í høvdið at koma heimaftur at arbeiða í fyrisingini og ferð eftir ferð renna pannuna ímóti tí, at viðurskiftini í Føroyum heilt einfalt ikki eru, sum tey „í veruleikanum“ eru! Føroysk viðurskifti vóru irritandi, tí onki var heilt soleiðis, sum eg hevði lært.

Hetta eru viðurskifti sum ávirka politisku mentan okkara óbeinleiðis gjøgnum sjálvsfatan okkara og harvið fatan okkara av politikarum og politisku stovnunum. Men týðiligar ábendingar eru eisini um, at hetta, at politisku stovnarir hava skert ráðarúm og bert fáa ávirkað summar partar av politikkinum, ávirkar politisku mentanina. Fyrstu ferð eg gav mær far um, hvussu stóra ávirkan formligu maktviðurskiftini hava á hugsanarháttin hjá fólki og hvussu ómedvitað vit geva okkum inn undir hetta, var, tá eg vitjaði í Álandi: Tá fakkfólk greiddu frá, hvussu okkurt virkaði har, var tað – sum í Føroyum – ógvuliga vanligt, at tey bóru saman við, hvussu viðurskiftini eru „aðrastaðni“, „í øðrum londum“ ella „í umheiminum“. Hetta órógvaði meg almikið, tí tað skiltist á øllum brøgdum, at tá tey nýttu hesar vendingar, sipaðu tey altíð til Finnlands – og eg visti jú, at tað er *Danmark*, ikki Finnland, sum er „umheimurin“, „onnur lond“ og „aðrastaðni“. Tað var tað, sum eg fyrst legði til merkis; men tað sum nú tykist mær at vera hitt merkisverdasta við hesum mentanarsamanstoytinum er, at álendingar jú annars siga seg vera meira svenskar enn svíar – og tað var eisini tann fatanin eg annars fekk; men kortini er tað eftir øllum at døma fyrst og fremst Finnland, teir samanbera

við, tá um politisk og fyrisingarlig viðurskifti ræður. Nakað frammanundan hevði eg verið í Íslandi. Har var ongin tílík samanbering við, hvussu viðurskiftini vóru aðrastaðni, viðurskiftini vóru í høvuðsheitum bara lýst sum tey eru, júst sum um ein hevði verið.....eitt nú í Danmark.

– At tað er ein inngrógvinn partur av føroysku politisku mentanini, at politikkur her er minni verdur enn aðrastaðni, eru so mangar ábendingar um:

Javnan grundgeva lesarabrævskrivarar við, at tað er av alstórum týðningi fyri vælferðina í samfelagnum, at danir kunnu verja okkum móti fylgjunum av føroyskum politikki. Í vanligum talumáli hava vit eisini tiltøk sum „hetta er bara føroyskur politikkur!“, „hetta er bara so føroyskt!“ og „rótføroyskt!“. Tað eg veit um, eru ikki tiltøk við samsvarandi týðningi í..... londum, vit annars samanbera okkum við.

Eitt annað serkenni fyri politisku mentanina í Føroyum hevur verið stóra - kanska mangan blinda – álitid á tað, sum danska politiska skipanin kundi gera fyri Føroyar. Sjálvandi ber til at greiða frá hesum fyrbrigdi við skerdu sjálvsvirðingini og skerda álitinum á føroyskan politikk yvirhøvur, sum eg longu havi umrøtt; men har hava føroyingar nú ikki verið so nógv verri fyri enn fólkið í so mongum øðrum atlandum – heldur hinvegin – so her koma vit ikki uttanum, at skiftandi danskt stjórnarvald hevur havt framúr gott hegni at skapa fortreytir fyri hesi turkatrúgv, sum „vi fattige folk udi Færø“ hava havt til teirra.

– Kanska hava vit kortini júst her ein serligan veikleika sum smátjóð: tá alt annað annars er óbroytt, so er helst lættari at sannføra eina tjóð um, at mentanarligu serkenni og politisku stovnar hennara eru minni enn onki verd, um hon telur nakrar fáar túsund sálir, enn um talan hevði verið um tígghjútals milliónir, soleiðis at tey flestu kanska ongantíð høvdu havt nakað veruligt samband við umboð fyri miðveldið.

Politisk mentan og endurreista sjálvstýrissstrebanin í Føroyum

Tey viðurskiftini, eg beint havi umrøtt, hava eftir míni fatan ið hvussu er medvirkað í stóran mun til, at onki í veruleikanum er hent í spurninginum um sjálvstýri føroyinga, heilt frá rumblið eftir fólkaatkvøðuna í 1946, heimsendingina av tinginum og heimastýrslógina hevði lagt seg og til nú hesi alraseinastu árin.

Væl fingur føroyingar við yvirtøkunum í 1970-árunum størri ræði á – ella ið hvussu so er størri innlit – í summi av egnu viðurskiftum sínum; men afturfyri lótu føroyingar seg hefta alt meira at peningaveiting úr Danmark. Samanumtikið var stóðan so rimmarføst, og so lítið grundarlag var undir at fremja veruligar broytingar, at tey gott og væl 60 prosentini av føroyingum,

sum hvørki hoyrdu til yst á loysingar- ella sambandsvonginum, ikki mettu orðastríðið sum var – um ikki annað, so upp undir val – millum sambands- og loysingarkreftirnar, sum annað enn grenj og gabb uttan nakran veruligan týdning. Og veljarakanningarnar – tær fáu sum eru frá teirri tíðini – siga eisini, at ongin broyting var í sjálvstýris/sambandshuga føroyinga.

Hvat er tað so, sum – knappliga, mótsett tí sum vit annars vita um politiska mentan – hevur skapt grundarlag fyri, at Føroyar nú eru komnar so tætt at loysingini, sum tær ongantíð hava verið síðani 1946?

Vanliga verður orsøkin til, at tíggjutals prosent av føroyingum tykjast hava skift støðu í sjálvstýrisspurninginum eftir heilt fáum árum, og til at hvør einasti politiskur flokkur í Føroyum nú hevur endurskoðað støðu sína í sjálvstýrisspurninginum, søgd at vera, at tilgongdin í sambandi við sokallaðu bankabjargingarnar – tá danska stjórnin undir følskum fortreytum noyddi landsstýrið at seta pening í størstu peningastovnarnar í Føroyum og samstundis at ganga undir at lata stórar partar av ræði sínum upp í hendurnar á dansku stjórnini – hevur ført til eina djúpa kreppu í viðurskiftunum millum Føroyar og Danmark: Føroyingar hava við øðrum orðum fingið gron, og eru av hesi øsing sinnaðir at lata sambandið við Danmark fara, ella ið hvussu so er at skerja tað avgerandi.

Mær tykir, at í fatanini av politisku mentanini liggur ein heilt onnur frágreiðing um, hví tað er júst nú, at so nógv hendir í sjálvstýrismálinum. – Um so er, so ber tað eisini nakrar aðrar møguleikar og avmarkingar við sær. Inglehart setir eitt nú í niðurstøðuni í *Culture Shift in Advanced Industrial Society* (1990:426) ta hugsan fram, at ófatiliga skjóta búskaparliga endurreisnin í Japan og Týsklandi eftir seinna heimsbardaga kanska ikki – sum vanliga verður ført fram – kemst av, at gomlu framleiðslutólini og allar skipanir annars lógu í sori, og tí var neyðugt at byggja alt upp av nýggjum. Ingleheart grundgevvur fyri, at skjóta endurreisnin kanska heldur komst av, at við tað at londini høvdu tapt so fullkomiliga, *vóru tey gomlu virðini eyðsýniliga ikki til longur*, soleiðis at fólk andaliga vórðu sett frí til at virka frameftir, eftir og móti nýsettum, nýggjum sløgum av virðum og málum, við miklari megi. Og her skulu vit minnast til, at endurreisnin var ikki bara búskaparlig. Londini bygdu samstundis heilt nýggjar politiskar skipanir, sum fólk ið eftir heilt óvanliga stuttari tíð tók til sín. Tað er ikki vist, at hetta at londini vóru noydd at byggja upp eitt heilt nýtt virðisgrundarlag, var einasta orsøkin til mikla framvøksturin. Hinvegin er tað, at alt peningakervið er horvið, eyðvitað ikki í sjálvum sær nøkur borgan fyri, at eitt land búskaparliga vinnur fram um øll

onnur. Her haldi eg, at gongdin minnir ógvuliga nógv um gongdina í Føroyum aftaná kreppuna. – Tað kann kanska tykjast at vera at taka munnin ríviliga fullan at bera saman tær ógvuligu kreppur, sváru neyð og broytingar, sum Týskland og Japan fóru ígjøgnum, tá annar heimsbardagi var av, við tað, sum hendi Føroyum í kreppuni fyrri nú skjótt tíggju árum síðani: hóast hon var so nógv tann ógvilgasta búskaparkreppan, nakað land í vesturheiminum er farið ígjøgnum í friðartíð, var hon hóast alt fyrst og fremst ein búskaparkreppa. Hinvegin síggja vit kanska betur aftaná, at talan var um nakað væl víðfevndari enn eina búskaparkreppu: Tá eitt land missir meira enn fimta hvønn borgara eftir 4-5 árum (og 16 % eftir tveimum árum), meðan meira enn fjórði hvør av teimum sum eftir eru, onki vinnugrundarlag hevur, ber ikki til at síggja tað, sum hent er, sum einans búskaparkreppu.

Longu í kreppuni fáa vit greiðar ábendingar um, at føroyingurin heldur ikki fatar kreppuna sum bert búskaparliga. Móti endanum á kreppuni sóu vit, at føroyingar í einum fullsettum Norðurlandahúsi fordømdu politikarar sínar við ikki at vilja gretta eitt einasta orð við teir, tá teir boðaðu til fundar um kreppuloysnir. – Fáar vikur seinna mundu somu føroyingar á sama stað ikki fingið afturhald um sama evni, bæði við spurningum og gremjingum, tá útlendingar sótu á pallinum.

Og onnur dømi tróta ikki:

- So at siga hvør einasti politikarari er nýggjur eftir bert tveimum valum
- Hjá okkum kom kravið um eina nýggja, „reina“ stýrisskipan ikki sum eini harraboð frá hersetingarvaldinum, men sum úrslit av einum fólka-kravi, sum sjálvt sitandi politikarar tóku undir við
- Fyrisitingin varð í eini handavending endurskipað so grundleggjandi, sum neyvan hevur sæð sín líka í friðartíð

Aftaná kreppuna ognaðu fólk flest sær so eisini aðrar sannkenningar, so sum at blokkstuðulin ikki hevði vart móti ovurstóru búskaparsveiggjunum, at danska politiska skipanin heldur ikki hevði vart, men at skiftandi danskar stjórnir tilvitað høvdu gjørt alt fyri, at tær sjálvverkandi skipanir, sum vóru, ikki skuldu virka soleiðis, at tær javnaðu út landanna millum, og at danska stjórnin tilvitað hevði noytt løgting og landsstýri at taka støðu undir skeivum fortreytum, Føroyum til skaða og til fyrimuns fyri danskar fyrirkur.

Greitt var eisini, at gamla skipanin – har blokkstuðulin úr Danmark varð nýttur at halda lív í einum vinnulívi, sum meira var politiskt ynskiligt, enn tað var lív- ella kappingarført – helt ikki longur.

Við kreppuni og inntrivunum úr Danmark rapaðu nakrir grundleggjandi

stuðlar undan politisku mentanini í Føroyum. Samstundis hildu føroyingar seg síggja, at Føroyar reistu seg ómetaliga skjótt aftaná kreppuna, og tey flestu vóru samd um, at hetta var okkum sjálvum fyri at takka. Fólk sóu, at tað bar okkara egnu politisku skipan til at endurskapa seg grundleggjandi og gera seg betur virkisføra. Samstundis tóktist onki vera at taka seg aftur í, at føroyingar ikki, – ið hvussu so er ikki altíð – kunnu líta á, at danska stjórnin vil okkum væl. Av hesum sama bleiv fatanin, at nú noyðast føroyingar – sjálvt um vit kanska eru mislukkaðir – at gerast dugnaligari og meira professi-onellir, soleiðis at vit kunnu røkja egin áhugamál.

Hetta er ikki nakað, sum eg fái undirbyggt empiriskt, men mangt bendir á, at soleiðis er, og eftir mínari hugsan er tað ein munandi meira manssømilig og positiv frágreiðing, enn at tað skal vera onkur órein blanding millum veking, forargils og fornermils, sum hevur fingið ein so stóran part av Føroya fólki at taka sjálvstýrismálið at sær. Tí haldi eg tað vera heilt rímligt, ið hvussu er at spæla sær við møguleikan fyri, at hetta er rætta frágreiðingin. Og velja vit at trúgva, at tað er ein nærur altfevnandi samleikakreppa, sum hevur ført til grundleggjandi broytingar í politisku mentanini, sum so aftur hevur ført omanfyri nevndu grundleggjandi broytingarnar við sær, so fær tað fylgjur. Sum eg havi lýst omanfyri, er politisk mentan undir øllum *vanligum* umstøðum ótrúliga tung at dansa við: Hon er og verður soleiðis, sum hon nú einaferð er, og tær broytingarnar í henni, sum vit kunnu spáa um við størstu vissu, eru, at hon bara styrkir og endurskapar seg sjálva, so hvørt sum ættarlið koma og fara – uttan tá heilt álvarsligar kreppur koma í.

Er tað so, so er tað óhugsandi, at politisku viðurskiftini koma aftur í fasta legu í Føroyum, fyrr enn vit hava fingið eina grundleggjandi nýskipan í viðurskiftunum við Danmark. Trúgva vit hinvegin vanligu frágreiðingini, so er bert ein kuril á tráðnum millum Danmark og Føroyar. Er tað so, so hava tjóðskap-arfólk lítið meira enn hetta eina skotið í byrsuni: Fáa tey tað ikki at bera til hesa ferð, hava tey ligið sjóvarfallið av sær. – Og sæð úr donskum sjónarhorni, so hevur danska stjórnin valt heilt røttu strategiina við at lást vilja samráðast, meðan hon í royndum setur allar hugsandi forðingar í vegin: Er bara ein kuril á tráðnum, so er bert um at koma ígjøgnum tað sum frægast og bíða til sjógvurin slætnar.

Hava grundleggjandi broytingarnar í politisku mentanini hinvegin ført til hesa stöðu, so er ein slík strategi í longdini skaðilig, tí so er ilt at ímynda sær annað enn, at samanbrestirnir – hóast linnar eyðvitað verða innímillum – verða at versna og versna, til slitið kemur. – Tá er tað heldur sum tingformaður okkara segði herfyri, at uppskotið um „íslendsku loysnina“ í veru-

leikanum var „dagsins tilboð“ til danir, tí alt sum kemur á borðið eftir hetta, noyðist at vera víðgongdari – uttan so, at vit fáa enn eina líka stóra kreppu.

HEIMILDIR

- Almond, Gabriel A. & Verba, Sidney. 1989. *The Civic Culture – Political attitudes and democracy in five nations*. Newbury Park: Sage Publications.
- Fanon, Franz. 1969. *Jordens Fördömda*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Oxford: Princeton University Press.

SUMMARY

The paper utilizes the concept of political culture as introduced by Almond & Verba (1989). The lecture stresses the enormously stabilizing effect of the political culture of any given society, making genuinely major political shifts all but impossible, if it were not for the change of generations, allowing political change to appear gradually and smoothly.

The author presents his observations of certain common forms of politically related sets of arguments, which may be rooted in differences in the political culture of Åland and – mainly – the Faroes on one hand, and Iceland and Denmark on the other.

Relating these observations to some thesis of Franz Fanon (1969: 191), he finds that Fanon's observations and interpretation of the situation in Algiers under French colonial rule might shed light on essential aspects of the political culture of the Faroes (and Åland, seemingly). The curious propensity of the peoples of the dependencies to adopt the standards of "their" central power to that point.

Further strengthened by indications of great similarities in the way the political cultures of Iceland and Denmark seem to differ from the political culture of Åland and the Faroes, this might indicate that the formal political status of a nation has much more profound influence on its political culture, than its sheer size.

After being mostly dormant the previous five decades, the issue of independence suddenly became the most dominant issue in Faroese politics. Pro-independence parties won the 1998 election, and prior to the election all Faroese political parties (except, of course, the secessionist republican party) revised their programmes in favour of (varying degrees of) greater independence.

Citing Inglehart's (1990:426) proposition, that the miraculous sustained economic growth and remarkable political stability after the fundamental institutional changes in post-World War II Japan and Germany might be attributed to the fact that their total

defeat did eradicate substantial parts of their previous sets of beliefs, "thereby freeing them psychologically to concentrate on more productive activities", rather than to the fact that their industrial plants were largely destroyed in the war, the lecture proposes that this sweeping change in Faroese politics might well be explained in similar ways.

As in Japan and Germany, the Faroese society was on the brink of total collapse in the early 90's. No western society has ever experienced a drop in its GDP anywhere near what happened when the Faroese bubble economy burst.

From this outset the Faroese produced their own sustained „wirtschaftswunder“, while carrying through radical constitutional reform, and – most prominently – seriously setting their sights on independence.

How we choose to interpret the causes of these remarkable events and changes is not a matter of academical interest only, but has profound policy implications.

If the political change is rooted mainly in public uproar over perceived betrayals and malevolent power abuses by the Danish government of the government of the Faroes, then the adequate policy of the loyalist Faroese parties and the Danish government, obviously wishing to keep the Faroes within the Danish realm, should be to drag out the subject, until the storm is over.

To the secessionists and those in favour of radical independence on the other hand, the notion of a public uproar means that the present situation is a „once in a lifetime“ opportunity: Once public sentiment settles down, the political culture will switch the political pendulum back into place, rendering the issues of sovereignty and independence into obscurity again.

If, on the other hand, the changes reflect „Japanese“ and „German“ types of change in the Faroese political culture, then unchanged Faroese-Danish relations are bound to leading to continued political conflicts in the ever deteriorating Faroese-Danish relations, ultimately leading to Faroese secession.

GAUTI KRISTMANNSSON

Þýðingar meðal smáþjóða

Þjóð og þýða eru af sama stofni á íslensku sem er kannski engin furða þegar litið er til þess að þörfin fyrir að þýða undirstrikar mismuninn á milli tungumála og þar með þeirra hópa sem þau tala. En um leið upphefur þýðingin þennan mun að einhverju leyti, eða ætti að gera það ef þýtt er á milli jafningja í menningarlegu tilliti. Þannig er því hins vegar sjaldnast farið; það er þýtt af mörgum ástæðum, en sú sem hugsjónamenn vildu kannski helst tilgreina, að þýtt sé til að öðlast skilning á hinni framandi manneskju, hinum framandi heimi, er sjaldnast fyrir hendi. Menn þýða af því þeir þurfa þess og þar er kannski lykillinn að mörgum vandamálum sem snerta þýðingar. Ég ætla að drepa á nokkur þeirra hér á eftir. Fyrst þýðingar og þýðingu þeirra fyrir þjóðina, næst hugsunarháttinn um þýðingar almennt og loks nokkrar staðreyndir um þýðingar á Íslandi vorið 2001.

Ein ástæða þess að menn þýða er til þess að geta orðið að þjóð, þjóð eins og hinar þjóðirnar. Við höfum jú tekið eftir því að þessi fyrirbrigði, þjóðir, eins mismunandi og þær allar eru, eiga sér ákaflega margt sameiginlegt þegar að því kemur að tákna þessa sérstöðu. Flaggið, þjóðsöngurinn, sagan, þjóðarbókmenntirnar, þjóðsögurnar, þjóðarleiðtoginn, þjóðarípróttin, þjóðar þetta og þjóðar hitt. Allir eru eins með því að vera öðruvísi og öfugt. Aðalatriðið er að maður taki ekki eftir því sem er eins og einblíni á það sem er öðruvísi. Þetta á einnig við um þýðingar í þjóðarþjóðfélögum (afsakið tátológíuna) því í þeim þarf oft að þýða upp í götin í menningunni, sum jafnvel risavaxin, en um leið verður að afneita þýðingunni svo að sérstöðunni sé haldið.

Það má halda því fram að þessi þýðingarblinda eins Ástráður Eysteinnsson nefnir þetta í bók sinni *Tvímælum* (1996:14) og þar með ósýnileiki þýðandans eins og Lawrence Venuti kemst að orði í *The Translator's Invisibility* (1995) sé nauðsynlegur þáttur í tilurð allra nútímaþjóða eins og við höfum kynnst þeim á undanförunum öldum, en það á jafnvel enn betur við í tilfelli smáþjóða sem sannanlega þurfa að þýða megnið af menningu sinni inn í

landið til að geta verið það sem þær vilja, þjóðir. Mannfjöldi og efnahagslegur kraftur stórþjóða gerir þeim fremur auðvelt að gleyma þýðingum, þær eiga nógu marga fræðimenn, rithöfunda, kvikmyndagerðarmenn og aðra burðarkarla þjóðmenningar til að geta viðhaldið þeirri blekkingu að menning þeirra sé sjálfbær; meira að segja kvikmyndirnar bandarísku eru talsettar í þessum löndum og við það er markmiðið ævinlega að áhorfandinn verði ekki var við að myndin sé þýdd og talsett (sbr. t.d. Thomas Herbst 1994:243).

Þessu er ekki að fagna í skjátextalöndum smáríkjanna á jöðrum Evrópu, en þótt það sé staðreynd að í þessum löndum hlusti menn á erlent mál um leið og þeir lesa ritmál, sem ryðst inn í myndina, þá halda menn því samt blákalt fram að "[b]esta sjónvarpsþýðingin er þannig að enginn tekur eftir henni", svo Ellert Sigurbjörnsson yfirþýðandi Sjónvarpsins (1999:60, feitletrun Ellerts) og undir þetta taka þrír vel þekktir sjónvarpsþýðendur í vefritinu *Orð í mynd* er þeir segja: "Ef verkið er vel unnið verður varan nánast ósýnileg."¹ Þessi krafa er svo sjálfsögð að meira að segja þar sem það er í raun útilokað að uppfylla hana halda menn þessu fram eins ekkert sé sjálfsagðara. Ástæðan tengist því viðhorfi sem nefnt var hér að framan.

En hvers vegna þurfa þjóðir að þýða til að verða til og halda áfram að vera til? Ástæðurnar eru margar auðvitað og bæði einfaldar og flóknar. Ein er sú að á Vesturlöndum varð til ímynd samfélags mennta og lista sem nokkurs konar ídeal þess sem best væri og birtast þessar hugmyndir endurtekið í hinum ýmsu útópíum og fyrimyndarríkjum fræðimanna, en þó einkum í því sem skólakrakkar á Raufarhöfn og í Klakksvík læra vísast enn: að til sé eitthvað sem kallast vagga vestrænnar menningar og heitir Grikkland (sbr. Ástráður Eysteinnsson 1996:210). Rómverjar fengu þessa hugmynd og til þess að ná upp á sama svið þýddu þeir gríska menningu inn í sína. Um leið bjuggu þeir til tvenns konar þýðingar, sýnilegar og þar með ómerkilegar og ósýnilegar og þar með ekki lengur þýðingar. Þessi aðferð Rómverja var síðan endurtekin í grófum dráttum á bókmenntasviðinu þegar nýbygging þjóða hófst á síðustu öldum.²

Aðferðin felur í sér að til þess að geta nálgast útópíu þjóðarinnar varð hver þjóð fyrir sig að eignast arfleifð sem væri sambærileg við arfleifð þeirra sem lengst höfðu náð áður. Þess vegna var nauðsynlegt að þýða tiltekin stórvirki inn í menninguna, Hómerskviður og annað slíkt, en um leið varð að finna, eða skilgreina eigin arfleifð með sams konar skýringarlíkönnum og

¹ Vefrit þetta eftir þau Ólöfu Pétursdóttur, Veturliða Guðnason og Jóhönnu Þráinsdóttur var að finna á slóðinni www.eyktir.com en er þar ekki lengur, orðið ósýnilegt.

² Eftirfarandi efnisgreinar byggja á doktorsritgerð minni, Gauti Kristmannsson (2000).

notuð eru á hina klassísku arfleifð. Þannig mótast t.d. þýðingar á klassískum textum oft af því sem talið er þjóðlegt hverju sinni og eru þannig lagaðar að því sem tíðkast hjá þjóðinni til þess að staðfesta í sömu andrá hinn klassíska status viðtökumennningarinnar. Gott dæmi um þetta eru einmitt Hómers-þýðingar Sveinbjarnar Egilssonar sem oft eru taldar búa yfir lifandi tungutaki Íslendingasagnanna og þar með eru þær orðnar að minnsta kosti jafngildar Hómerskviðum þar sem tungutak þeirra er talið hæfa þeim eins og sjálfsagt sé.

Önnur leið er að reyna að ná hinum klassíska texta algjörlega í þýðingu, að ná fullkomnu jafngildi hans í viðtökumálinu, móðurmáli þýðandans og þjóðarinnar sem hann þjónar. Dæmi um þetta er Johann Heinrich Voss sem þýddi Hómerskviður á þýsku í lok átjándu aldar, og kannski af því að hann hafði ekkert tungutak fornsagna til taks, fór hann þá leið að svínbeygja tungumálið uns tekist hafði að ná eftirlíkingu sexliðaháttarins gríska og töluðu menn eftir það um hinn „þýska“ Ódysseif og Goethe hafði meira að segja í hyggju að yrkja sjálfur upp í gatið á milli *Ílionskviðu* og *Ódysseifskviðu* en gafst svo upp á sexliðastaglinu eftir nokkur hundruð línur.³

Þessi dæmi sýna aðeins brot af þeim leiðum sem unnt er að fara til að skapa menningarþjóð, en aðferðirnar eru oft keimlíkar og byggja oft á þýðingum, einnig innan fræðigreina á borð við sagnfræði sem fæstum dytti í hug að tengja við þýðingar, en þótt sagan eigi að heita einstök er undarlegt hversu oft túlkarnir sagnfræðinga á gerðum manna fá á sig bókmenntalegan blæ, enda kannski ekki að furða því margir þeirra sem þeir eru að skrifa um vilja endurtaka eða a.m.k. sýnast endurtaka afrek fornanna og kalla sig keisara eða konsúla og reyna að skapa sér klassískar ímyndir með því að þýða fornar myndir yfir á sjálfa sig. Meira að segja í Washington þinga menn í Capitol og heita senatorar og þar fram eftir götunum. Endurtekningin er nauðsynleg réttlæting.

En sé þetta rétt, að þýðing sé ein af meginleiðum til þjóðernis, hvernig má það vera að þýðingar séu svo oft lítils metnar, já lítilsvirtar í þjóðar-samfélögum. Hvernig má það vera að þjóð eins og Íslendingar sem þarf að að þýða meirihlutann af menningu sinni skuli hirða svo lítt um þetta fyrir-brigði? Eitt svarið gæti verið hin rómantíska krafa frumleikans með áherslu sinni á nýsköpun og er vissulega mikið til í því, en því má ekki gleyma að frumleikinn er einmitt skilgreindur með tilliti til þýðinga oft á tíðum og má

³ Hér er átt við epíska kvæðið *Achilleis* sem var eitt af síðustu verkum Goethes undir þessum fornfræga hætti. Áður hafði hann ritað önnur verk undir þessum hætti, þýðingar og frum-samda texta, *Reineke Fuchs* og *Hermann und Dorothea*.

rekja þessa aðgreiningu a.m.k. aftur til rómverska skáldsins Hórasar.⁴ Í íslensku samhengi er það kannski líka ákaflega íronískt að einmitt rómantísku skáldin þýddu mikið. Jónas Hallgrímsson, þjóðskáldið okkar er lifandi dæmi þess, einmitt hann þýddi ekki aðeins mörg merk kvæði heldur einnig ýmsa bragarhætti inn í málið. Kvæðið fræga Ísland er ekki einungis að efni til nánast þýðing á kvæði Adams Oehlenschlägers heldur einnig að forminu til og þýddi Jónas að hórásískum hætti þar með fyrstur manna elegískan hátt inn í íslenskt mál.

En samt var þetta allt saman frumlegt og ekki man ég eftir að hafa lesið hjá íslenskum fræðimanni að Ísland Jónasar sé nánast þýðing, ef ekki stæling, þvert á móti hefur verið reynt að gera lítið úr fyrirmyndinni til að upphefja eftirmyndina og það lýsir viðhorfinu sem hér hefur verið dregið á að framan (sbr. Páll Valsson 1999:117). Frumleikinn er nauðsynlegur til að undirstrika sérstöðu þjóðarinnar, hann er eitt af verkfærunum til að muna að maður er öðruvísi, rétt eins og óvinurinn eilífi sem þjóðin þarf svo oft á að halda; hjá okkur frændum í vestur ballarhafi er hann kannski sá sami, þótt það sé auðvitað ókurteisi að kalla svo kurteisa þjóð sem Dani óvin, en þeir Íslendingar sem lásu Íslandssögu Jónasar frá Hriflu í skóla vissu vel að danskir kaupmenn voru svikahrappar. Þó var Adam Smith fyrir löngu búinn að benda á að allir kaupmenn eru svikahrappar bara ef þeir komast upp með það (1986:358-359).

Næsta spurning hlýtur að vera, hverjar séu afleiðingar þessa viðhorfs til þýðinga í raun? Hvert er viðhorfið þegar kemur að því að menn verða að takast á við þýðingar í tilverunni? Þá stendur eitt orð upp úr. Vandamál. Þýðingar eru ævinlega vandi sem þarf að leysa. Þetta er auðvitað misskilningur. Það er vissulega oft vandi að þýða, en þýðing er lausn á vanda sem er skortur á efni eða getu. Þegar þýðendur glíma við vandamál í textanum eru þeir að leysa þau fyrir aðra. Mönnum kann að þykja þetta nokkuð augljóst, en svo er ekki. Viðhorf og framferði gagnvart þýðingum mótask af þeirri hégilju að aðeins þurfi að læra eitthvert tungumál til að geta þýtt úr því og sumir halda meira að segja að þá sé hægt að þýða yfir á erlenda málið líka. Samt er búið að kvelja flesta sem taka stúdentspróf til að þýða þrautleiðinlega stíla yfir á ensku og dönsku og kannski þýsku eða frönsku og allt þetta fólk ætti að vita að það getur þetta ekki. Það fitjar líka upp á trýnið þegar það sér

⁴ Sbr. 19. bréf hans til Mæcenasar þar sem hann stærir sig af að hafa „fyrstur sýnt Latlandi pareyskar hraðhendur og fylgt bragháttum og anda Archilochs...” (1886: 35).

texta þýddan af útlendingi yfir á íslensku. En samt halda margir þokkalega viti bornir menn að þýðingar séu umsnúningur mála og láta ekki segjast þótt dollaramilljarðarnir, sem veitt hefur verið í hið vonlausa verk að láta tölur gera þetta sjálfvirk, hafi farið í nánast í súginn.

Þetta atriði ætti eiginlega að brenna á smáþjóðum fremur en öðrum, því þær eru eins og fyrr segir, ekki sjálfum sér nógar menningarlega og geta ekki einu sinni látið sýnast sem svo þótt þær fegnar vildu. Fátækt þeirra er meira segja sjáanleg á því sem ekki er þýtt. Aðspurðir myndu vísast flestir Íslendingar jánka því að þjóð þeirra sé menningarþjóð. En fari maður í bókasafnið að leita að heimsmenningu á máli þessarar þjóðar er fátt um fína drætti. Það er dálítil viðleitni til að þýða fagurbókmenntir á íslensku, t.d. Shakespeare, Strindberg og Heinesen, en þó ber á það að líta að þar er fremur einkaframtak þýðandans en menningarlegt eða markaðslegt hungur Íslendinga að baki.⁵ Örlítil brot heimsbókmenntanna eru sumsé þýdd annað veifið, en þegar kemur að öðru þá bylur hátt í tómrí tunnu. Hið íslenska bókmenntafélag hefur gefið út um 40-50 bækur sem flestar má telja til lykilverka vestrænnar menningar, annað er tilviljun. Flestar slíkar bækur verða menn að lesa á erlendum málum og margir segja, það er bara fínt, þá lærir fólk bara erlend tungumál, en ég held að það læri nú bara að lesa enskar þýðingar, því það er hin hliðin á þessari fatækt að menn eru hættil að læra önnur mál að gagni og jafnvel þótt þeir kunni t.d. eitthvað í frönsku, má telja líklegt að einungis málhæfni þeirra á ensku nægi til að ráða við Foucault á erlendu máli.

Viðhorfið til enskunnar sem ráðandi máls hefur orðið til þess að menn eru orðnir nánast heyrnarlausir á önnur mál en ensku. Enska er annað orð fyrir alþjóðlegt á Íslandi. Í vor (2001) þegar skylda átti poppara landsins til að syngja á íslensku í Evróvisjón varð uppi fótur og fit meðal þjóðarinnar og reið söngkona taldi ótækt í útvarpsviðtali að skylda fólk til að koma fram á „sauðskinnsskóm íslenskunnar“, heldur ættu menn að fá að syngja á tungumáli sem allir skilja. Það hefur kannski komið flytjendum „íslenska“ lagsins í koll að allir skildu bullið, en það er í raun aukaatriði. Enska er einfaldlega móðurmál heimsins í margra huga, enda kom nýlega fram sú tillaga frá einum fyrirtækisforstjóra að Íslendingar yrðu veskú tvítyngdir.

Þetta er engin sérvíska eins og nemendur mínir við Háskóla Íslands komust að sl. vor. Verkefni þeirra var að kanna þýðingamarkaðinn á Íslandi og tóku

⁵ Tilkoma þýðingasjóðs hefur bætt úr þessu, en betur má ef duga skal.

þau fyrir m.a. þýðingar í viðskiptalífínu, í ríkiskerfinu, í fjölmiðlum, í bókaútgáfu, í leikhúsunum og víðar. Enskan er málið var hreint og klárt viðhorfið í viðskiptalífínu og þar var þeim tjáð að textar innan fyrirtækja væru oft á tíðum ekkert skrifaðir á íslensku og ekki heldur þýddir á íslensku. Raunar byggir þessi alþjóðavæðing enskunnar á töluverðri fáfræði því eitt dæmi hef ég heyrt af þýskum sölumanni íslensks fyrirtækis sem átti að skrifa texta og reikninga fyrir þýska viðskiptavini, en var síðan afhent tölva með ensku lyklaborði. Slíka blindu mætti kannski skilja ef í hlut ætti bandarískt fyrirtæki, en hér var um að ræða íslenskt fyrirtæki þar sem lyklaborðin í höfuðstöðvunum eru ennþá með þ og ð.

Athyglisvert þótti þeim einnig að skoða ríkiskerfið, einkum þann hluta sem að löggjöfinni snýr. Eins og við vitum eru flest lög sem sett eru á Íslandi þýðingar á textum frá Brussel og þau sem ekki koma þaðan voru og eru oftast þýðingar úr dönsku. Þrátt fyrir það er engin menntun til fyrir þýðendur á þessu sviði, þótt til sé próf fyrir löggilta skjalaþýðendur og dómtúlka sem haldið er af dómsmálaráðuneytinu. Þessi löggilding veitir að vísu engin réttindi umfram aðra og þeir þýðendur sem starfa hjá utanríkisráðuneytinu í EES-þýðingum eru ekkert endilega með þetta próf. Auk þess taldi umsjónarmaður prófsins að þýðendur utanríkisráðuneytisins væru ekki alltaf starfi sínu vaxnir sem þýðir að embættismaður í dómsmálaráðuneytinu telur að þýðingar á lagatextum frá Brussel séu ekki í lagi á Íslandi.

Þeir nemendur sem fóru til dagblaðanna komust að því að þar eru engir þýðendur, aðeins fréttamenn. Að vísu nota þessir fréttamenn texta frá erlendum fréttastofum á borð við Reuters, en þeir þýða aldrei beint, stundum nota þeir líka texta frá Associated Press og þegar komnir eru tveir frumtextar sem glænýr íslenskur texti er unninn upp úr, þá heitir það ekki þýðing heldur frétt. Svipuð vinnubrögð mátti finna hjá tímaritunum, en af öðrum ástæðum. Þar tóku menn gjarna fleiri en eina erlenda heimild og suðu saman í „nýjan“ texta til að þurfa ekki að greiða höfundarréttargjöld. Auk þess sem blaðamennirnir fá betur borgað fyrir að malla svona en að þýða.

Sama sagan er á sjónvarpsstöðvunum. Þar fá fréttamennirnir myndefnið sent og síðan texta með tillögu um hvar þeir koma inn o.s.frv. Þetta er auðvitað ekki þýðing, enda er stundum notað fréttaskeyti til samanburðar. Sé viðtal í þættinum er kallaður til lausráðinn þýðandi til að annast það. Það er nefnilega þýðing.

Bókaútgefendur virtust hafa meiri skilning á þýðingum en margir aðrir, auðvitað ekki fjárhagslega, en þar var þó tiltekna gæðavitund að finna sem lýsir sér í því að tilteknum hópi þýðenda er treyst fremur en öðrum. Einnig

örlar á metnaði í útgáfu fagurbókmennta, ekki síst hjá minni forlögum sem ekki hafa nafnfræga og markaðsetta íslenska höfunda á málum hjá sér.

Síðast en ekki síst, leikhúsin. Þau komu á óvart, bæði fyrir það að hjá þeim virtist vera mestur skilningur á mikilvægi þýðingastarfsins og hversu mikið er þýtt hjá þeim. Skilningurinn kann að liggja í eðli starfsins, leikararnir þurfa jú að tryggja upp orðin þýðandans mörg hundruð sinnum og læra þau utan að. Árangur þeirra getur meira að segja falist í því að vel sé orðað auk þess sem leikarinn er túlkandi á fyrirliggjandi texta rétt eins og þýðandinn. Gerð var lausleg könnun á því hversu mikið tvö stærstu leikhúsin í landinu, Þjóðleikhúsið og Borgarleikhúsið, sýndu af þýddum verkum og kom í ljós að á undanförunum 10 árum voru yfir 70% sýndra verka þýðingar hjá því fyrrnefnda og því síðarnefnda yfir 60%. Í þessum tölum er ekki tekið tillit til fjölda áhorfenda, en greinilegt er að þýðingar eru meira en uppfyllingarefni í íslenskum atvinnuleikhúsum.

Og slíkur er íslenskur menningarveruleiki í reynd eins og ég hef reynt að sýna í þessu stutta yfirliti um þýðingar meðal smáþjóða sem þrátt fyrir fleirtöluna snerist auðvitað mest um smáþjóðina mína, enda kannski viðeigandi þegar um er að ræða einn sem starfar við að þjóða með því að þýða og heldur stundum að það hafi einhverja þýðingu.

HEIMILDIR

- Ástráður Eysteinnsson. 1996. *Tvímæli. Þýðingar og bókmenntir*. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Ellert Sigurbjörnsson. 1999. *Mál og mynd. Leiðbeiningar um textagerð, þýðingar og málfar í sjónvarpi og öðrum myndmiðlum*. Sjónvarpið, Reykjavík.
- Goethe, Johann Wolfgang. 1998. *Werke*. Band 2. Gedichte und Epen. Hamburger Ausgabe. Ritsj. Erich Trunz. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- Herbst, Thomas. 1994. *Linguistische Aspekte der Synchronisation von Fernsehserien. Phonetik, Textlinguistik, Übersetzungstheorie*. Niemeyer, Tübingen.
- Hóras. 1886. *Bréf Hórasar*. Þýð. Gísli Magnússon og Jón Þorkelsson. Ísafoldarprentsmiðja, Reykjavík.
- Páll Valsson. 1999. *Jónas Hallgrímsson. Ævisaga*. Mál og menning, Reykjavík.
- Rannveig Jónsdóttir og Auðna Hödd Jónatansdóttir. 2001. *Þýðingar á íslenskum markaði vorið 2001*. Verkefni f. Nýsköpunarsjóð námsmanna (ópr.), Reykjavík.
- Smith, Adam. 1986. *The Wealth of Nations*. Ritsj. Andrew Skinner. Penguin, Harmondsworth.
- Uggi Ævarsson. 2001. *Þýðingar á fræðitextum - til hvers?* Verkefni f. Nýsköpunarsjóð námsmanna (ópr.), Reykjavík.
- Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Routledge, London.

SUMMARY

This paper considers the role of translation in the culture of small nations such as Iceland and the Faroes. It opens with a theoretical reflection and closes with an overview of an empirical survey done by my students in the spring of 2001.

One of the reasons for translation in national cultures is the fact that nations need translation to become like other nations. The singularity of nations is expressed through similarity, or in the modern jargon, the otherness of nations is expressed through sameness in symbolism. All nations boast of a flag, a national anthem, national literature etc., but at the same time they use these similar symbols to express their otherness. The same applies, for example, to the literary culture which denies translation even in the act of translating major elements of foreign cultures.

This becomes evident in the students's survey which covered major aspects of cultural and linguistic consumption in Iceland in the spring of 2001. Without translation, a small national culture would not only be poorer, but, arguably, without substance.

JÁKUP Í SKEMMUNI

Týðing sum mentanarvirksemi

Tá ið Føroya Amtsbókasavn fekk kongliga góðkenning í 1828 við Jens Davidsoni sum fyrsta bókavørði, átti savnið fitt av bókum, sum tað hevði fingið sum gávu serliga frá Rasmusi Rask og C. C. Rafn, og sum vera man vóru bøkurnar á donskum. Men tvær av bókunum líktust burturúr, tær vóru á føroyskum. *Færøiske Quæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt* eftir prestin H.C. Lyngbye, sum kom út í 1822, og *Matteusar evangelium*, sum Jóhan Hendrik Schrøter hevði týtt fyri Det Danske Bibelselskab, og sum kom út í 1823. Í veruleikanum var tað tó so, at Schrøter átti meginpartin av innihaldinum í bók Lyngbyes við Sjúrdarkvæðum.

Trý ár seinni, í 1832, kemur triðja føroyska bókin: *Føroyingasøga*, sum Rafn hevði savnað úr íslenskum keldum og Schrøter hevði týtt til føroyskt. Eg veit ikki, um Schrøter sjálvur skilti til fulnar, hvussu týðningarmikil hesi tøk hansara vóru, men tað skerst ikki burtur, at tað var hetta undangongustarv hansara og kvæðauppskriftirnar, sum Lyngbye hevði fingið frá Svabo, sum vaktu áhugan fyri føroyska kvæðaskattinum og føroyskum máli millum lærdar menn. Matteus fekk ógvuliga ringa mótitøku, men *Føroyingasøga* fekk góða mótitøku. Schrøter hevði prógvað, at tað bar til at seta føroyskt mál á prent. Týðingar hansara fingi menn at hugsa seg um, og allir skiltu, at vissuliga áttu føroyingar eitt mál, men rættsskrivingarreglurnar hjá Svabo vóru eingin haldgóð ortografi til eitt bókmentamál, tí hvør skrivaði, sum hann vildi alt eftir, hvørjum málføri hann var vaksin upp við. Hetta stóra vandamál hvarv, tá ið Hammershaimb í 1846 hevði gjørt rættsskriving sína, sum mentamaðurin Jón Sigurðsson og danski málvísindamaðurin Rasmus Rask høvdu góðkent. Í *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, sum C.C. Rafn ritsjórnaði, prentar hann hetta árið fyrstu tekstirnar eftir nýggju rættsskriving sínari. Mállæru sína skrivur hann í sama tíðarriti í 1854, *Færøsk Sproglære*.

Í dag eigur Føroya Landsbókasavn meir enn 4000 **føroyskar** bækur – av hesum 4000 bókunum er meginparturin komin út hesi seinastu hálvthundrað árinum. Bæði upprunaligar føroyskar bækur og týðingar á øllum bókmentaligum økjum.

Tað var eitt undur, at málinum var lív lagað, tí í 1801 búðu bara 5.265 fólk í Føroyum – í 1836 var fólkatalið vaksið til 6.928 sambært fólkateljingunum.

Tá ið av tornar, er tað hesum undangongumonnunum fyri at takka, at vit í dag kunnu loyva okkum tann stuttleika, sum tað er at týða útlendskan tekst til føroyskt. Teir góvu okkum høvuðsamboðið: rættskrivingina.

Hví danska ríkisstjórnin í dag ikki vil viðurkenna føroyskt sum tjóðmál føroyinga, dugi eg ikki at siga, men fyrr ella seinni noyðast teir at viðurkenna tað. At vit týða bøkur á øllum økjum til føroyskt, er besta prógvið um, at føroyskt í dag er eitt mentamál millum onnur.

Eg havi meir enn so hitt danir, sum siga, at føroyskt var einki mál. Tað var bara ein „konstruktión“, sum ein Hammershaimb hevði gjørt burtur úr ongum. Teir vita ikki, at føroyingar hava talað málið í 1000 ár. Seint í 19. øld helt danski professarin í norrønum, Frantz Berlin, somuleiðis fyri, at føroyskt mál var bara „en dansk bjergøedialekt“. Men meira vit skriva á føroyskum, sterkari stendur málið.

Sjálvur var eg 15 ára gamal, tá ið eg týddi mín fyrsta tekst, eitt ævintýr, sum danski mentamaðurin Svend Grundvig hevði skrivað. Síðan tá havi eg týtt í alt 112 ymiskar bøkur til føroyskt, har ímillum 40 skaldsøgur. Eg veit væl, at hetta er bara ein dropi í bókafløyminum, men alt ger mun.

Av hesum 112 bókunum havi eg á egnum forlagi givið út einar 75. Til tær fyrstu 25 av hesum bókunum fekk eg lán úr einum grunni undir gamla Mentunargrunni Føroya Løgtings, eini 25-30% til hvørja. Men til tær næstu 50 bøkurnar mátti eg taka banka- og sparikassalán, tí grunnurin sýtti mær bæði studning og lán, tí eg hevði ikki verið førur fyri at røkt fyrru lán míni. Men bøkurnar eru so komnar, og eg veit, at tær hava gjørt stórt gagn, bæði í skúlum, barnagørðum og heimum okkara. Tær flestu av bókunum havi eg týtt úr svenskum máli, tí mær dámar tað málið so væl. Men tað er viðurkent um allan heim, at sviar hava verið undangongumenn, tá ið um barna- og unglingabøkur er at røða.

Men vit hava átt nógvar týðarar seinastu 100 árini. Frá 1907-1910 og aftur í 1914-1915 kom mánaðarblaðið fyri børn og unglingar *Ungu Føroyar*, sum Símun av Skarði og Símun Pauli úr Konoy stjórnaðu. Í hesum frálíka blaði stóðu nógvar góðar týðingar. Har stóð t.d. orðið mynd á fyrsta sinni í staðin fyri bílæti. Vit finga fyrstu skúlabøkurnar fyrst í farnu øld, presturin A.C. Evensen gav frá 1907 út stavingarbók og lesibøkur, og í 1911 gav hann út fyrstu føroysku lesibók, sum var ætlað Læraraskúlanum. Jákup Dahl skrivaði longu í 1908 *Mállæru*, og í 1910 kom *Føroysk Plantulæra* eftir Rasmus Rasmussen, men longu í 1891 kom *Førisk ABC og lesingabók*, sum Jógvan Poulsen

og Chr. Ludvig Johannesen høvdu skrivað, og í 1900 kom tann forkunnuga *Bíbilsøga* eftir Jógvan Poulsen, ið kom sum ein opinbering hjá mongum. Allar hesar bøkur gjørdur unglingum góðan mun og vóru til stóra gleði. 1914 var eitt merkisár, tí tá sendi Noregs Ungdomslag øllum skúlabørnum í Føroyum eitt eintak av *Robinson Krusoe* í týðing Sverra Paturssonar. Hetta var fyrsta barnabókin á føroyskum.

Vit hava her á landi serliga fyra forløg, sum geva út týðingar. Tey eru Bókadeild Føroya Lærarafelags, sum fær fasta játtan á fíggarlógini, og sum gevur út serliga barna- og ungdómsbøkur, og so forløgini Bókagarður, Fannir og unga forlagið Sprotin, sum geva út týddar yrkisbókmentir og fagrar bókmentir umframt bøkur á upprunamálinum. Forlagið Fannir hevur t.d. givið hin mikla Boccaccio út, Alexander Kielland og tjóðkvæði finna, *Kalevala*, og Bókagarður ta frálíku *Grettis søgu*, Strindberg, Dostojevskij og fleiri aðrar. Forlagið Ungu Føroyar hevur givið *Íslandsklokkuna* hjá Laxness út í frálíku týðingini hjá Sigurði Joensen. Stiðin hevur givið fleiri fyrimyndarligar bøkur út, ikki minst orðabøkur. Sprotin hevur eftir fáum árum fingið ein hóp av klassikarum út, bæði Steinbeck, Hamsun, Sandemose, bøkur, sum annars bara hava ligið í onkrum kjallara ella uppi á onkrum lofti í eini tríati ár ella longur, tí eingin hættaði sær undir útgávuna. Tað er einki minni enn eitt bragd til frama fyri mál og tjóð okkara, sum Sprotin og hini forløgini her hava framt. Harumframt eiga vit einki minni enn *Ilionskvæði* hjá Homer á føroyskum, Camus og Voltaire. Og ikki at gloyma forlagið Kelduna. Á hesum forlagi komu flestar íslendingasøgur út, sum Bjarni Niclasen, sáli, hevði týtt. Tað er at vóna, at tey enn virknu forløgini fáa blíðan byr tey komandi árin, tí leiklutur teirra er týðningarmikil lutur í starvi okkara fyri at vinna máli okkara altjóða viðurkenning sum tjóðmál føroyinga.

Hvør einasta bók, upprunalig ella týdd, er prógv um, at føroyskt er eitt mentamál, og hetta virksemi stimbrar, og hvør bók er ein nýggjur steinur aftur at tjóðvarða okkara.

Sjálvur byrjaði eg so smátt at skúla meg sum týðara við at týða barna- og myndabøkur, seinni fór eg undir tyngri bøkur. Eg visti alla tíðina, at eg skuldi vera týðari, hóast fólk flest mæltu mær frá tí, tí fíggarligu korini vóru so vánalig.

Fyrst í 1970-árunum hendir so tað gleðiliga, at norðurlendskir politikarar – fyrst og fremst sviin P.O. Sundman, norðmaðurin Tønnes Andenæs, íslendingurin Magnus Kjartansson og føroyingurin Erlendur Patursson – finga uppskot samtykt í Norðurlandaráðnum um at seta á stovn ein grunn, sum skuldi veita stuðul til týðarar í Norðurlondum. Grunnurin fekk navnið Grannlandsitterturfonden. Úr hesum grunni kunnu týðarar og útgevarar í

Norðurlondum sækja stuðul, tá ið teir skulu týða og geva út eina bók úr einum grannamáli. Nevndin í hesum grunni, sum nú eitur Nordbok, hevur fund tvær ferðir um árið, har studningur verður býttur út til týðingar. Hvørt landið eigur sín skamt – eisini grønlendingar, føroyingar og sámar fáa sín part. Høvuðs-endamálið hjá grunninum er at stuðla týðing úr einum grannamáli í annað, og um somu tíð at menna norðurlanda týðingar. Av játtanini fáa føroyingar líka nógv sum íslendingar. Í prosentum er býtið hetta: svíar, danir, norðmenn fáa hvør síni 17%, finnlendingar + finnlandssvíar 19%, íslendingar og føroyingar hvør síni 9%, grønlendingar og sámar hvør síni 6%. Seinni er játtanin broytt og hækkað, so at baltalond nú eisini fáa fígging úr hesum grunni.

Eg nevni hetta, tí at hesin grunnur hevur verið fíggjarliga grundarlagið undir teimum nógvu týddu grannabókunum, sum komnar eru út á føroyskum seinastu 26 árin. Tað er hesum bókmentagrunni Norðurlanda fyri at takka, at vit hava fingið so frægt av týddum bókum út á føroyskum. Tó er at siga, at í hesum árinum er nýggjur grunnur, Mentanargrunnur Landsins, settur á stovn. Tíðin fer at vísa, hvussu hann fer at roynast týðarum, sum higartil av hugsjónaligum áhuga hava gjørt stórarbeiði fyri mestsum einki. Tí tað er royndur lutur, at hvørt oyra, sum týðarin fær, kemur heildini til góða, tí tað ger hann førar fyri at útvega sær hjálparamboð og gera hann betur førar fyri at fara undir at týða útlendskan tekst til føroyskt.

Att översätta är omöjligt, men nödvändigt segði onkur svii. Aðrir hava rópt týðingarstarvið *Det umuliges kunst*. Men at týða er rætt og slætt eitt handverk, sum týðarin má læra seg betur og betur. Eg hevði smakkað henda góða drykkin, og síðan havi eg umsett burturav. Framíhjá, meðan eg støðugt umsetti, fekk eg mær útbúgving í norrønum á lærda háskúlanum í Odense. Sannir týðingar fáa yndi til starv sítt. Ikki fyrr enn fyri nøkrum fáum árum síðan, tá ið grunnur svenska rithøvundafelagsins hevði veitt mær eina virðisløn, hevði eg ráð at útvega mær alfrøði og aðrar neyðugar bækur. Her hugsi eg ikki bara um meg sjálvan, men nógvar aðrar landsmenn – flestir av ídnu týðarum okkara eru farnir undir grønu torvu, men vónandi kann nýggi grunnurin stimbra tey, sum ætla sær at halda fram við hesum góða og neyðuga starvi. Í øðrum londum hava tey týðaraskeið. Tað hevði verið ein góðgerð, um onkur skipaði fyri tilíkkum skeiðum her á landi eisini.

Besta stevnumiðið hevði helst verið, at vit nýttu bókmentamál í bókum, sum ætlaðar eru vaksnum fólki, hátíðarligt mál í átrúnaðarligum bókum, „slang“ í „slangbókum“, barnamál í barnabókum og ungdómsmál í ungdómsbókum – øll hesi stílsløgini eiga vit longu.

Hvussu bøkurnar í framtíðini fara at síggja út, dugi eg ikki at siga, men

longu í hesum døgum ber til at taka sokallaðar E-bøkur niður av alnetinum og lesa tær á einum skíggja, sum tú situr við í hondini. Spurningurin er so, um vit eisini fáa eina týðingarmaskinu, sum dugir líka væl at týða sum eitt livandi menniskja...

Ein týðari kann betur metast javnt við ein sjónleikara ella tónleikara enn við ein leikritahøvund ella tónasmið. Eins og sjónleikarin skal liva seg inn í ein leiklut, og eins og tónleikarin skal skilja, hvat stóru tónameistararnir í instu sál sínari vildu bera fram við verkum sínum – um somu tíð sum teir skulu varðveita sín egna persónleika til tess at gera leiklutin ektaðan – skal týðarin bæði vera sín egin og ein annar, tekur danski týðarin Arne Herløv Petersen til í einari hugleiðing, sum hann nevnr *Det ultimative rollespil*. Hetta ger seg ikki minst galdandi, tá ið ein skal týða góðan útlendskan tekst til vakurt føroyskt bókmentamál í staðin fyri blaðmannamál í vásabúna. Stóra avbjóðingin er altíð at finna orð við samsvarandi stíldámi á føroyskum fyri tey útlendsku, og somuleiðis hetta at staðfæra, sum í íslendsku-donsku orðabókini hjá Ole Widding, Haraldi Magnússyni og Preben Meulengracht Sørensen merkir: *overføre til egne forhold, give lokalkolorit*, t.e. serstakan staðdám ella tíðardám. Um hetta hevur Árni Dahl í Bókmentasøgu sínari, sum er í trimum bindum, nýtt sum dømi týðing Christians Matras av *Barbu og Harra Pál*. Týðing Christians kundi tí verið upprunaverk.

Hetta ber sjálvandi væl til, men hinvegin verður ikki hildið ráðiligt at gera tekstin í einari upprunabók „betri“, enn hann er. Ein týðari má vera trúgvur ímóti høvundinum, sum eigur verkið, men hann skal eisini vera trúgvur ímóti sær sjálvum og týðing sínari. Hesari tvístøðu fara týðarar altíð at standa í. Hetta havi eg m.a. hoyrt ein gamlan kinverja siga, sum gjørdi tað til lívsverk sítt at týða alt ritverkið hjá H. C. Andersen til kinverskt. Hann helt, at ein týðari eigur at týða upprunatekstin til sítt egna bókmentamál, hvørki stytta ella skoyta uppí, hvørki gera tekstin ríkari ella fátækari.

Tá ið eg fyri fáum árum síðan í einari týðing loyvdi mær at stava vinarbreyð, sum tað stendur stavað í Móðurmálsorðabókini, leyp føroyski lektarin í Keypmannahavn sjóleysur og talaði at – tað átti at stavast við dupultum w og e, tí hesin bakstur stavar úr Wien. Og somuleiðis var hann í øðini um, at eg loyvdi mær at skriva Geytaborg í staðin fyri Göteborg, eins og vit skriva Skáni í staðin fyri Skåne, og Fjón í staðin fyri Fyn. So allir eru ikki á einum máli, hvørki um stavseting ella málbúnað. Men sovorðið smátt og móttøðu annars má ein og hvør, sum er so ósmæðin at týða til føroyskt, vera til reiðar at lofta. Enn verri fóru ummælararnir við nýggja atlasinum, vit hava fingið, tí útlendsku heitini eru vorðin føroysk.

Royndir mínar sum týðari hava lært meg, at vilt tú vinna frama millum ummælarar, so skalt tú krydda føroysku týðingina dúgliga við danskligum orðum, sonevndum danskslettum. So verður tú róstur og lovaður. Men tá ið eg havi tikið til livandi mál, sum eg vaks upp við, eitt nú, „hvat man hann vita í, riturnar láta so kváðar á vatninum“, (riturnar eru ljóðkátar) „nú tekur hann leyst“ (hann glaðar), „hann fór hann ikki“ (hann var honum ikki mentur), „hann hugaði sær til“ (ynskti sær) og annað mangt, so verður sagt, at tað er ov fornt og ikki nútíðarføroyskt. So ein týðari hevur ikki bara útlendska tekstin at stríðast við, men eisini føroyingar, sum vilja gera bókmentamál til einfalt talumál, hjálparleyst blaðmál ella barnamál. Í barnabókunum havi eg altíð roynt at lagt eina nøt til børnini at bróta. Men til tey minstu havi eg givið út 14 klaffabøkur við nógvum myndum um hunda-hvølpin Flekk, sum leitar eftir horvnum lutum aftan fyri klaffarnar.

Tá ið eg var yngri, spurdi eg meg sjálvan (eins og onnur spurdu meg), hví eg umsetti í staðin fyri at skriva upprunabøkur. Hetta spyrji eg meg ikki longur, tí at týða bøkur til føroyskt er á ein hátt at skriva bøkur á føroyskum. Tú umplantar og gróðursetur urtir og trø úr einum jørðildi í annað. Høvuðsmunurin er, at tá ið tú týðir, er søgugongdin longu greið og løgd í fasta legu. Og eg sigi sum sami Arne Herløv Petersen: *At bókmentalig týðing er gryluveitsla og klaverspæl. Her roynir tú at ota teg inn í hugsanirnar hjá einum øðrum. Hetta kann, tá ið tað eydnast, geva tær eina streymandi gleði um at hyggja ígjøgnum eyguni á einum øðrum, um at ásanna, at tú kanst líta at heiminum úr fleiri sjónarhornum, enn tú kanska sjálvur hevði hildið.* Og tá ið hann skoytir uppí, at „Der er ikke mange former for arbejde, der bliver så elendigt aflønnet som den litterære oversættelse. Og her vil jeg slet ikke tale om digte, der udelukkende kan betragtes som en eksklusiv hobby for formulerende gentlemen. Her taler jeg om den smør-på-brødet-produktion, man gerne ville leve af“, so taki eg eisini fult undir við honum, hóast mínar gott og væl 100 týddu bøkur eru sum ein dropi í havinum aftur ímóti hansara o.u. 1000 týðingum til danskt. Hesin danski týðari fær tó sambært yvirliti, sum rit-høvundurin Marianna Debes Dahl hevur gjørt í fyrilestri, hon helt á Bóka-tinginum í september í fjør á Landsbókasavninum, og sum stendur at lesa í ársfrágreiðingini frá Landsbókasavninum, sum kom herfyri, kanska næstan triggjar ferðir so nógv fyri sín danska tekst, sum eg fái fyri mín føroyska. Í tí yvirlitinum stendur, at danskir týðarar fáa 400 kr. fyri síðuna (2.000 eindir), finskir týðarar 300, svenskir týðarar 250, íslenskir týðarar 200, norskir 170, grønlenskir týðarar 125 og føroyskir týðarar 118 krónur fyri síðuna (tó letur Útvarp Føroya 175 krónur fyri síðuna). Her má vend koma í.

Kemur ikki vend í á hesum øki, so endar hetta illa, tí vit kunnu ikki vænta, at fólk við bókmentaligari útbúgving fáast til at arbeiða fyri lægstu samsýning í Norðurlondum. Tí vit liva í nýggjari tíð. Fólk krevja løn fyri arbeiði sítt – tað er ikki sum fyrr, tá ið nógv fólk sótu og arbeiddu fyri einki.

Men spyr onkur meg, um tað hevur verið stríðið vert, so er svarið eitt rungandi ja, tí arbeiðið er avbjóðing og gleimur, og tað gevur tær eina lívgandi gleði.

SUMMARY

It is essential that we as a small nation translate foreign books into our language, as this widens the horizons – of both children and adults. It is therefore imperative that translators are encouraged and supported, as it is a fact that the more books he or she gets to translate the more competent the translator becomes. A proper translator gets pleasure from his/her work. The bigger the challenge the greater insight he/she gets into foreign concerns, thoughts and language – and this can be passed on to the domestic reader in the reader's own language. Every country does this – even those who call themselves small language areas, even if they have many more inhabitants than us. The translator as well as the author can in his work uncover the creative power in the language.

It is of great importance that we have books in Faroese in all areas – from small children's books to scholarly books.

Various questions arise in the translation process, e.g. whether the book should be localised – should the translation have Faroese place names instead of the original? How faithful should the translator be to the original author?

ÚLFUR HJÖRVAR

Frændrækni

Ígripabankar um menningarsamskipti Færeyinga og Íslendinga og hvað helst mætti verða þeim til framdráttar

Virðulegu tilheyrendur, kæru frændur

Ég hef allt eins átt von á því að ýmsir þeirra er hér sitja, einkum þeir sem ekki þekkja mig, væntu þess að ég talaði skipulega um það sem yfirskriftin hljóðar uppá, en gerði auk þess í upphafi ítarlega grein fyrir umræðuefninu; skýrði í stuttu máli hvern efnislið og fjallaði eftir það lauslega um niðurstöðuna.

Hæfi síðan mál mitt.

Þessi háttur háskólaborgara á málflutningi sínum hefur iðulega valdið mér heilabrotum, og helst hef ég látið mér detta í hug að hann sé til kominn af tillitsemi við önnur kafna háskólakennara, sérílagi þá sem farnir eru að eldast. Ég hef þá séð fyrir mér aldraðan prófessor, sem er að lesa yfir prófritgerð og er kominn á öftustu síðurnar, hugurinn hefur hvarflað frá efninu, höfuðið ef til vill farið að leita ofan á bringuna. Við þetta hrekkur hann upp, man ekki hvað hann hefur verið að lesa, né um hvað, eða eftir hvern. Og þá er vitaskuld afar þægilegt að þurfa ekki annað en líta yfir fremstu síðurnar til að glöggva sig; þar stendur þetta allt samandregið og meira að segja vendilega númerað.

Það eitt eftir að hripa niður umsögn.

Og hvað snertir niðurstöðu verð ég að taka fram, að ég hef ekki komist að neinni óumdeilanlegri niðurstöðu um efnið, enda orðinn dálítið mótsnúinn niðurstöðum í seinni tíð; hef lifað þá tíma er allskyns kenningasmiðir og óvígur stormsveitir sérfræðinga hafa umsvifalaust geirneglt alla lífvænlega umræðu óbyggjandi niðurstöðum, er síðan hafa æði oft leitt til niðurstöðu sem enginn hefði kosið.

Og miðað við gloppótta efniskönnun mína yrði það held ég líka fremur til ógagns en gagns ef ég reyndi að tjasla saman einhverri afgerandi niðurstöðu.

Þetta má þó ekki skilja svo, að ég hafi ekki dregið lauslegar ályktanir af einu og öðru, né sé andvígur aðgerðum – einkum ekki róttækum aðgerðum – til að treysta og auka menningarsamskipti Færeyinga og Íslendinga, sem ég tel mjög gagnleg báðum, ekki síður Íslendingum, og miklu brýnni fyrir þá en þeir almennt gera sér ljóst.

En það er ærið margt í nútímanum sem flokkað er undir menningu, og svo hefur einnig verið á öðrum tímum, og löngu áður en Íslendingar smíðuðu sér þetta orð, um það sem upphaflega heitir að sjálfisögu „culture“; í fyrstu, eins og menn vita, til að ríma við heilaga þrenningu, en ekki síður við þær kenningar, sem þeir aðhylltust þá og þá. En ég ætla að halda mig við skilgreiningu, sem ég eitt sinn heyrði alveg óvitlausan háskólakennara setja fram: að menning sé að gera hlutina vel. Samkvæmt því hljóta menningarsamskipti þjóða að vera í því fólgin, að skiptast á því sem þær gera best. Þetta felur þá einnig í sér, að leiða má hjá sér það sem ekki fellur undir þessa skilgreiningu, og er auðvitað mikill léttir að því.

Upphaf búsetu Íslendinga á Íslandi má rekja til þess, að þeir virðast hafa fengið nóg af samskiptum við aðra, en ytri aðstæður og þrálátar neyslukröfur þeirra neyddu þá fljótlega til að taka upp verslunarsamskipti við sér eldri þjóðir í Norðurálfu, og aukageta þessara viðskipta varð sú, að þeir duttu niður á það sem lengi átti eftir að halda nafni þeirra á lofti, en það var að segja frægðarsögur af sér í útlöndum og sögur af afreksverkum sínum erlendis þegar þeir komu aftur heim.

Þessi samskipti Íslendinga við aðrar þjóðir er kannski ekki viðeigandi að kalla lífleg þegar haft er í huga hvernig þeim fundum stundum lyktaði; öflug væri kannski nær lagi, og þótt þau væru stunduð víða um lönd voru þau ekki í mjög föstum skorðum og oftast illa skipulögð, enda stundum þess eðlis, að þeir sem fyrir þeim stóðu áttu á engan stað afturkvæmt.

Þessi samskipti hafa vitaskuld einnig náð til Færeyja, en af því fer því miður allt of litlum sögum; kemur þar að líkindum fleira til en eitt, sem ég læt öðrum eftir að ráða í; bendi þó á, að eyjarnar eru svo nálægar, að til lítils hefði verið að segja af sér frægðarsögur þaðan.

Menningarleg samskipti Íslendinga við útlendar þjóðir urðu svo með ýmsu móti í aldanna rás; gróskumikil á meðan hinnar heilögu móðurkirkju naut, en vanþrifust eftir að harðlífis Lúters tók að gæta; auk þess sem þau hindruðust iðulega af margskyns plágum, bæði af manna völdum og náttúru.

Og við Færeyinga urðu samskiptin næsta dauf, eða nánast engin, og það litla sem heimildir eru um frá seinni hluta 19du aldar og frameftir þeirri tuttugustu virðist háð tilviljunum, jafnvel undarlegum tilviljunum, en hafa þó kannski sumar fallið undir vegaáætlun Drottins almáttugs; það hljóta að minnsta kosti trúaðir menn að álykta um þann atburð veturinn 1890 til '91, er Latínuskólapiltur úr Reykjavík lendir á „bömmur“, eins og verða vill, en í stað þess að drekkja sér í hafinu milli Vestmannaeyja og Færeyja, eins og hann hafði haft óljós áform um, hafnar hann hér í Þórshöfn þar sem hann frelsast hjá gamla Slóan, og það einna fyrstur manna; fer eftir það heim til Íslands og stofnar þar seinna meðal annars frægan karlakór og knattspyrnufélag.

Og dæmin um hendingar eru fleiri. Færeyskir og íslenskir Hafnarstúdentar kynnast og verða jafnvel herbergisfélagar á Garði; færeyskur atkvæðamaður fær íslenskrar konu; íslenskur ritsjóri, og síðar ráðherra, Björn Jónsson, verður skippreika við Færeyjar árið 1904 og ritar heimkominn ýtarlega Færeyjakynningu í blað sitt, Ísafold. Annars gerist ekki margt lengi fram eftir síðustu öld, og það sem síðan rís hæst, átak Aðalsteins Sigmundssonar, má segja tilkomið vegna þess að hann bar hingað einnig af hendingu, og víst er, að eftir að hann var fallinn frá, langt um aldur fram, varð heldur dræmt framhald á því starfi er hann hóf.

Á 20stu öld taka Íslendingar þó að skipuleggja menningarsamstarf við aðrar þjóðir og stofna í því skyni félög, eða Íslendingar af erlendu bergi, og erlendir þegnar búsettir á Íslandi gera með sér félög til að styrkja gagnkvæm tensl við gömlu löndin, og ætli Dansk-íslandsk selskab gæti ekki verið elst þeirra, en gróin eru líka Germanía, Anglía og fleiri. Þá hafa verið opnuð útibú erlendra menningarstofnana, t.d. Alliance Francaise, Goethe-stofnun og Menningarstofnun Bandaríkjanna, er svo var nefnd, en eigendur lokuðu fljótlega eftir að slotaði baráttu gegn bandarískum hernaðarítökum á Íslandi.

Og ekki má gleyma MÍR, Menningartengslum Íslands og Ráðstjórnarríkjanna, sem þegar á fjórða áratugnum urðu stórfyrirtæki á þessu sviði og gátu af sér mörg systrafélög á árunum eftir síðari heimstyrjöld. Þessi félög voru þó einskoruð við lönd þar sem koma átti á samvirkum þjóðfélagsháttum, sem hófst samkvæmt forskriftinni með þjóðnýtingu ríkisvaldsins á framleiðslutækjunum, en snerist uppí flokksnýtingu á öllu heila klabbinu: ríkisvaldi, félagasamtökum, fjölmiðlum, menntakerfi, vísindum, listum og menningu.

Við þetta urðu þessi þjóðfélög vitaskuld ekki samvirk, heldur óvirk, og náði það að lokum einnig til nær allra vinafélaga þeirra á Íslandi.

En þótt Íslendingar hafi þannig sífellt verið að stofna félög til menn-

ingarsamstarfs við aðrar þjóðir, tókst þeim aldrei að blása lífsandanum í félag sem þó var stofnað 1961 til menningarsamstarfs við Færeyinga.

Orsakir þessa rættarleysis held ég að hafi ekki verið sinnuleysi, þó að þannig hljóti það oft á tíðum að hafa birst – og sinnuleysi sumra íslenskra menningarstofnana í dag sé oft alveg ósvikið – heldur sé einkum því um að kenna, að Íslendingar hafa verið þjóðhverfari gagnvart Færeyingum en nokkurri þjóð annari, en þjóðhverfa, „*etnocentrismi*“, er einskonar ranghverfa kynþáttastefnu, „*racisma*“, þótt ekki sé hún viðlíka bölvuð. Íslendingum hefur nefnilega löngum fundist að Færeyingar væru ekki aðeins frændur þeirra, heldur nokkurskonar Íslendingar og Færeyjar lauslegt framhald af Íslandi til suð-austurs, enda landslagið alveg eins. Sama er um tungu og menningu; Íslendingar virðast margir hverjir ímynda sér að færeyska sé bara afbrigðileg íslenska, mállýska, svo sem eðlilegt sé í jafn afskekktu byggð, og sumt það merkasta í færeyskri menningu aðeins tilbrigði við það sem Íslendingar urðu að fórna framþróuninni, eða kóngur og kirkja bönnuðu þeim. Og þetta getur orðið svo þrálátt, að menn þurfi að dvelja hér allengi til að losna við þessar elskulegu grillur, og byrji að skiljast að þannig sé þessu ekki farið; rennur þetta þá af þeim, ekki alveg ósvipað því er menn vakna af svefni og finnst sem þá hafi dreymt kunnugar slóðir, en átta sig síðan á að engu í vökunni ber nákvæmlega saman við drauminn. Við þessi umskipti hverfur yfirlætisbrosið af andlitum þeirra sem verst voru haldnir, aulafyndnin fúlmar í munni þeirra, og eftir standa nýjir menn með heita ást á Færeyjum, sem hjá einstaka virðist þó því miður ekki endast nema rétt vestur fyrir Meðal-landsbugt, og verst að þetta eru oft þeir sem helst hafa bolmagn til að fylla í samskiptin.

En lausnin á því vandamáli, sem þjóðhverfan skapar, felst ef til vill í þeirri undarlegu mótsögn, að til þess að þjóðir okkar nái betur saman verði fyrst að greina þær betur að.

Og ekki verður hjá því komist að geta Færeyinga þeirra er tekið hafa ástfóstri við Ísland og búsett sig þar. Þetta fólk hefur ekki haft sig að ráði í frammi, fyrr en nú á allra síðustu misserum, og raunar stundum látið ýmsislegt misjafnt yfir sig ganga. Menn skyldu þó ekki vanmeta það, og enn síður álasa fyrir þrúðmennskuna, sem Íslendingar hafa ekki tamið sér í alveg jafn ríkum mæli, því að þessi er háttur þeirra og þessi er háttur skæruliða; etv eitthvað sem Færeyingar hafa tileinkað sér þegar á dögum Birkibeina, að fara hljótt og bíða færis . . .

Það er þó vitaskuld ekki í verkahring Færeyinga heima, að nudda Íslendingum til að gera eitthvað í þessum málum.

Og þá að norrænu samstarfi.

Hörmungar fyrri heimstyrjaldar ollu Norðurlandamönnum, sem öðrum, mikilli skelfingu, og Svíar, sem almennt eru mestir alvörumenn okkar frænda, tóku sig til, blésu næstu grönnum sínum, Norðmönnum og Dönnum, norrænum anda í brjóst og hófu samstarf um að „efla með fræðslu gagnkvæman skilning milli Norðurlandabjóða“, eins og segir í stofnskránni frá 1918.

Íslendingar gengu svo til þessa samstarfs árið 1922, en Finnar 1924.

En þetta norræna samstarf varð heldur ekki til að auka menningarsamstarf Íslendinga við nánustu frændur sína, Færeyinga, enda stóðu Færeyingar lengi utan þess, sökum velkunnra aðstæðna, sem ekki verða raktar nú. En jafnvel eftir stofnun Norræna félagsins í Færeyjum, 1951, verður sáralítill breyting á þessu og enn virðast tilviljanir ráða; til dæmis verður pólitískur órói í Klakksvík og Kópavogi í upphafi sjötta áratugs aldarinnar sem leið, og fleygur vísubotn, til þess að bæirnir hefja vináttusamstarf, sem enn er víst blómlegast af slíku samstarfi hér, en enn þann dag í dag eru raunar aðeins fjögur bæjarfélög á Íslandi – auk Kópavogs – sem rækja einhver vinatengsl við jafnmörg færeysk bæjarfélög; auk þess sem Reykjavíkurborg og Þórshöfn hafa nokkuð samstarf, bæði beint og innan samstarfsramma höfuðstaða Norðurlanda.

Það er í rauninni ekki fyrr en Færeyingar fá aðild að Norðurlandaráði árið 1970, að nokkuð líf fer að færast í menningarsamskipti Færeyinga og Íslendinga, allavega við og við, og enn meira eftir að Norðurlandahúsið komst í gagnið, en Íslendingar áttu þó sinn góða þátt í að það komst upp.

En margt í þessum samskiptum varð af hendingu sem fyrr, spratt af persónulegum kynnum einstaklinga, og það besta varð stundum allt of endasleppt. Vissulega virðist þó núna, sem margt standi til bóta, sumt til mikilla bóta, og yrði ég að minnsta kosti seinastur manna til að stinga uppá að stjórnvöld landanna gripu hérefir inni með einhverju skipulagsfargani. Hinu verður að mínu viti ekki litið fram hjá, að stjórnvöld og ýmsir opinberir og hálf-opinberir aðilar, gætu gert miklu meira til að bæta umhverfi þessarar starfsemi, eins og nú er tekið til orða, og þyrftu menn held ég fyrir því ekki að óttast fákeppni, óheilbrigt samráð um verð og gæði, innherjaviðskipti né neitt annað illt, sem sambærilegar stjórnvaldsaðgerðir í efnahagsmálum virðast ekki geta hindrað.

Ég gæti þulið nokkurn lista um það sem ég þá teldi brýnast, en efst á honum yrði jafn sjálfsagt mál og bættar samgöngur milli landanna, og má þá ekki gleyma póstsamgöngunum, sem ekki eru góðar, en brýnast þó að

flugsamgöngur komist í traustara horf. Íslendingar hófu á gullöld flugs á Íslandi farþegaflug hingað, sem seint verður fullmetið, en nú þegar flugmóðurinn virðist vera að renna af þeim sýnist affarasælast að Færeyingar taki einir við. Annað keppikefli ætti að vera, að miklu ódýrara yrði fyrir Íslendinga en nú er að koma hér við á ferðum sínum lengra útí heim, eða í heimleiðinni.

Næst á listanum yrði að huga að færeyskukennslu á Íslandi, gagnkvæmri bókaútgáfu, námskrám í skólum beggja þjóða og svo framvegis, en lengra ætla ég ekki út í þá sálma hér.

Orð er til alls fyrst, var lengi sagt, og haft fyrir satt, þó að nú sé manni orðið þetta til efs vegna þess að værukærir pólitíkusar hafa gert þennan málshátt næsta marklítinn.

Jón Helgason, síðar ætíð titlaður prófessor, dvaldi hér í Færeyjum sumarið sem hann varð tvítugur, og var hjá Símun av Skarði eins og Aðalsteinn Sigmundsson seinna.

Um haustið birtir Jón ritgerð í Skírni, með yfirskriftinni *Færeysk þjóðernisbarátta*. Ritgerðin vakti að vonum mikla athygli, einnig vegna þess að hún var það fyrsta, er birst hafði á prenti á Íslandi um færeysk málefni eftir greinaflokkinn góða í Ísafold fimmtán árum áður. Ég ætla hér að lokum að stikla á niðurlagsorðum Jóns. Hann segir meðal annars:

„Við getum stutt Færeyinga á marga vegu.

Fyrst og fremst getum við keypt færeyskar bækur miklu meira en við gerum. Við munum ekki iðrast þess. . . .

Ef Færeyingar gætu treyst því, að nokkur hundruð eintök mundu seljast á Íslandi af hverri nýtilegri bók, sem þeir gæfu út, ætti það að geta orðið þeim nokkur styrkur.

Bezta ráðið að kenna Íslendingum að lesa færeysku er sennilega það, að gefa út nokkra færeyska leskafla með íslenskum skýringum, málfræði og orðasafni. Þá þyrfti líka að gefa út tilsvareandi bók handa Færeyingum með íslenskum lesköflum, því að þeir eiga að sjálfsögðu eigi síður að lesa okkar mál en við þeirra.

Íslenzk blöð ættu að flytja ritdóma um færeyskar bækur og helst líka greinar á færeysku við og við. . . .

Íslenskir bókaútfendur ættu að senda fáein eintök af því, sem þeir gefa út, til bókasafnanna í Færeyjum.

Íslenzkir unglingar þurfa að komast í bréfaskifti við jafnaldra sína færeyska.

Það þarf að fá til Íslands færeyska fyrirlesara og Íslendinga til Færeyja í sama skyni.

Og væri loks ekki ráð að stofna íslenskt-færeyskt félag til að vinna að öllu þessu og mörgu öðru.

Hvað sem því líður. Eitthvað verður að gera áður en það er of seint.“

Ég bið viðstadda að hugleiða til hvers þessi orð Jóns Helgasonar hafi orðið, nú þegar 82 ár eru liðin frá því að þau voru birt.

SUMMARY

Using a combination of light humour and serious analysis author Úlfur Hjörvar ranges over Iceland's cultural relations with its neighbouring nations from the time of the Settlements until the present day. His contention is that the Faroe Islanders have largely missed out on these cultural effusions of their more northerly kinsmen, and the meager portions that have been allotted to them have usually come to them by accident, even through fantastic coincidences, which he goes on to describe with some relish.

Úlfur Hjörvar is nevertheless of the opinion that Iceland's general indifference to the Faroe Islanders and their culture does not stem from either outright apathy or antipathy, but is the result of a rampant ethnocentrism. Thus Icelanders are prone to regarding the Faroe Islands as an extension of their own country, at Faroese culture as an offshot of their culture and the Faroese language as a virtually Icelandic dialect. In the opinion of the author, bringing the two nations closer together hinges on the somewhat contradictory measure of defining their differences.

The author maintains that official Nordic cooperation has done little to improve this situation and lists the issues that still need to be addressed. Finally he discusses an article on Icelandic-Faroese relations by professor Jón Helgason that was published in the *Skírnir* cultural review of 1919, noting how many of Helgason's proposals have still to be implemented.

ÓLAVUR CHRISTIANSEN

Lýsing av nøkrum møguleikum viðvíkjandi búskaparligu gongdini í smásamfeløgum

Inngangur

Í viðgerðini av einum lutfalsliga stórum evni sum hesum í stuttari grein er sjálvsagt avmarkað, hvussu nógvur bóltar tað ber til at hava í luftini. Eg fari tó at royna at hava nakrar.

Fyrst er at siga, at tað ikki er so einfalt at skilmarka hugtøk sum smátjóðir, pinkutjóðir, smásamfeløg, pinkusamfeløg, smálond ella pinkulond. Ein væl grundgivin skilmarking kann gerast so breið, at vit í hesum hópi av smáum londum ella samfeløgum finna nærsagt alt tað margfeldi, ið heimurin hevur at bjóða.

Heldur ikki er altíð so einfalt at seta fram og royna ymisk ástøði um smá lond – til dømis ástøði um ávirkan av ymsum vinnuligum og búskaparligum stevnum, ella um ávirkan av ymskum mentanarligum, landafrøðiligum, tilfeingisligum ella ríksrættarligum eyðkennum. Hetta hevur tó verið roynt við empiriskum og kvantitativum háttaløgum (Armstrong & Read 1999; Armstrong & Read, 2000). Kvantitativ-empirisk (hagfrøðilig) háttaløg hava eisini sínar avmarkingar innan samfelagsvísindi. Handan ítøkiligar staðfestingar liggja minni ítøkiligar og minni sjónligar, men tó stýrandi kreftir og mekanismur, og eisini bygnaðir. Innlit í tær er neyðugt fyri at skilja samanhangirnar. Hetta setur krøv um øðrvísi vísindalig háttaløg í búskaparfrøði umframt tey vanligu empiriskt-kvantitativu. Hetta setur eisini krøv um eina til grund liggjandi ontologi og epistemologi, ið ikki einans hevur klassisku alisfrøðina sum fyrimynd (Lawson, 1995). Menningarstigið á hesum øðrvísi vísindaligu háttaløgum er helst ikki serliga høgt innan samfelagsvísindi og búskaparfrøði og royndirnar við teimum ikki serliga nógvur.

Tað ber í hvussu er til at skilja ímillum tveir bólkar av ástøðum um smálond.

Ein bólkur av ástøðum byggir sum megingrundstøði á sereyðkenni, eina-standandi sereyðkenni, hjá einstøkum smálondum, og týðningin av hesum

sereyðkennum fyrri gongdina hjá tí einstaka landinum. Ástøði av hesum slagi eru ofta at finna til dømis í ferða- ella tíðindafrásøgnum. Tíverri eru vísindaligar viðgerðir av slíkum ástøðum meira sjáldsamar. Tá ástøði av hesum slagi skulu viðgerast vísindaliga, er helst neyðugt at nýta meira „kvalitativ“ háttaløg. Nýtsla av slíkum háttaløgum setur stór, men øðrvísi krøv.

Ein annar bólkur av ástøðum byggir sum megingrundstøði á týðningin av felagseyðkennum hjá smálondum og týðningin av, at einstøk smálond hava ávís frávik frá hesum felagseyðkennum. Hetta eru tey mest vanligu ástøðini. Hetta eru ástøði, ið vanligu verða lýst og roynd við „kvantitativum“ háttaløgum.

A. Ástøði við megingrundstøði í ítøkiligum og úrtøkiligum sereyðkennum hjá einstøkum smálondum

Sum áður nevnt ber til at skilmarka hugtakið smálond so breitt, at vit í hesum bóli av londum – umframt líkleikar – eisini finna nærsagt alt tað margfeldi, ið heimurin hevur at bjóða.

Vit mugu rokna við sum givið, at flestøll pinkulond – ella lond – hava ávísar eginleikar, ið eru einastandandi fyrri viðkomandi pinkuland ella land. Hetta eru sostatt eyðkenni ella eginleikar av serligum slagi. Hesir ávísu eginleikar – skoðaðir einsæris og saman – skilja viðkomandi land ella smáland burtur úr hópinum av londum ella smálondum. Tað er ikki altíð so einfalt at eyðmerkja ella kanna slík sereyðkenni og týðningin av teimum – tey kunnu ikki altíð lýsast „kvantitativt“. Tað er tíverri rættuliga sjáldsamt at finna vísindalig arbeiði, ið royna at geva frágreiðingar um gongdina í einum ávísu landi, sammett við onnur lond, við megingrundstøði í slíkum meira ella minni einastandandi sereyðkennum.

Hesi sereyðkenni kunnu verða meira ítøkilig ella minni ítøkilig (t. e. meira úrtøkilig). Hesir sereyðkenni kunnu hava gagnligar avleiðingar, men so sanniliga eisini ógagnligar avleiðingar fyrri viðkomandi smáland.

Summi slík sereyðkenni eru væl kend í útlondum, onnur minni kend. Ivaleyst eru nøkur føroysk og íslendsk sereyðkenni væl kend í umheiminum, men vissuliga ikki øll.

At eyðmerkja einastandandi sereyðkenni hjá smáum londum við vísindaligum háttaløgum er ikki minni týðningarmikið enn at eyðmerkja felags eyðkenni fyrri londini og frávik í hesum felags eyðkennum. Sereyðkennini hava ikki bara áhuga í sær sjálvum, tí tey kunnu vera einastandandi. Týðningurin liggur serliga í, at nøkur slík sereyðkenni kunnu vera upphav til virðismikið tilfeingi, meðan onnur slík sereyðkenni kunnu vera upphav til miklar vansar ella upphav til *serligar orsøkir* til darvandi frávik í búskapargongdini.

Ofta er tað soleiðis, at týðandi sereyðkenni eru øllum ókunnug, eisini teimum, sum í landinum búgva. Tey úrtøkiligu sereyðkennini kunnu verða truplari at eyðmerkja og viðgera, men úrtøkilig sereyðkenni kunnu vera minst líka týðandi sum ítøkilig sereyðkenni. Tað er væl hugandi, at tey ítøkiligu sereyðkennini kunnu tulkast soleiðis, at tey kunnu roknast at hava sítt upphav – sína orsök – í meira úrtøkiligum sereyðkennum (Lawson, 1995).

Nógv dømi um einastandandi sereyðkenni við Føroyum kundu verið nevnd. Fyri ikki at særa nakran ella skammrósa nøkrum skulu bert nøkur meinaleys dømi verða nevnd.

Til dømis er privat uppspart fæ til eftirlønarfígging (við frádrátti í skatti) hjá føroyingum, roknað lutfalsliga, bert ein lítil brotpartur av tí tilsvarandi uppspada fænum hjá øðrum londum í Vesturheiminum (Christiansen (Hagtíðindi), 1994, 1997). Hetta er eitt ítøkiligt føroyskt sereyðkenni, sum hevur verið flestøllum føroyingum ókunnugt. Hetta er eisini eitt sereyðkenni, sum kann gerast ein *serlig orsök* til darvandi frávik í búskapargongdini. Tað er í hesum viðfangi eitt meira úrtøkiligt sereyðkenni fyri Føroyar, at ein slík týðandi og ítøkilig upplýsing hevur verið nærur øllum í Føroyum ókunnug – at nærur ongin í Føroyum hevur ynskt at lagt nakran týdning í hetta. Tað er kanska eisini eitt meira úrtøkiligt serføroyskt eyðkenni, at í búskaparligu og politisku viðgerðini av hesum máli hevur henda lutfalsliga sera líta privata uppsparingin til eftirlønarfígging fullkomiliga verið tagd burtur, samstundis sum lóggevararnir við fullum trúvirði hava kunnað givið føroyska fólkinum lyfti um útvið heimsins hægstu eftirlønarpupphæddir í komandi árum.

Eitt dømi viðvíkjandi Íslandi kann eisini verða nevnt. Til dømis eru næstan 1% av øllum íslendingum búskaparfrøðingar (Gylfason, 2000,b). Hetta gevur eitt óvanliga høgt tal av búskaparfrøðingum í einum so lítlum landi. Hetta er eitt ítøkiligt sereyðkenni. Neyvan vita nógvir íslendingar hetta. Hetta má neyðturviliga bera við sær, at m.a. íslendsk vinnulívsumsiting hevur onnur eyðkenni enn til dømis føroysk vinnulívsumsiting.

Hetta eru bert hissini dømi úr rúgvuni av sereyðkennum hjá tveimum smálondum.

Ein skipað skráseting, viðgerð og bólking av meira ella minni einastandandi sereyðkennum hjá smálondum – ítøkiligum og úrtøkiligum – hevði ivaleyst verið ein týðandi verkætlan. Hetta kundi kanska veitt grundstøði fyri nýggjum ástøði um smálond – øðrvísi frágreiðingar um ymiskar gongdir hjá ymsum smálondum. Ein slík skráseting, viðgerð og bólking av slíkum sereyðkennum hevði eisini verið ein krevjandi verkætlan. Ein slík verkætlan hevði ikki kunnað avmarkað seg til nýtslu av kvantitativum háttaløgum.

Tá til dømis búskaparfrøðingar sum Martin Paldam (Paldam, 1994) ella Richard Mikkelsen (Mikkelsen, 2001) skriva um føroysk búskaparviðurskifti í áttati- og nítiárunum, hava teir sera stórar trupulleikar við at viðgera ser-eyðkennini hjá føroyingum og Føroyum. Teir rokna hesi ser-eyðkenni sum avgerandi fyri at skilja gongdina, men samstundis hava teir einki vísindaligt háttalag til at viðgera hesi viðurskifti. Teir viðganga tí, at teir skilja ikki øll viðurskifti viðvíkjandi búskapargongdini í Føroyum.

Í veruleikanum hava vit ikki nakað kent vísindaligt ástøði um smálond, ið sum meginreglu tekur útgangsstøði í einastandandi úrtøkiligum og ítøkiligum ser-eyðkennum hjá einstøkum londum. Hvussu kunnu vit tað, tá so lítil kunnleiki tykist vera um hesi ser-eyðkenni, og so lítil ansur hevur verið givin teimum?

B. Ástøði við megingrundstøði í ítøkiligum felagseyðkennum og frávikum í hesum ítøkiligum felagseyðkennum

Onnur ástøði hava sum megingrundstøði ítøkilig felagseyðkenni hjá smálondum og frávik í hesum ítøkiligum felagseyðkennum. Dentur verður sostatt ikki lagdur á at eyðmerkja einastandandi eyðkenni hjá einstøku londunum og at finna týðningin av teimum. Hinvegin verður megindentur lagdur á líkleikar og frávik í hesum líkleikum, og avleiddar avleiðingar av hesum frávikum fyri ymiskliga gongd hjá smálondum.

Slík ástøði eru tey mest vanligu. Til dømis um samanhangin millum stødd á einum landi og sveiggj í búskapargongdini, búskaparvøksturin í longdini, vinnuliga margfeldið, breiddina í útboðinum av almennum tænaðum, o.m.a..

B. 1. Samanhangur millum stødd á landi og títleika og stødd á sveiggjum í búskapargongdini

Greitt er, at eitt lítið land má hava ein lutfalsligan stóran samhandil við útlond, t.e. samhandilin við útlond má vera stórur í mun til bruttotjóðar-úrtøkuna. Innflutningurin má verða fjølbroyttur í vørusamanseting, meðan útflutningurin verður meira einstáttaður í vørusamanseting.

Hetta stuðlar upp undir eitt ástøði um, at lítla landið vinnuliga og búskaparliga verður meira viðbrekið enn størri lond, tá ið vinnuligar og búskaparligar gongdir á útlendskum marknaðum broytast, ella tá t. d. náttúrutreyt- að viðurskifti broytast.

Tað sýnist at vera fullkomin ástøðilig semja millum búskaparfrøðingar um, at sveiggini í búskapinum eru størri hjá minni londum enn hjá størri londum. Hagtøl til at kanna hetta ástøðið empiriskt eru sjálvsagt at finna hjá

Heimbankanum og IMF. Sjálfur havi eg ikki funnið nakra skipaða empiriska kanning av hesum viðurskiftum, ið fevnir um ein størri part av heimsins londum yvir eitt longri áramál. Hinvegin eru hesi viðurskifti so heilt eyðsýnd í øllum viðkomandi hagtalstílfari – til dømis tá tað til dømis snýr seg um Føroyar og Ísland sum smálond sammett við tey størru Norðurlondini.

Ein skipað kanning av hesum viðurskiftum er gjørd fyri Isle of Man sammett við Bretland, og váttað hon greitt tað sama (Carse, 1998). Støddin á sveiggjunum er størrri í minni londum. Hinvegin er meira ógreiði viðvíkjandi títtleikanum í sveiggjunum.

Nevnt hevur verið, at hetta viðkvæmið ger seg galdandi við trimum eyðkennum: (1) *knappliga* sum eitt skot ger ávirkanin uttanífrá seg galdandi, (2) *styrkin* í henni kennist stór vegna einstáttaða vinnumynstrið, og (3) sera *skjótt* gatar hon seg gjøgnum allan búskapin (Baldacchino, 1998).

Spurningurin um hvør búskaparpolitikkur, ið tryggjar eina javnari búskapargongd við minni sveiggjum, hevur áhuga í øllum londum. Hinvegin mugu smá lond hava ein serstakan áhuga í hesum spurningi. Hesin spurningur verður viðgjørdur seinni.

B. 2. Avleiðingar av lítum heimamarknaði hjá smálondum og einstátting í vinnulívi

Heimamarknaðurin hjá einum lítum landi má sjálvsagt eisini vera sera lítill.

Víst má íslendski heimamarknaðurin vera lítill í mun til í hinum Norðurlondunum, men hann er so nógv størrri enn tann føroyski.

Til dømis er mett, at tað í Íslandi eru minst 30 fulltíðarstørv í eini tænaðuvinnu, sum ger kanningar av heimamarknaðinum fyri íslenskar vinnufyrirtøkur (Sigurbjørnsdóttir, 2000). Ikki eitt einasta slíkt starv finst í Føroyum – grundarlag er ikki fyri tí, tí føroyska vinnulívið ikki hevur víst áhuga fyri slíkum tænaðum. Heimamarknaðurin í Føroyum er so mikið lítill, at hetta verður hildið vera óneyðugt.

Annars verða skipaðar markaðarkanningar so at siga ikki gjørdar í Føroyum. Samstundis hava týðulig tekin verið um – bæði fyrr og nú – at føroyskar vinnufyrirtøkur hava yvirtætt stóddina av og stabilitetin á føroyska heimamarknaðinum.

Ein lítill heimamarknaðurin er sjálvsagt ikki nakar fyrimunur fyri eina fjøltáttaða vinnuliga menning og kann væl saktans ikki annað enn styðja upp undir einstátting í útflutningsvinnu.

Viðmerkjast kann, at vani íslendinga at nýta marknaðarkanningar á heimamarknaðinum eisini sýnist at gera seg galdandi á útflutningsmarkn-

aðum íslendinga. Hinvegin er það almennur kunnleiki, at føroysk útflutningsvinna ikki í nevniðverdan mun higartil hevur gjørt nýtslu av marknaðarkanningum ella skipaðari marknaðarføring.

Avleiðingin av líta heimamarknaðinum hevur sjálvsagt eisini týðning fyri kappingarviðurskiftini í heimamarknaðarvinninum og fyri marknaðarstøddina á einum náttúrligum monopoli – t. e. fyri støddina á einum virki á heimamarknaðinum, sum kann framleiða til allan henda marknað fyri minni kostnað enn tvey virki høvdu kunnað. Vit síggja ivaleyst ofta í smáum londum „diseconomies of scale“ (stødd á virki í minna lagi til at heysta fyrimunir av m. a. innanhýsis arbeiðsbýti) og „diseconomies of scope“ (stødd á virki ger það minni lønandi at figgja t. d. granskingar- og menningartiltøk).

Vanliga eru lógirnar hjá smálondum um eftirlit við monopolum og kappingaravlagning avskriftir av tilsvarandi lógum hjá størri londum, og reglurnar fyri eftirliti við monopolum og kappingardarvandi atburði er vanliga soleiðis, sum neo-klassiska búskaparfrøðin vegleiðir um.

Tað er ikki vist, at slíkt er skilagott. Ein orsök er lítli heimamarknaðurin. Skulu fleiri virki kappast á einum lítlum heimamarknaði, verður neyðugt við sera stórum føstum útreiðslum, sum bert brúkararnir í síðsta enda mugu rinda. Heilt náttúrliga er talið av møguligum kappingarneytum avmarkað í einum lítlum landi.

Ein onnur orsök er, at neo-klassiska mikro-búskaparfrøðin kann geva eina misvísandi mynd av avleiðingunum av millum annað kapping og monopolstøðum – hóast hon eisini kann hava beinraknar lýsingar av hesum og øðrum viðurskiftum. Á lærubókastøði verður neo-klassiska mikro-búskaparfrøðin lögð fram sum fullfiggjað vísindi – soleiðis sum allar lærugreinir verða lagdar fram í lærubókum – við hennara áherðslu á einans ítøkiligar kvantitativar støddir sum prís og nøgd, við hennara áherðslu á kapping fyri ein og hvønn prís móttvegis samvinnu, og við hennara áherðslu á lottuvinning í staðin vinning í longdini. Veruleikin er, at eitt virki í monopolstøðu ella monopollíkari støðu, ið setur prísinn eftir neoklassisku reglunum ($MR=MC$), maksimerar kanska lottuvinningin við darvandi avleiðingum fyri brúkararnar, men í longdini minimerar heldur enn maksimerar eitt slíkt virki sín vinning, soleiðis at bæði brúkarar og virkið sjálvt verða fyri tapi. Hetta er skjalprógvað í empiriskari gransking (t. d. Collins & Porras, 2000), men er tíverri flestum búskaparfrøðingum ókunnugt. Í veruleikanum er ivasamt, um áhugamál monopolsins og áhugamál brúkaranna í longdini standa í andsøgn við hvørt annað. Skuldi t. d. eitt ravmagnsmonopol nýtt neo-klassisku regluna fyri maksimering av vinningi, so hevði hetta havt darvandi avleiðingar fyri

keyparar, m.a. fyri kappingarføri hjá ídnaðarvirkjum og fyri menning av ídnaðinum, og alt samfelagið í longdini. Harvið hevði hetta eisini í longdini givið darvandi avleiðingar fyri vinning ravmagnsmonopolsins. Heldur er tað soleiðis, at einki virki, heldur ikki eitt monopol, kann vinna í longdini við at kundar tess gerast taparar – tvørturímóti. Við at gingið eftir neo-klassisku reglunum fyri maksimering av vinningi hevði ravmagnsmonopolið ivaleyst í longdini heldur minimerað enn maksimerað sín vinning (Deming, 1993). Sí neyvaru grundgevingarnar, ið kunnu lesast úr mynd 2 og talvu 2.

Hesar tvær orsøkir kunnu bera við sær, at reglur og politikkur hins almenna í smálondum viðvíkjandi kapping og kappingaravlagning og eisini útlisitering ella einskiljing (privatisering) í almennum virkjum ikki neyðturviliga í mesta mun gagna vinnulívi, tí almenna og brúkarum. Bert eitt aktuelt dømi kann verða nevnt: Tá Strandfaraskip Landsins í Føroyum á heysti 2001 útlisiteraðu alla busskoyringina, vóru lægstu boð 25% hægri enn kostnaðurin, tá hitt almenna sjálvt rak ein stóran part av busskoyringini. Hitt almenna mátti við samráðingum við lægsta tilboðsgevara royna lækka tilboð hansara. T.v.s. tað vóru ikki marknaðarkreftirnar ella kapping, men eitt nærlagt alment skrivstovuveldi, ið tryggjaði eitt sámiligt kostnaðarstöði (Thomsen, 2001).

B. 3. Samanhangur millum stødd á landi og breiddina á úrvalinum av almennum tænaðum

Umstøðurnar at bjóða út eitt breitt úrval av almennum tænaðum eru sjálv-sagt heilt øðrvísi í einum lítlum landi enn í einum stórum. Hetta ger seg galdandi bæði fyri undirstøðukervi, almennu fyrisitingina, útbúgvingar og heilsutænaður.

Tað ber einfalt ikki til hjá einum lítlum landi at geva so breitt útboð sum eitt stórt land, tá tað snýr seg um útbúgving ella heilsutænaður. Bæði kostnaður og mannatilfeingi forða hesum.

Tað er neyvan nakar samanhangur millum støddina á einum landi og lutfalsligu støddina á almenna geiranum í mun til bruttotjóðarúrtøku. Hinvegin eru heilt greiðar ábendingar um, at smá lond, ið ríkisrættarlaga og eisini fíggarliga eru knýtt at størri londum, hava ein lutfalsliga stóran almennan geira í mun til sína bruttotjóðarúrtøku. Hetta ger seg ikki bert galdandi fyri Grønland og Føroyar, men eisini fyri t. d. Azoroyggjar og kanadisku útjaðara-provinsirnar. Hinvegin hava lond sum Ísland, Isle of Man og Ermasundsoyggjar, ið fíggarliga standa á egnum beinum, ein eftir føroyskum mátistokki sjáldsama lítlan almennan geira í mun til bruttotjóðarúrtøkuna (t.d. da Silva, 1998; Carse, 1998, b).

Skal hitt líttla landið sjálfvtt standa fyri allari síni almennu fyrisiting, er tað eitt sjálvsagt ynski, at tænaustuððið og professionella stuððið í hesi fyrisiting ikki er lægri enn í øðrum størri londum. Við egnari fígging ber hinvegin ikki til hjá líttla landinum at skipa almennu fyrisitingina sum tvítak av almennu fyrisitingini í einum størri landi. Tað er í hesum viðfangi tankavekjandi, at eingin neyvri kanning er gjørd fyri at sammeta almennu fyrisitingina í londum sum Íslandi, Isle of Man og Ermasundsoyggjum við almennu fyrisitingina í til dømis Føroyum.

B. 4. Samanhangur millum stuð á landi og búskaparvøkstur í longdini

Tað er ikki óhugsandi, at størri sveiggini í búskapargongdini og lítli heima-marknaðurin kunnu vera so darvandi fyri búskap og vinnulív hjá smálondum, at tey elva til ein minni búskaparvøkstur í longdini, sammett við størri lond.

Hetta er so eitt møguligt ástøði, nevniliga at minni lond av hesi orsök hava lægri búskaparvøkstur í longdini enn størri lond. Hetta ástøði hevur í fleiri ymsum hópum verið kannað empiriskt, men fram til miðskeiðis í níti-árunum sýntist ósemja at vera um niðurstøðuna.

Ein av niðurstøðunum er, at tað í longdini kann kosta umleið 1% í árligum búskaparvøkstri at vera eitt lítið land (Paldam, 1994; Syrquin 1988). Henda kanning nýtir tøl fram til miðskeiðis í áttatiárunum. Eisini var markið (fólkatalsmarkið) fyri at rokna eitt land sum smáland sett rættuliga høgt í hesi kanning. Ein atfinning at vissuni í niðurstøðuni hjá hesi kanning kann vera, at ovurstórar broytingar eru hendar síðan 1990. Í fyrsta lagi er talið av heimsins smálondum við fullveldi í tíðarskeiðinum síðan 1990 vaksið. Í øðrum lagi er síðan 1990 hend ein kollvelting viðvíkjandi nýtsluni av nýggjari tøkni, sum kann geva útjæðaraðkjum serligar fyrimunir.

Seinni eru aðrir granskarar eru komnir til eina aðra niðurstøðu. Teirra niðurstøða er, at stuðdin á einum landi máld í fólkatali onga týðandi ávirkan hevur á búskaparliga vøksturin í longdini (Armstrong et al. 1998; Armstrong & Read, 1999).

B. 5. Hagfrøðiligar multivariatar kanningar av samanhangum, ið snúgv seg um, hvat ið darvar ella styðjar upp undir búskaparliga menning í smálondum
Nýliga hevur verið roynt at kanna hvørji árin, ið landafrøðilig, tilfeingislig ella ríksrættarlig viðurskipti hava fyri búskaparliga menningarstigið ella brutto-tjóðarúrtøkuna pr. íbúgva hjá smálondum. Tveir bretskir granskarar hava staðið fyri hesi kanning (Armstrong & Read 1999; Armstrong & Read, 2000).

Kanningin fevnir um 105 smásamfeløg ella „microstates“ um allan heim. Av hesum 105 smálondum hava 64 fullveldi, og 41 hava okkurt slag av víðgongdum sjálvstýri.

„Microstates“ eru í hesi kanning lond við undir 3 milliónum í fólkatáli. Hinvegin sýnist tað at hava verið truplari at skilmarka øll smálond í heiminum eftir slagnum av teirra sjálvstýri ella fyrrverandi ríkisrættarstöðu. Til dømis eru hvørki Áland ella New Foundland við í hesi kanning.

Kanningin er gjørd við multivariatum háttaløgum (diskriminant-analysu og multibul regressións-analysu). Í nýtsluni av multivariatum háttaløgum hevur verið neyðugt at gera ávísar tillagingar, tí vegna trupulleikan at fáa neyv hagtøl um øll hesi smálond hava hagtølini verið skipað sum raðfestingar (ordinal data).

Høvuðsniðurstøðan av hesi kanning er m. a., at búskaparliga hava tey smálond klárað seg best, ið ikki hava tikið fullveldi, men sum hava hildið áfram við tilknýtinum til størri landið (p-virði umleið 0,002). Í framhaldi av hesum er niðurstøðan eisini, at beinleiðis fíggarlig hjálp frá miðveldunum ikki kann vera frágreiðingin til hetta (p-virði 0,229).

Kanningin vísir millum annað eisini, at búskaparliga hava tey smálond klárað seg best, sum hava lutfalsliga stóra ferðamannavinna (p-virði 0,00002), lutfalsliga stórt náttúrutilfeingi (p-virði 0,0001) og lutfalsliga lítla landbúnaðarvinnu (p-virði 0,0002).

Slíkar hagfrøðiligar niðurstøður eiga sjálvsagt at verða tiknar við neyðugum fyrivarnum, tá tað snýr seg um grundarlagið undir verkligum forslagnum. Eitt er ein lýsandi hagfrøðilig kanning, nakað annað er ein analytisk kanning við atlit til forsagnir (Deming, 1975). Samanspælini millum teir ymsu tættirnar, ið hava verið partur av hesi hagfrøðiligu kanning, eru ikki ástøðiliga lýstir neyvari. Sum áður nevnt, kunnu eisini meira ella minni úrtøkilig sereykenni hjá smálondum hava ein týðandi leiklut sum til grund liggjandi bygnaðir fyri meira ítøkiligum viðurskiftum – ella sum til grund liggjandi „mekanismur“ fyri eini ávísari gongd (Lawson, 1995). Til dømis er búskaparfrøðin byrjað at viðgera búskaparliga týðningin av „social capital“ og „intellectual capital“. Slík úrtøkilig eyðkenni ella úrtøkilig viðurskifti eru trupul at fáa við inn í myndina í eini hagfrøðiligari lýsing. Eisini kann politiska støðan og vinnupolitiska stevnan í londum, sum hava valt fullveldi, hava verið øðrvísi enn í londum, ið ikki hava valt fullveldi. Hetta kann hava sett síni spor í búskaparligu menningini. Eisini kunnu ávís ivamál gera seg galdandi viðvíkjandi hagtals-

tilfarinum – tað er ómetaliga trupult og tíðarkrevjandi at fáa til vega álítandi hagtøl fyri nógv smá lond.

Eisini kunnú ivamál gera seg galdandi viðvíkjandi úrvalinum av londum. Til dømis kundi verið spurt, um úrvalið av smásamfeløgum ikki er ov lítið hesi kanning. Tað er helst ikki so ovurhonds stórir munur millum samfeløgini í Íslandi og Føroyum og til dømis samfeløgini í Hetlandi, í Álandi, í Cape Breton, í New Foundlandi, á Prince Edward Island ella í Alaska. Hesi eru ikki við millum tey 105 smásamfeløgini í kanningini. Hetland hevur eisini eitt ávíst sjálvstýri, ið er størri enn fyri vanligar umsitingarligar eindir í Sameinda Kongsríkinum. Samfeløg sum Cape Breton, New Foundland og Prince Edward Island hava ikki so lítið sjálvstýri sum partar av sjálvstýrandi provinsum í kanadisku ríkissamgonguni, og hvørt teirra hevur eisini í ein ávísan mun sín egnamentanarliga samleika. Sama er at siga um Alaska sum stat í Ameriska Sambandsríkinum. Verður roknað á hendan hátt, veksur talið av smásamfeløgum kring heimin, ið so ella so kunnu samanberast við Ísland og Føroyar, ógvusliga. Talan verður tá ivaleyst um mangar ferðir 105 smásamfeløg. Í einum slíkum úrvali av smásamfeløgum finna vit væl saktans alt tað margfeldi, ið heimurin hevur at bjóða. At savna inn upplýsingar og hagtøl fyri hesi smásamfeløg hevði eisini verið ein ómetaliga trupul uppgáva, eisini tí vit av royndum vita, at góðskan á slíkum hagtølum ofta er sera ivasom.

Hinvegin, – soleiðis sum úrslitini liggja av hesi kanning, so ber sjálvsagt ikki til at hyggja burtur frá teimum. Nakrar nullhypotesur eru feldar við hesi einu empirisku kanning, og hetta má so verða tikið til eftirtektar.

B. 6. Stødd av og binding at náttúruutilfeingi og møguligar avleiðingar

Sjálvsagt er tað ymiskt, hvussu nógv búskapurin í smálondum er grundaður á gagnnýting av náttúruutilfeingi. Er talan um smálond í sonevndum útjaðaraøkjum, kann roknast við at náttúruutilfeingið hevur størri búskaparligan týðning. T.d. hevur náttúruutilfeingi í londum sum Íslandi, Føroyum og New Foundlandi ovurstóran týðning.

Kanningin hjá Armstrong og Read av 105 smálondum ella „microstates“ vísti sum nevnt millum annað, at búskaparliga hava tey smálond klárað seg best, sum hava eitt lutfalsliga stórt náttúruutilfeingi (p-virði 0,0001).

Hetta úrslit sýnist ikki fullkomiliga at samsvara við tey úrslit, ið íslendski búskaparfrøðingurin Thorvaldur Gylfason kemur til í síni hagfrøðiligu kanning av týðninginum av náttúruutilfeingi fyri búskaparliga menning. Kanningin hjá Gylfason snýr seg ikki um smálond, men um øll sjálvstøðug lond í heiminum.

Gylfason nýtir í síni kanning alt viðkomandi hagtalstilfar frá Heimsbankanum, herundir meting Heimsbankans frá 1994 um, hvussu stórir partur av tjóðarognini hjá hvørjum landi er náttúrutilfeingi. Kanning hansara vísir ein hagfrøðiliga „signifikantan“ samanhang millum búskaparvøkstur og støddina av náttúrutilfeingi í prosentum av tjóðarognini. Samanhangurin er tann, at eitt lutfalsliga stórt náttúrutilfeingi hevur darvandi árin á búskaparvøksturin (Gylfason, 2000; Gylfason, 2001). Hetta sama er ferð eftir ferð skjalprógvað við grundstøði í hagtølum frá Heimsbankanum og IMF yvir eitt longri áramál (1960-93). Lond við minni náttúrutilfeingi vísa seg at hava størri búskaparvøkstur enn lond við lutfalsliga nógvum náttúrutilfeingi (Karl, 1999; Karl, 2001; Auty 1994). Sí talvu 1.

Gylfason kannar í hesum viðfangi so nógvar aðrar samanhangir, eitt nú hvør samanhangur er millum lutfalsligu støddina á náttúrutilfeingi hjá londunum og ávikavist: annan útflutning í prosentum av BTÚ, korrupsións-vísital, játtanir til útbúgvingarendamál í prosentum av BTÚ, lutfalsliga luttøku í útbúgving og íløgur í prosentum av BTÚ.

Niðurstøðan er m. a., at „náttúrukapitalur“ hevur lyndi til at troka burtur (crowding out) „fysiskan kapital“ og „human capital“. Týðningurin av hesum tveimum „kapitalum“ verður undirmettur vegna nógva vinningin av „náttúrukapitalinum“. Hinvegin vísir kanning Gylfasons, at tað júst eru hesir tveir „kapitalir“, ið hava tann stóra týðningin fyri búskaparliga vøksturin í longdini. Millum annað finnur Gylfason eisini eitt samband ímillum lutfalsliga stødd av náttúrutilfeingi og vísital fyri umsitingarligt óreglusemi, og hann staðfestir eisini hagtalsliga, at lutfalsliga nógv náttúrutilfeingi hevur lyndi til at troka burtur (crowding out) annan útflutning.

Hetta eru m. a. eyðkennini frá „hálandsku sjúkuni“, ið her gera seg galdandi.

Er eftirspurningurin eftir einum nøgdaravmarkaðum náttúrutilfeingi so stórir, at söluprísurin er størri enn allir kostnaðir, íroknað vanligan vinning og vanligan kapitalkostnað, so er meirvinningurin at rokna sum ein tilfeingisrenta. Sí mynd 1. Vanliga er avleiðingin av stórar tilfeingisrentu yvirskot á gjaldsjavnanum.

Kemur henda tilfeingisrenta í (1) innlendskt peningaumfar við øktari peningamongd, og (2) trýstir nýtsla av øktu peningamongdini innlendska eftirspurningurin uppeftir, so verður avleiðingin ávikavist: (1) eitt trýst á gjaldoyramarknaðinum, ið elvir til eina revaluering (appreciation) og (2) eina eftirspurnaríbirta kostnaðarhækking í vinnum og geirum, ið eru vard móti útlenskari kapping. Ein (1) revaluering virkar príslækkandi vegna

bíligari innflutningsprísir, og (2) ein øktur innlendskur eftirspurningur virkar prís- og kostnaðarhækkandi. Nettoávirkanin sýnist vanliga at gerast prís-hækkingar (Samuelson, 1967). Hinvegin er ikki vist, at allar hesar prís-hækkingar til fulnar koma til sjóndar í nýtsluprístalinum vegna ávirkanina á fastognarprísir. Ein revaluering (appreciation) skapar eisini trupulleikar fyri allan annan útflutning. Ein revaluering (appreciation) skapar eisini trupulleikar fyri ídnað, ið kappast við innfluttar vørur, tí tað verður minni dýrt at innflyta. Hevur viðkomandi land ikki egið gjaldoyra, so gerast avleiðingarnar kortini umleið tær somu – innlenska kostnaðarstigið í vinnu- og geirum, sum náttúrliga eru vard móti útlenskari kapping (m. a. fastognarprísir), fer upp um kostnaðarstigið í útlondum. Hetta kann ávirka lønar- og kostnaðarstigið í útflutningsvinnu og kann broyta vinnu- og geirabygnaðin.

(Ísland hevur fingið positiva tilfeingisrentu av fiski í ávísu tífarskeiðum, men hevur kortini gjøgnum áratíggjur devaluerað sítt gjaldoyra. Ísland hevur verið noytt til hesar devalueringar vegna stóru inflatiónina í landinum, og devalueringin hevur eisini stuðlað fiskivinnuni í tífarskeiðum, tá tilfeingisrentan av fiski hevur verið eingin ella negativ. Hinvegin hevur tann positiva tilfeingisrenta av fiski, sum í Íslandi hevur verið tikin inn í innlenska peningaumfarið, borið við sær, at Ísland ikki hevur devaluerað sítt gjaldoyra so nógv, sum tað annars hevði havt gjørt (sí Paldam, 1994,b)).

Á eini ráðstevnu í Noregi á várri 2001 um hesar spurningar nevndu fleiri av røðarunum, at Noreg kanska var tað land í heiminum, ið best hevði dugað at umsitið sítt nógv náttúrutilfeingi (olju) (Statoil & ECON, 2001). Øll ið nýliga hava vitjað í Noregi vita av royndum, at prísstøðið í Noregi, m. a. á matstovum, er væl omanfyri okkara. Eingin orsök er at ivast í, at hetta er eitt, um enn lítið, byrjanartekin um trupulleikar við at umsita olju- og peningaríkidømi.

Tað er sjálvsagt umhugsunarvert, at vinnuliga og búskaparliga framgongd-in í Føroyum síðan 1994 hevur verið treytað av eini vaksandi tilfeingisrentu fyri fiskavørur. Ein vaksandi tilfeingisrenta hevur íbirt og borið fram búskaparvøkstur, um enn leikluturin hjá øðrum framleiðslufaktorum sjálvsagt ikki skal undirmetast.

Greitt er eisini, at fyri Føroyar kann peningastuðulin frá Danmørk fáa somu avleiðingar sum tilfeingisrenta, verður hann ikki umsitin á dyggan hátt. Hesin stuðul hevur sjálvsagt havt grundleggjandi árin á føroyska búskapin.

Somuleiðis má vera umhugsunarvert, at ein stórur partur av búskapi Íslands er grundaður á náttúrutilfeingi. Skuldu niðurstøður Gylfasons verið

uttan undantak, so var Ísland at finna millum tey heimsins lond, ið høvdu havt minstan búskaparvøkstur og harvið lægsta búskaparstöði. Ísland er tvørturímóti hesum eitt av heimsins ríkastu londum vegna stóran búskaparvøkstur í farnum árum. Eisini standa áður umrøddu kanningarúrslitini hjá Armstrong og Read (1999, 2000) í stórari andsøgn til niðurstøður Gylfasons.

Tað má tí hava áhuga at kanna nógvu undantøkini frá høvuðsniðurstøðum Gylfasons og geva eina meira fullfíggaða frágreiðing um teir til grundleggjandi bygnaðir og tær „mekanismur“, ið hava givið orsök til hesi undantøk. Sjálvsagt eru sundurgreiningarnar og framløgurnar hjá Gylfason og øðrum um hesi viðurskifti mikið áhugaverdar og rósverdar, men tær kunnu sjálvsagt ikki verða standandi einsamallaruttan haldgóða frágreiðing um undantøkini frá meginregluni.

Framløgurnar hjá Gylfason og øðrum kunnu eisini birta upp undir ta fatan, at nógv eftirspurt og avmarkað náttúrutilfeingi skapar eina tilfeingisrentu, sum í sær sjálvum elvir til „hálandsk sjúkutekin“.

Neyðugt er neyvari at hyggja at hesum viðurskiftum.

B. 7. Týðningurin av tilfeingisrentu

Tað sýnist at verða eitt sindur av ógreiðu millum búskaparfrøðingar um, hvat tilfeingisrenta av einum tilfeingi í veruleikanum er. Vanliga verður bert umrødd tilfeingisrenta av náttúrutilfeingi. Í veruleikanum kunnu øll tilfeingi geva tilfeingisrentu.

Harnæst verður ofta ført fram av búskaparfrøðingum, at ein „gagnnýtt“ tilfeingisrenta gevur einum búskapi „hálandsku sjúkuna“, t.v.s. at ein tilfeingisrenta hevur skaðiligt árin á ein búskap. Í veruleikanum er ein slíkur pástandur ikki nóg neyvur. Tilfeingisrenta kann hava so nógvar ymiskar ávirkanir á ein búskap. Í veruleikanum er tilfeingisrenta vanliga fyrsta fortreytin fyri at eitt ávíst land ella eitt ávíst virki búskaparlaga gerst ríkari enn eitt annað land ella eitt annað virki! At hendan tilfeingisrentan verður umsitin á „ávísan hátt“, er onnur fortreytin fyri, at eitt ávíst land ella eitt ávíst virki búskaparlaga gerst ríkari enn eitt annað land ella eitt annað virki. Hinvegin sýnist tað ikki at verða nóg neyvt granskað, hvat hesin „ávísi háttur“ meira neyvt er ella meira neyvt kann vera.

Mynd 1 gevur eina lýsing av tilfeingisrentu fyri ymisk tilfeingi. Við grundstöði í mynd 1 verður greitt frá tilfeingisrentu fyri sera ymisk búskaparlig tilfeingi, og hvørjar búskaparligar avleiðingar tilfeingisrentan móguliga kann fáa í longdini.

B. 7. 1 Tilfeingisrenta av fiskatilfeingi

Mynd 1 lýsir tilfeingisrentuna fyrir fiskatilfeingi, t.d. torsk. Eftirspurnarkurvan E eftir veidda tilfeinginum liggur ovarlaga. Eisini hava seinastu árin verið tekin um at eftirspurnarkurvan verður drigin uppeftir vegna vaksandi eftirspurning (pílurin). Útboðskurvan Ú er brotin við L, av tí at útboðið av serliga tilfeinginum í øllum førum er avmarkað, og í hesum serliga føri avmarkað við fiskidøgum ella kvotum. Eisini kunnu møguliga tekin vera um, at útboðskurvan verður drigin niðureftir vegna tøkniliga menning ella nógvan fisk, ið lækkar marginala framleiðslukostnaðin pr. kg. (pílurin). Úrslitið verður ein tilfeingisrenta av tí serliga tilfeinginum, nevniliga fiski. Tilfeingisrentan kemur til sjóndar sum ein óvanliga stórur vinningur. (Eftirspurnar- og útboðskurvan kunnu sjálvsagt liggja soleiðis, at tilfeingisrentan er null ella negativ).

Henda tilfeingisrenta fellur teimum í lut, ið hava fingið rættin til veiðu. Sjálvsagt ber økt tilfeingisrenta av fiski við sær øktan búskaparlígan vøkstur. Tað er ringt at koma uttan um ta niðurstøðu, at stóri búskaparvøksturin hjá Føroyum síðan 1995 í høvudsheitum má stava frá vaksandi tilfeingisrentu av fiski! Sum áður nevnt, kann slík tilfeingisrenta gjøgnum „revaluerandi“ ávirkan birta upp undir hálendsku sjúkuna, og/ella gjøgnum innlendskt eftirspurnartrýst skapa kostnaðarhækking í vinnum og geirum, ið náttúrliga eru vard móti útlendskari kapping (m.a. fastognarprísir), og harnæst gjøgnum kapping um arbeiðsmegina trýsta kostnaðarstøðið upp í øllum vinnum.

Eisini á annan hátt kann tilfeingisrenta av fiski hava serligar ávirkanir á møguleikarnar fyri framhaldandi búskaparvøkstir í longdini. Verður eingin løgskipað avmarking í fiskiveiðuni sett í verk (henda avmarking er víst á mynd 1, har sum útboðskurvan gerst loddrott), er vandi fyri at einstakir skipaánarar við stuttskygdum egnum vinningi fyri eyga nýta tilfeingisrentuna til at økja um veiðiorkuna við at keypa fleiri skip. Ein slík øking av veiðiorkuni minskar um avmarkaða fiskastovnin og kann í longdini taka burðardygg grundarlagið undan gýtingarstovninum og harvið eisini lønseminum í allari vinnuni. Í einum fiskivinnubúskapi fær hetta avleiðingar fyri avleiddar vinnur og fyri skattainntøkur hins almenna, og harvið alt samfelagið. Verður almennur stuðul eisini nýttur til at økja veiðiorkuna út um burðardygg mark-ið, gerst støðan sjálvsagt uppafur verri.

Slíkar loysnir høvdu gjørt eina „styrkjandi samgongu“ við ein innbygdan „negativan eksternalitet“ í vinnuni – ella eina „tragedy of the commons“.

Ein „negativur eksternalitetur“ kann sigast at finnast har, ið ein fremjing av (stuttskygdum) áhugamálum hjá hvørjum einstøkum skaðar áhugamálini hjá heildini í longdini (hvør einstakur veiðir so nógv sum møguligt, harvið

er minni til onnur at fiska, og í longdini eisini minni gýtingarstovnur og í longdini minni til øll at veiða). T. e. tilfeingisrentan (ella almennur stuðul) hevði í slíkum føri verið nýtt til at tikið grundarlagið undan vinnuni og hennara vinnurekandi, harvið eisini í longdini avleiddum vinnum og inntøkum hins almenna í skatti. Tað er tí ikki so lægið, búskaparfrøðingar í allari farnu øld hava talað fyri, at hitt almenna á einum marknaði bjóðar til sølu veiðuloyvi við kvotubýti ella fiskidøgum hjá fiskiskipum (Samuelson, 1967b). Sambært búskaparfrøðini tekur ein slík loysn burtur „negativa eksternalitetin“. Onnur dømi um „negativar eksternalitetir“ er t. d. dálkandi hjáárin av framleiðslu.

Sambært Coase teoremi fæst tamarhald á „negativa eksternalitetinum“ við at leggja rættindini til at veiða inn undir marknaðarkreftirnar gjøgnum til-luting av ognarrætti til tilfeingið. Hetta kann verða gjørt við at geva ókeypis ella við at selja „onkrum ávísam“ ein væl skilmarkaðan ognarrætt til veiðu innan TAC'ið (mest loyvdu veiðu út frá lívfrøðiligum grundgevingum). Um tey upprunaligu veiðirættindini innan TAC'ið verða givin reiðarum ókeypis, ella hitt almenna selur reiðarum tey fyri marknaðarprís, hevur sambært Coase teoremi fyri so vítt ongan týðning fyri at fáa tamarhald á „negativa eksternalitetinum“. Tað avgerandi er sambært Coase teoremi, at ognarrættindini (veiðirættindini) í framtíðar fríari sølu og fríum keypi kunnu vera undirgivin marknaðarkreftunum. Fyri at vera umsetiliga er neyðugt, at hesi ognarrættindini (veiðirættindi) eru væl skilmarkað. Ein ánari vil sjálvsagt vegna egnan áhuga ansa eftir og umsita síni ognarrættindi væl og virðiliga. Við hesum verður sambært Coase teoremi tamarhald fingið á „negativa eksternalitetinum“, soleiðis at ein fremjing av stuttskygdum fíggarligum áhugamálum ikki longur skaðar nøkur fíggarlig áhugamál í longdini fyri alla vinnuna. Ella við øðrum orðum: samsvar er fingið millum stuttskygd áhugamál hjá tí einstaka og áhugamál hjá allari vinnuni (og samfelagsheildini) í longdini (Jespersen, 1998; Etwil & Pedersen, 1995).

Hóast tamarhald møguliga verður fingið á „negativa eksternalitetinum“ á henda hátt, er tað sjálvsagt ikki politiskt týðningarleyst, hvør fær upprunaliga ognarrættin til at veiða innan fyri TAC'ið. Íslendingar hava í hovuðsheitum givið skipaáðarum henda upprunarættin ókeypis og gjørt hann umsetiligan. Tilfeingisrentan er harvið í verki givin skipaáðarum. Eingin skipaður umsetningur av veiðiloyvum (ei heldur fiskidøgum) finst í Føroyum, men tey hava verið óbeinleiðis keypt og seld í sambandi við skipakeyp og skipasølur. Tilfeingisrentan hevur tískil verið innroknað í prísir í sambandi við skipasølur og skipakeyp.

Ein „positivur eksternalitetur“ kann sigast at finnast har, ið ein fremjing av áhugamálanum hjá einstøkum eisini fremur áhugamálini hjá heildini í longdini, og sum heildin tí eisini eigur at stuðla fíggarliga. Er eingin slík almenn fígging hava vit ein „positivan eksternalitet“, men hann er burtur, tá hóskandi almenn fígging er latin.

Sum dømi „positivar eksternalitetir“ hefur verið nevnd ávirkan av óstuðlaðari gransking og útbúgving. Hesi virksemini kosta at reka, og tey gagna ikki bara tí einstaka, ið tekur lut í útbúgving og gransking, men eisini øllum samfelagnum. Rindar samfelagið ikki kostnaðin, men letur luttakararnar sjálvar rinda allan kostnaðin, so rindar samfelagið ikki fyri tað gagnsemið, ið alt samfelagið fær av hesum virksemini – og luttøkan í virkseminum verður ikki so stór, sum gagnligast hevði verið fyri alla samfelagsheildina. Hetta er búskaparliga grundgevingin fyri, at hitt almenna gevur stuðul til útbúgving og gransking ella sjálvt rekur granskingar- og útbúgvingarstovnar. Sama grundgeving kann eisini nýtast fyri at geva almannan stuðul til mentanvirksemi.

Fyri at gera tað einfalt og eitt sindur øðrvísi enn á lærubókastøði:

Ein „positivur eksternalitetur“ finst, har einstøku partarnir í eini heild kunnu virka soleiðis, at teir náttúrliga styðja upp undir hvønn annan og harvið gagna heildini og øllum pørtum í longdini – men har hetta í veruleikanum ikki loysir seg til fulnar fyri einstaka partin, og hann tí er afturhaldandi við luttøku. „Eksternaliteturin“ skal tí burturbeinast. Hetta verður gjørt við stuðli, soleiðis at einstaki parturin ikki longur vísir afturhald í síni luttøku.

Øvugt við einum „negativum eksternaliti“ – hann finst, har partar í eini heild náttúrliga kunnu darva virksemini hjá hvørjum øðrum og harvið darva áhugamálini hjá heildini og eisini hjá øllum pørtum í longdini, men har hetta kortini loysir seg fyri darvandi partin, í hvussu er sum lottuvinningur. „Eksternaliteturin“ skal tí burturbeinast. Hetta verður gjørt við t. d. skatti ella avgjaldi, soleiðis at einstaki parturin vísir tað neyðuga afturhaldið í darvandi luttøku.

Henda einfalda skilmarking omanfyri av „positivum externaliteti“ og „negativum eksternaliteti“ er ikki neyvt hin sama sum tann, ið vanliga verður nýtt í búskaparfrøðini (Parkin et al, 2000). Henda skilmarking er breiðari og fevnir eisini um „eksternalitetir“, ið ikki kunnu stýrast við vanligum búskaparligum amboðum.

Í hesi bókstaviligu og breiðaru skilmarking er talið av teimum omanfyri skilmarkaðu „eksternalitetum“ óendaliga stórt og av alstórum týðningi fyri búskaparfrøðina (Deming, 1993), men bert nakrir fáir teirra kunnu verða

lagdir inn undir munadygga stýring av marknaðarkreftunum, soleiðis sum Coase teorem og neoklassiska búskaparfrøðin vegleiðir um. Í veruleikanum megna neo-klassiska búskaparfrøðin ikki at handfara hesar „eksternalitetir“ – hon nýtir eisini heitið „eksternalitetir“ fyri hesi fyrbrigdi – teir ligga „uttan fyri“ vælskipaðu neo-klassisku búskaparmyndlarnar. Tá tað snýr seg um hesar „eksternalitetir“, sýnist búskaparfrøðin at vera í eini støðu, har hon ástøðiliga ikki enn hevur ment tey neyðugu analytisku tólini.

Talva 2 gevur eina lýsing av „eksternalitetum“ í hesi breiðaru skilmarking.

Nýta vit hesa skilmarking, so kunnu til dømis „revaluerandi“ ella eftirspurnar-„avskeplandi“ ávirkanir av tilfeingisrentu (ella hálendska sjúkan) sigast virka sum „negativir eksternalitetir“ – ella seta í gongd negativar „eksternalitetir“.

B. 7. 2 Tilfeingisrenta av oljutilfeingi

Mynd 1 lýsir eisini tilfeingisrentuna fyri oljutilfeingi. Eftirspurnarkurvan E eftir olju, antin tað er eftirspurnarkurvan eftir olju úr Kuwait, Danmark ella Noregi, liggur á sama støði. Hinvegin liggur útboðskurvan Ú fyri olju úr oyðimørkini í Kuwait munandi lægri enn tilsvareandi útboðskurvur fyri olju í norskum ella donskum havgrunnum – tað kostar munandi minni at fáa oljuna upp í Kuwait, og tí er tilfeingisrentan munandi størri í Kuwait. Eyðsýnt er eisini hvussu avmarkingar í útboðnum frá OPEC-londum ávirka prís og harvið stødd á tilfeingisrentu (gera útboðskurvuna lodrætta við L).

Á sama hátt sum tilfeingisrenta fyri fiskatilfeingi ber við sær búskaparligan vøxtur fyri tað samfelagið sum fær hana til høldar, soleiðis eisini við tilfeingisrentu fyri olju.

Ein óheppin umsiting av tilfeingisrentu kann gjøgnum eina „revaluerandi“ ávirkan geva einum búskapi „hálendsku sjúkuna“ og kann gjøgnum innlendskt eftirspurnartrýst trýsta kostnaðarstøðið upp í vinnum og geirum, ið eru vard móti útlenskari kapping, og í seinna endanum í øllum innlenskum vinnum.

Hinvegin er eisini hugsandi at heppin umsiting av tilfeingisrentuni kann neutralisera bæði positivar og negativar „eksternalitetir“. Tíverri er ringt at finna nógv ítøkilig dømi um slíka umsiting í oljulondum.

Tað er sostatt umsitingin av tilfeingisrentuni, sum ávirkar møguleikarnar fyri framhaldandi búskaparvøktstri í longdini. Er talan um stórar oljunøgdir og høggar oljuprísir, so kann støddin á tilfeingisrentuni fyri olju verða nógv størri enn støddin á tilfeingisrentuni fyri fisk, og hetta kann gera ávirkanina størri og djúptøkari.

B. 7. 3 Tilfeingisrenta av „social capital“ og „intellectual capital“ hjá londum
 Búskaparfrøðingar hava eyðsýniliga higartil ikki givið gætur, at mynd 1 eisini sera neyvt lýsir eina møguliga gongd viðvíkjandi gagnnýtslu av minni ítøkiligum tilfeingjum so sum „social capital“ ella „intellectual capital“. Vit kunnu lýsa hetta við einum dømi.

Sum flestum kunnugt, hevur Japan síðan fimmtiárini havt metstóran búskaparvøkstur. Hesin stóri búskaparvøkstur er kortini minkaður munandi í nítiárunum.

Í fimmti- og sekstiárunum funnu japanar fram til, hvussu teir nógv munaðyggar enn evropeisku og amerisku kappingarneytarnir kundu framleiða ídnaðarvørur – sonevnda „lean production“, ella á føroyskum og íslenskum „beinrakna framleiðslu“ („precision aiming production“). Hetta var ein framleiðsluskipan, ið kappingarneytar teirra í áratíggjur ikki vóru førir fyri at gera teimum eftir (Christiansen, 1998).

Nakrir av hesum samanhangum eru sýndir á mynd 2.

Hesin búskaparvøkstur Japans stavaði sostatt frá tilfeingisrentu. Hetta var tilfeingisrenta av serligu evnum japanska vinnulívsins at reka „beinrakna framleiðslu“. „Beinrakna framleiðslan“ bar við sær betri vørugóðsku og samstundis lægri kostnaðarstig í framleiðsluni.

Sí mynd 1: Betraða vørugóðskan stimbraði eftirspurningin eftir vørnum (pílurin uppeftir við eftirspurnarkurvuna E, ið liggur ovarlaga) og lækkaði samstundis kostnaðarstigið í framleiðsluni (pílurin niðureftir við útboðskurvuna Ú, ið liggur niðarlaga). Vesturlendsku kappingarneytarnir kundu ikki gera japanum kynstur teirra eftir í „beinraknari framleiðslu“ (Christiansen, 1998). Vørunøgdin framleidd og boðin út í „beinraknari framleiðslu“ gjørdist hervið avmarkað (Útboðskurvan gerst loddrøtt við L).

Úrslitið gjørdist sostatt stór tilfeingisrenta av einum meira úrtøkiligum tilfeingi – av „social capital“ og/ella „intellectual capital“ (= „human capital“ + „processing capital“ + „relationship capital“). Henda tilfeingisrenta fall japanska samfelagnum og japanskum virkjum í lut. Úrslitið gjørdist metstóru búskaparvøkstur fyri japanska samfelagið. Tilfeingisrentan var sostatt fyrsta treytin fyri, at japanski búskapurin og ávís japansk virki vunnu nógv fram um kappingarneytarnar. Meðan fiskur sum tilfeingi m. a. Føroya og Íslands summi ár hevur havt null ella negativa tilfeingisrentu, so hava japanar alla tíðina síðan miðskeiðis í fimmtiárunum havt positiva tilfeingisrentu av hesum teirra meira úrtøkiliga „social capital“ ella „intellectual capital“.

Hvør var so næsta treytin viðvíkjandi umsitingini av hesi tilfeingisrentu? Her kunnu vit ikki geva heilt greið svør. Vit kunnu hinvegin staðfesta, at

Japan fekk búskaparligar trupulleikar í nítíárunum, og at kappingarneytar Japans eisini í størri mun lærdu at reka „beinrakna framleiðslu“.

Tað er heilt týðuligt, at tjóðarbúskaparliga umsitingin av hesi tilfeingisrentu Japans, saman við gjaldsjavnaavlopum Japans, bóru við sær revalueringar av japanska gjaldoyranum. Slíkar revalueringar hava árin á allan búskapin í longdini. Eisini hevur umsitingin av hesi tilfeingisrentu skapt eftirspurnartýst á ávísum geirum, m. a. á fastognarmarknaðinum, og hetta hevur eisini havt ávirkan á allan japanska figgjarheimin í longdini.

Steðgaði búskaparvøkstur Japans í nítíárunum og ávísir trupulleikar í japanska búskapinum í nítíárunum eru kanska ikki so einfaldir at tulka í so máta. Ein neyvari sundurgreining er neyðug fyri at kunna geva neyvari svør. Hesi viðurskifti kunnu tó ivaleyst geva eina ábending. Eru hetta eisini „hálandsk sjúkueyðkenni“ í øðrvísi hami enn í oljulondunum?

B. 7. 4 Tilfeingisrenta av „social capital“ og „intellectual capital“ hjá einstøkum vinnuvirkjum

Tá ávís vinnuvirki figgjarliga ganga fram um onnur vinnuvirki av ávísum orsøkum – t. d. fyrirøkan hjá A. P. Møller frá 1910-árunum og 1920-árunum, ella altjóða virki sum Ford, Toyota, General Electric, IBM, Hewlett-Packard, Microsoft o.m.o. – so er hetta vanliga vegna positiva tilfeingisrentu av einum serligum tilfeingi, ið hesi virki hava fram um onnur virki. Hesi virki hava sín egna heildarmarknað, ið liggur millum monopolistiska kapping og oligopol.

Hetta tilfeingi kann vera nakað úrtøkiligt, men tað er helst ikki skeivt at rokna hetta tilfeingið sum „human capital“ ella „social capital“ ella „intellectual capital“ (Sí Collin & Porras, 2000).

Sí mynd 1: Gagnnýtslan av hesum serliga tilfeingi ger, at eftirspurnarkurv-an E eftir framleiddu vørunum ella tænaðunum liggur ovarlaga og verður í longdini drigin uppeftir vegna vaksandi eftirspurning (pílurin uppeftir). Eisini kann framleiðsluhátturin fyri hetta tilfeingi gera, at útboðskurvan Ú verður drigin niðureftir, soleiðis at marginali framleiðslukostnaðin lækkar (pílurin niðureftir). Av tí at hetta serliga tilfeingið er avmarkað – onnur virki megna einfalt ikki at gera hesum ávísa virkinum kynstrið eftir – er útboðskurvan Ú brotin og fer loddrætt uppeftir við L.

Tá hesi virki – nøkur teirra í hvussu er – ikki fáa „hálandsku sjúkueyðkennini“, men tvørturímóti halda áfram at vaksa, er tað so ikki tí, at tey duga munadygt at umsita hesa tilfeingisrentu? Duga hesi virki at umsita tilfeingisrentuna soleiðis, at virksemið hjá „eksternalitetum“ inni í virkinum verður

burturbeint? Sí talvu 2. Vit hava tíverri ikki granskingarúrslit, ið kunnu geva okkum nakað greitt svar, men bert ábendingar (Collin & Porras, 2000).

Hvussu slík tilfeingisrenta var umsitin av A. P. Møller, kann kanska verða lýst við hesum sitati frá sama manni:

„Penge er et værktøj til at virke med, mener jeg. For nogen tid siden fremkom der, vistnok fra Arbejdsgiverforeningen, en udtalelse om, at ingen starter noget af ideelle grunde. Det synes jeg er helt forkert, og jeg er vis på, at mange andre ydende er enige med mig deri. Hvis ikke ville landet og livet være fattigere. Her og andetsteds“ (Hornby, 1988).

Í hesum sitati vrakar A. P. Møller tær fortreytir og teir lærusetningar, ið neoklassiska mikro-búskaparfrøðin byggir sín tilverurætt á. Hetta er áhuga-vert og kann eisini geva ábending um, hvussu spurningurin kann svarast.

Niðurstøðurnar viðvíkjandi tilfeingisrentu verða sostatt hesar:

Ikki bara náttúrutilfeingi kunnu geva tilfeingisrentu, men øll búskaparlig tilfeingi, ið hava eftirspurning og eru avmarkað í útboði, kunnu geva tilfeingisrentu. Tilfeingisrenta kann vinnast eisini úr øðrum enn náttúrutilfeingi, nevniliga úr „social capital“ og „intellectual capital“.

Harnæst kunnu vit staðfesta, at tá einstøk lond ella einstøk virki hava fíggjarliga framgongd fram um onnur lond ella onnur virki, so er tað vanliga tí eitt serligt tilfeingi gevur hesum londum ella virkjum positiva tilfeingisrentu. Henda tilfeingisrenta er sostatt fíggjarliga grundarlagið undir tí økta búskaparvøkstrinum.

Í triðja lagi kunnu vit staðfesta sum ein eyka treyt fyri hesi framgongd, at hesi vinnuvirki ella hesi lond megna at umsita hesa tilfeingisrentu munadygt. Samstundis er áhugavert, at hesi vinnuvirki í verki – eins og A. P. Møller – sýnast at hava vrakað teir lærusetningar, ið neoklassiska mikro-búskaparfrøðin grundar sín tilverurætt á (Collin & Porras, 2000; Christiansen, 2001). Hetta gevur okkum kanska eina ábending: hin akademiskt nærum einaráðandi neo-klassiska búskaparfrøðin gevur okkum neyvan nøktandi vegleiðingar um, hvussu tilfeingisrenta verður umsitin munadygt.

B. 8. Hvussu kunnu smá lond vara seg fyri stóru sveiggjunum í búskapinum?
Tey størri sveiggini í búskapargongdini hjá smálondum geva hesum londum

eina serstaka avbjóðing. Hetta kundi tí givið minni londum orsök til at víst hesum trupulleika serligan áhuga.

Hjá øllum londum hevur tað áhuga, hvør fíggar- og peningapolitikkur tryggjar eina javnari búskapargongd – ein støðugari vøxtur við minni sveiggjum. Samstundis hevur hetta eisini verið ein av teimum stóru stríðs-spurningunum innan makro-búskaparfrøði.

Síðan sjeyti- og áttatiárinini hevur monetaristiska ella neo-klassiska uppfatanin av hesum spurningi vunnið fram í mun til ta keynesiansku uppfatanina. Monetaristiska og neoklassiska uppfatanin talar meira til frama fyri „fixed-rules policy“, t.e. ikki at gera inntriv tá óynskt frávik koma í búskapargongdina, men bert at lata peningsmongdina vaksa við eini vaksandi bruttotjóðarúrtøku, og at lata marknaðarkreftirnar gera tillagingina. Keynesianska uppfatanin talar meira til frama fyri „feed-back rules policy“, t.e. at gera peninga- og fíggarpolitisk inntriv, tá óynskt frávik koma í búskapargongdina.

Tó er tað helst ov einfalt at lýsa uppfatanirnar av hesum spurningi eftir monetaristiska/neoklassiska skúlanum og keynesianska/neokeynesianska skúlanum. Í verki verða ofta millumvegir valdir við umhugsni, ið m. a. kunnu byggja á royndir frá fortíðini, og sum kunnu verða partvíst grundaðir á størri telduriknar búskaparmyndlar og tær fortreytir og royndir, ið teir byggja á.

Eisini má havast í huga, at smálond sum t. d. Føroyar ikki hava møguleika at reka vanligan peningapolitikk. Síðan reglur um frælsari kapitalflutning millum lond er komin í gildi í byrjanini av nítíárunum, hava enntá størri lond sum Danmark við ikki flótandi gjaldoyrakursi eisini í høvuðsheitum mist peningapolitiska amboðið.

Uttan mun til „fixed-rules policy“ ella „feed-back rules policy“, so er umráðandi hjá einum lítlum landi, at almennu kassarnir eru væl konsolideraðir, soleiðis at ráð eru at reka „fixed-rules policy“ við støðugum almennum geira, um hetta verður hildið neyðugt, – ella at reka „feed-back rules policy“ við fíggarpolitiskum tiltøkum, um hetta verður hildið neyðugt. Hetta kundi verið ein av grundgevingunum fyri at seta fæ í ein serligan búskapargrunn at hava til at taka. Ein slíkur politikkur var ikki møguligur í Føroyum í nítíárunum, tá stórar sparingar gjørdust neyðugar, og tá bæði lands- og kommunukassar stóðu í ovurhonds skuld.

Spurningurin um „fixed-rules policy“ ella „feed-back rules policy“ er kortini áhugaverdur at viðgera neyvari. Tað er tó ein spurningur, um hevðvunnu búskaparfrøðiligu myndlarnir kunnu nýtast til at kasta betri ljós á tey mest viðkomandi viðurskiftini í hesum høpi.

Í viðgerðini av hesum spurningi í altjóða makrobúskaparligum bókmentum tykist tað meira enn løgið, at hagfrøðin (statistics) hjá Walther A. Shewhart og W. E. Deming ikki hevur verið tikin inn í viðgerðina. Í hesi hagfrøði verður roynt at skilja ímillum *serligar orsøkir* („assignable causes“ ella „special causes“) og *skipanar-náttúrligar orsøkir* („common causes“ ella „system causes“) til misjavna ella frávik (variation, deviation) í eini gongd yvir tíð. Vit kunnu eisini siga at *serligar orsøkir* eru „lokaliseraðar“ orsøkir, meðan *skipanar-náttúrligar orsøkir* eru „holistiskar“ orsøkir. Víðari verður í hesi hagfrøðilæru grundgivið, hví *serligar orsøkir* (lokaliseraðar orsøkir) skulu handfarast á sín serstaka hátt, og hví *skipanar-náttúrligar orsøkir* (holistiskar orsøkir) somuleiðis skulu handfarast á sín serstaka hátt. Uppaftur víðari verður í hesi hagfrøðilæru grundgivið, hví ein skeiv viðgerð ella samanblanding av ávikavist óýnskum *serligum orsøkum* og óýnskum *skipanar-náttúrligum* gera støðuna uppafur verri – við enn meira darvandi frávikum ella naggatódn sum avleiðing. Enn víðari verður í hesi hagfrøðilæru grundgivið, hví tað verður til fánýtis at royna at minka óýsktar *skipanar-náttúrligar orsøkir* til frávik ella misjavna, fyrr enn allar óýsktar *serligar orsøkir* til frávik fyrst eru fingnar burtur úr tí til grund liggjandi skipanar-kervinum (Deming, 1975b; Deming, 1986; Deming 1993).

T. d. verður eitt frávik, ið er meira enn 3 standardfrávik frá miðal, vanliga roknað fyri at hava eina eina *serliga orsök* og ikki eina *skipanar-náttúrliga orsök*. Verður eitt eyðkent mynstur funnið í frávikunum (variation) – t.e. eisini í frávikum, ið liggja innan fyri 3 standardfrávik frá miðal – verða hesi frávik eisini vanliga roknað at stava frá *serligari orsök* og ikki eina *skipanar-náttúrligari orsök*. Hesar reglur eru sostatt ein „operationel“ skilmarking av ávikavist serligum orsøkum og skipanar-náttúrligum orsøkum. Umframt hetta við 3 standardfrávikum frá miðal verða vanliga 7 onnur tekin nýtt sum „operationel definition“ til tess at skilja ímillum *serliga orsök* og *skipanar-náttúrliga orsök*. Sí mynd 3, ið sýnir nøkur dømi. Tey 8 tekinini eru hesi:

- One observation beyond 3 standard deviations from centerline trend
- Nine points in a row on one side of the centerline trend
- Six points in a row steadily increasing or decreasing
- Fourteen points in a row alternating up and down
- Two points out of three points in a row beyond 2 standard deviations from centerline trend
- Four out of five points in a row beyond 1 standard deviations from centerline trend

- Fifteen points in a row within 1 standard deviations from centerline trend
- Eight points in a row on both sides of the centerline trend, all beyond 1 standard deviation“ (Aczel, 1999).

Skulu vit nýta logikkin frá hesi hagfrøðiuppfatan („statistical theory“) fyri gongdina í Føroyum í áttati- og nítiárunum, so vóru atvoldirnar til frávikini í makrobúskapinum í Føroyum í áttatiárunum greitt av *serligum orsøkum* („assignable causes“) – nevniliga rikna politikkinum. At talan var um *serligar orsøkir* hevði væl borið til at staðfest í hagtølum, um slík vóru tøk til tíðina, og eisini hevði borið væl til í góðari tíð at gjørt inntriv fyri at fáa burtur óynsktu serligu orsøkirnar til frávikini. Hetta var ikki gjørt. Kreppan gjørdist eisini djúp í nítiárunum.

Ofta kann vera freistandi at handfara óynskt frávik, ið greitt stava frá *serligum orsøkum*, sum um tey stavaðu frá *skipanar-náttúrligum orsøkum*. Til dømis sum gjørt var í Føroyum í áttatiárunum.

Øvugt kann ofta vera freistandi at handfara óynskt frávik, ið greitt stava frá *skipanar-náttúrligum orsøkum*, sum um tey stavaðu frá *serligum orsøkum*. Sum tað til dømis sum gjørt var í nítiárunum, tá stórar almennar sparingar og lønarlækkingar vóru framdar – sum um almenni geirin og lønarstöðið vóru grundirnar til fallandi búskaparliga virkseimið. Hesar almennu sparingar og lønarlækkingar minkaðu uppafur meira um virkseimið og um skatta-inntøkur hins almenna. Sveiggini í búskapinum vóru tí við rikna politikkinum gjørd størri, enn neyðugt var.

Hvørgin av hesum handfaringarháttum bótir um støðuna, men ger hana verri.

Hjá smáum londum hevur tað serligan týðning at minka um óynsktar *skipanar-náttúrligar orsøkir* til frávik í gongdini. At gera fæ í einum serligum búskapargrunni at hava til at taka til part av skipanini, kundi verið ein leið. Ein onnur leið kundi verið skipanir til meira álítandi at ávara um viðkomandi broytingar í umheiminum. Hinvegin – sleppa óynsktar *serligar orsøkir* til frávik at gera seg galdandi, er til fánýtis at minka um óynsktar *skipanar-náttúrligar orsøkir*. Serligar orsøkir kunnu sum áður nevnt eyðmerkjast samsvarandi „operationellum definitiónum“ við at kanna gongd og mynstur í hagtølum viðvíkjandi búskapargongdini. Eisini summi einastandandi sereyðkenni hjá einum smálandi (hesi eru áður umrødd) kunnu vera upphav til miklar vansar ella upphav til *serligar orsøkir* til darvandi frávik í búskapargongdini, og slíkar eiga tí at verða eyðmerktar og burturbeindar. Somuleiðis kunnu summi einastandandi sereyðkenni hjá einum smálandi vera upphav til mikið

gagn ella upphav til *serligar orsøkir* til fremjandi frávik í búskapargongdini, og slíkar eiga tí at verða *eyðmerktar og frameggjaðar*.

Henda serliga hagfrøði hjá Walter Shewhart og W. E. Deming hevur verið nýtt av nógvum av heimsins størstu vinnuvirkjum m. a. sum liður í teirra góðskustýring, men hevur ikki verið serliga nógv umrødd í vísindabókmentum um makrobúskap (Sí tó Aguayo, 1990; Deming 1993). Ymiskt bendir á, at W.E.Deming hevur nógv víðgongdari áskoðanir um fortreytirnar fyri nýtslu av makrobúskaparligar myndlum enn nobelprísvinnarin Lucas í sínum „Lucas-kritikki“ (Vercelli, 1991). Eisini er greitt, at W. E. Deming grundar sína búskaparfrøði á eitt øðrvísi paradigma, sum neyvan samsvarar við ráðandi uppfatanirnar í lærugreinini (Deming, 1975).

B. 9. Hvussu kunnu smá lond nýta nýggju tøkna fyr m. a. at víðka breiddina í almennu tænastrinum?

Sum áður nevnt ber tað ikki til hjá einum lítlum landi at geva so breitt útboð sum eitt stórt land, tá tað snýr seg um til dømis útbúgvingar. Neyðugt er at senda nógv fólk av landinum at útbúgva seg.

Sum annað dømi kann eisini nevast, at bæði bæði Ísland og Føroyar eru ov smá lond til, at lærdu háskúlarnir í londunum fyr yvirkomiligan prís kunnu fáa teldutøk haldaragjöld fyr eitt breitt úrval av vísindaligum tíðarritum. Skal Fróðskaparsetrið gera sær vónir um fyr yvirkomiligan prís at fáa atgongd til eitt breitt úrval av slíkum tíðarritum á alnetinum, er neyðugt at dúva upp á sambandið við danskar stovnar, – ella møguliga at gera hetta í samvinnu við íslendingar. Her er enntá Ísland í minna lagi (Landsbókasavnið, 2001).

Annars gevur nýggja tøkna heilt aðrar møguleikar enn fyr bert nøkrum fáum árum síðani, tá tað snýr seg um at víðka um breiddina í útbúgvingartilboðum í einum lítlum landi. Til dømis er lærði háskúlin fyr skotska hálendið og oyggjarnar ein tøknilig samanbinding av 14 stovum, ið liggja spjaddir um alt skotska økið, og frálæran á hesum lærda háskúla fer fram sum fjarundirvísing. Tað er greitt, at nýggja tøkna kann geva smáum londum ovurstórar fyrimunir í so máta. Fara smærri londini í sínámillum samvinnu at gagnnýta henda møguleika, má tó roknast við at frálærumálið verður enskt.

Greitt er eisini, at nýggja tøkna í ávísan mun kann víðka um breiddina á útboðnum av heilsutænastrum. Fyrimunirnir á hesum øki eru tó neyvan so stórir sum á útbúgvingarøkinum.

Samandráttur

Sera stutt kann hesin samandráttur verða givin:

A. Ein bólkur av ástøðum um smálond byggir sum megingrundstøði á ser-eyðkenni, einastandandi sereyðkenni, hjá einstøkum smálondum og týðningin av hesum sereyðkennum fyri gongdina hjá tí einstaka landinum Tíverri eru vísindaligar viðgerðir av slíkum ástøðum sjáldsamar. Ov lítil dentur hevur verið lagdur á at eyðmerkja tey sereyðkenni, ið er einastandandi fyri einstøk smálond.

B. Ein annar bólkur av ástøðum byggir sum megingrundstøði á týðningin av felagseyðkennum hjá smálondum og týðningin av, at einstøk smálond hava ávís frávik frá hesum felagseyðkennum. Hesin bólkur av ástøðum er vanligari. Hann verður viðgjørdur í hesi grein.

B. 1 Eitt lítið land hevur vanliga størri sveiggj í búskapargongdini enn eitt stórt land, um enn títteleikin í hesum sveiggjum kann verða umleið hin sami.

B. 2 Ein lítil heimamarknaður í einum lítlum landi ger umstøðurnar hjá virkjum og brúkarum á hesum lítla heimamarknaði munandi øðrvísi enn í størri londum. Spurnartekin verða sett við, um smálond kunnu reka sama politikk móttvegis kappingaravlagning og monopolum sum størri lond og sama politikk viðvíkjandi útlisitering og privatisering av almennum tænastrum. Eisini verða spurnartekin sett við, um neo-klassiska mikro-búskapar-ástøðið gevur nóg rætta mynd av viðurskiftunum.

B. 3 Breiddin í úrvalinum á almennum tænastrum má sjálvandi verða minni í smálondum enn í stórum londum. Neyvan er nakar samanhangur millum stødd á landi og lutfalsliga stødd á almennum geira. Hinvegin eru nógvar ábendingar um, at smálond við ríkisrættarligari og fíggarligari binding til onnur lond hava ein lutfalsliga stóran almenna geira.

B.4 Roknað hevur verið við, at størri sveiggini í búskapargongdini hjá smálondum saman við minni heimamarknaði gera, at smálond í longdini hava minni búskaparvøxtur enn størri lond. Nýggjari kanningar eru komnir til ta niðurstøðu, at støddin á einum landi máld í fólkatáli onga týðandi ávirkan hevur á búskaparliga vøxturin í longdini.

B. 5 Hagfrøðiligar multivariatar kanningar av gongdini í smálondum hava avdúkað áhugaverdar samanhengar millum búskaparvøkstur og m.a. fullveldi/ikki fullveldi, lutfalsligt náttúruríkidømi, lutfalsliga stødd á ferðamannavinnu, landbúnaði o.m.a. Slíkar kanningar hava í høvuðsheitum ta avmarking, at verulig, men meira kvalitativ og úrtøkilig viðurskifti ikki kunnu koma við inn í myndina sum frágreiðingar.

B. 6 Ein høvuðsniðurstøða hjá búskaparfrøðingum hevur verið, at sera stórt náttúrutilfeingi (t.d. olja) og tilfeingisrenta av náttúrutilfeingi virka darvandi fyri búskaparvøksturin í longdini. Hugt verður neyvari at hesi niðurstøðu. Úrslitini eru sjálvsagt treytað av riknum politikki ella fyrisiting.

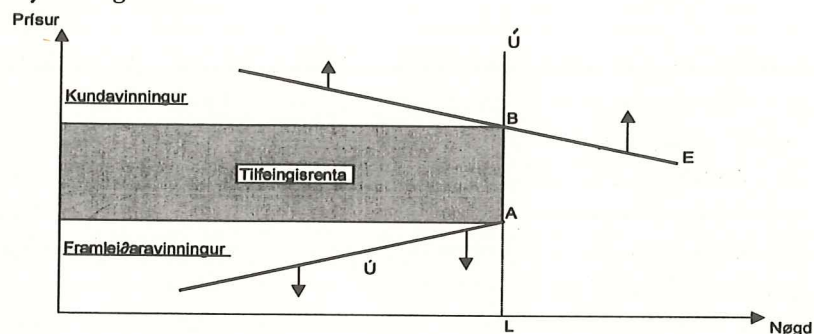
B. 7 Nakrir nýggir spurningar verða settir, og nakrar nýggjar greiningar gjørdar viðvíkjandi tilfeingisrentu og týðninginum av tilfeingisrentu fyri búskaparligan vøkstur. Komið verður til nakrar nýggjar og øðrvísi niðurstøður um, hvat tilfeingisrenta í veruleikanum er, og um tann meira grundleggjandi búskaparliga týðningin av hesi tilfeingisrentu. Fyri tað fyrsta verður staðfest, at tilfeingisrenta eisini verður fingin av „social capital“ og „intellectual capital“. Fyri tað annað verður staðfest, at tá einstøk lond ella einstøk virki hava fíggjarliga framgongd fram um onnur lond ella onnur virki, so hendir tað vanliga, tí eitt serligt tilfeingi gevur hesum londum ella virkjum eina tilfeingisrentu. Henda tilfeingisrenta er sostatt fíggjarliga grundarlagið undir tí økta búskaparvøkstrinum. Fyri tað triðja verður staðfest, at ein eyka treyt fyri hesi búskaparligu framgongd í longdini er, at hesi vinnuvirki ella hesi lond megna at umsita tilfeingisrentuna miðvíst ella munadygt. Hinvegin verður av plássávum ikki farið út í smálutir um, hvat „munadygg fyrisiting“ í hesum føri merkir.

B. 8 Størru sveiggini í búskapargongdini í smálondum gera, at fyri hesi lond verða tiltøk, ið kunnu minka um hesi sveiggj, serliga áhugaverd. Monetaristiska og neoklassiska uppfatanin talar meira til frama fyri „fixed-rules policy“, t.e. ikki at gera inntriv, tá óynskt frávik koma í búskapargongdina, men bert at lata peningsmongdina vaksa við eini vaksandi bruttotjóðarúrtøku og lata marknaðarkreftirnar gera tillagingina. Keynesianska uppfatanin talar meira til frama fyri „feed-back rules policy“, t.e. at gera peninga- og fíggjarpolitisk inntriv, tá óynskt frávik koma í búskapargongdina. Mælt verður til at kanna neyvari, um hagfrøðin (statistics) hjá Walther A. Shewhart og W. E. Deming kann geva betri grundarlag fyri einum politikki, ið

mótvirkar stórum sveiggjum í búskapargongdini hjá smálondum. Í hesi hagfrøði verður m. a. roynt at skilja ímillum *serligar orsøkir* („assignable causes“ ella „special causes“) og *skipanar-náttúrligar orsøkir* („common causes“ ella „system causes“) til misjavna ella frávik („variation“, „deviation“) í eini gongd, og at skapa nýggja spesifikka vitan og nýggj spesifik ástøði um eina ávísa menningargongd.

B. 9 Nýggja tøkni gevur smálondum nýggjar møguleikar fyri at breiðka um útboðið av almennum tænastum, t.d. innan útbúgvingar. Smálond hava enn ikki í nevniðvan mun gagnnýtt hesar møguleikar, helst tí at slík gagnnýtsla í vissan mun er treytað av samvinnu millum lond.

Myndir og talvur

Mynd 1. Tilfeingisrenta

- I. Myndin lýsir støðuna innan fiskiveiðu eftir ávísam fiskasløgum, sum til dømis toski, í lýtuni. Eftirspurnarkurva E er flutt upp eftir við vaksandi eftirspurningi eftir fiski, útboðskurva Ú er flutt niðureftir vegna menta tøkni og størri veiðunøgd, og gerst við L loddrøtt vegna veiðiavmarking. Úrslitið verður positiv tilfeingisrenta. Fyri Føroya viðkomandi var tilfeingisrentan fyri hvítisk seinnu helvt av nítiárunum positiv, men var partar av áttatiárunum og í byrjan av nítiárunum eingin ella negativ.
- II. Myndin lýsir eisini eina møguliga gongd viðvíkjandi gagnnýtslu av øðrum náttúrutilfeingjum sum til dømis olju. Eftirspurnarkurva E er liggur ovarlaga, útboðskurva Ú er møguliga flutt niðureftir vegna menta tøkni, og gerst loddrøtt við L vegna avmarking í tøkari nøgd. Úrslitið verður positiv tilfeingisrenta.
- III. Eisini lýsir myndin eina møguliga gongd viðvíkjandi gagnnýtslu av minni ítøkiligum tilfeingjum so sum „social capital“ ella „intellectual capital“,

ið leggja grundstøði undir beinrakna framleiðslu. Betri vørugóðska við beinraknari framleiðslu flytur eftirspurnarkurvuna E uppeftir. Betri vørugóðska í beinraknari framleiðslu verður til samstundis, sum marginali framleiðslukostnaðurin lækkar, t. e. útboðskurva U verður flutt niðureftir. Sí mynd 2. Tá tað er avmarkað, hvussu nógv vinnuvirki í heiminum hava tann neyðuga „social capital“ ella „intellectual capital“ fyri at kunna reka beinrakna framleiðslu, verður nøgdin av vørum ið eru framleiddar í beinraknari framleiðslu, avmarkað við L, har útboðskurvan gerst loddrøtt. Úrslitið verður positiv tilfeingisrenta. Japanski búskapurin hevur fingið slíka tilfeingisrentu síðan fimmtiárini, og hevur henda tilfeingisrenta verið orsök til stóra búskaparvøksturin í Japan. Eisini hava nógv japansk vinnuvirki vaksið seg stór og múgvandi vegna hesa tilfeingisrentu.

- IV. Gongdin hjá virkjum við miklari framgongd, sum til dømis gongdin hjá virkjum sum A.P.Møller, Ford, Toyota, General Electric, IBM, Hewlett-Packard o.m.o., kann eisini verða lýst við hesum kurvum. Slík virki virka á marknaðum millum monopolistiska kapping og oligopol. Slík virki hava fingið positiva tilfeingisrentu vegna munadygga gagnnýtslu av „social capital“ ella „intellectual capital“ – eina gagnnýtslu, ið onnur virki ikki kunnu gera teimum eftir. Tilfeingisrentan gerst búskaparliga grundarlagið undir teirra sterku støðu.

(1) Ein niðurstøða má sostatt vera, at tilfeingisrenta ikki er nakað, ið er avmarkað til náttúrutilfeingi. (2) Ein onnur niðurstøða má vera, at tilfeingisrenta av einum tilfeingi í sær sjálvum ikki kann skaða nakran búskap. Vit hava góð dømi um, at lond, tó serliga nógv vinnuvirki, hava megnað at umsitið hesa tilfeingisrentu á gagnligan hátt fyri búskapargongdina, og eisini dømi (helst fleiri) um tað øvugta. (3) Ein triðja niðurstøða má vera, at tá eitt land ella eitt virki vinnur seg fram á hægri búskaparligt stig enn onnur (størri eginogn o.s.v.), so hendir tað, tí størri tilfeingisrenta fellur landinum ella virkinum í lut at umsita.

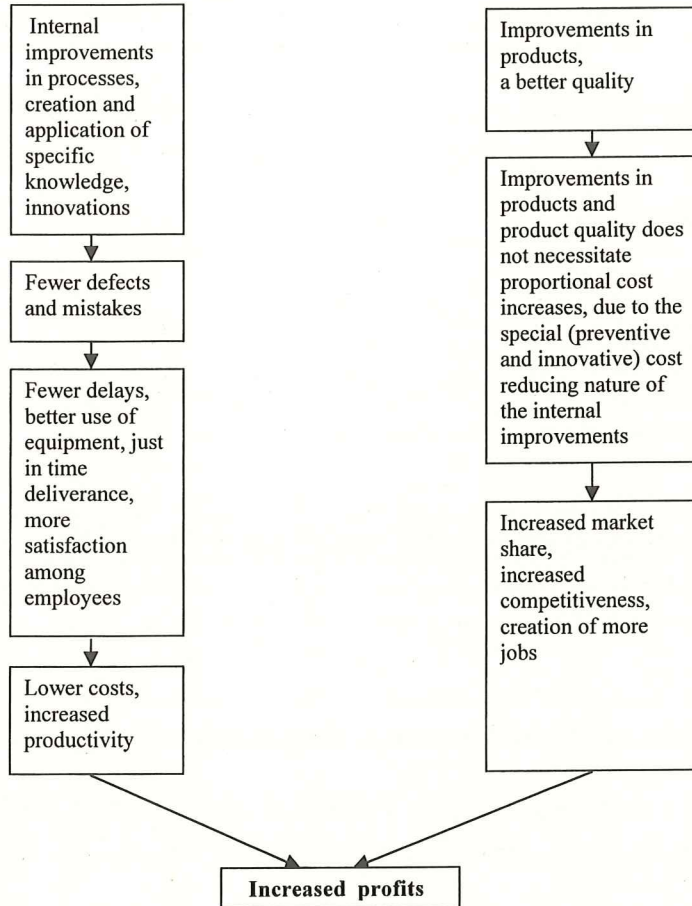
Mynd 2 Framvøksturin av eini tilfeingisrentu frá manstilfeingi og ikki náttúrutilfeingi. Um hugtakið tilfeingisrentu, sí mynd 1. (frá: Ólavur Christian- sen: *Villinistíggir upplýstir*, Føroyaklettur, Tórshavn 1998, s. 53)

Myndin samanfatir avleiðingarnar av framhaldandi betringum í manna- gongdum og í vørum, soleiðis sum hetta fór fram í góðskustýringini í

japanskum ídnaði frá umleið 1950. Eitt klassískt dæmi er góðskustýringin á Toyota verksmiðjunum í Japan. Góð góðskustýring gjördist eitt tilfeingi, ið elvdi til nógvan avleiddan eftirspurning, og sum eisini í síðsta enda var avmarkað í útboði – fá virki kundur gera tað saman. Tæssvegna fekk japanska samfelagið eina stóra tilfeingisrentu frá góðskustýringsevnum japanska vinnulívsins – frá tess sosiala og intellektuella kapitali. Ovurstóri búskaparvøkstur Japans seinastu 50 árinum hevur grund í hesi tilfeingisrentu. Eru í dag tekin um eina „hálandska sjúku“ í japanska búskapinum?

Internal improvements lowering costs and shifting the industry supply curve

External improvements shifting the industry demand curve

Talva 1. Talvan vísir samanhugin millum náttúru tilfeingisríkidðmi og búskaparvækstur pr. íbúgva. Tað sær út sum sera nógv lond ikki hava megnað at umsitíð eina tilfeingisrentu av náttúru tilfeingi til egið gagn. Hinvegin vita vit at tað ber til at umsita eina tilfeingisrentu av øllum sløgum av tilfeingjum til almikið gagn.

Blessing or Curse ?

Resource Endowment vs. Growth						
Table 1. Characteristics of Six Natural Resource Endowment Categories						
Resource Endowment	Number of Countries	Cropland (Ha/hd)	GDP 1970 (\$b)	PCGDP 1970 (\$)	PCGDP Growth 1960-90 (%/Yr)	PCGDP Growth 1970-93 (%/Yr)
<u>Resource Poor</u>						
Large	7	0.15	21.05	196	3.5	3.7
Small	13	0.16	1.94	343	2.5	2.1
<u>Resource Rich</u>						
Large	10	0.56	22.99	574	1.6	1.3
Small						
Non-mineral	31	0.57	1.41	250	1.1	0.7
Hard mineral	16	0.66	1.23	304	0.8	-0.2
Oil Exporter	8	0.44	2.01	831	1.7	0.8
All Countries	85	0.48	5.67	362	1.6	1.1

Source: Auty (1997a), based upon UNCTAD data

Kelda:

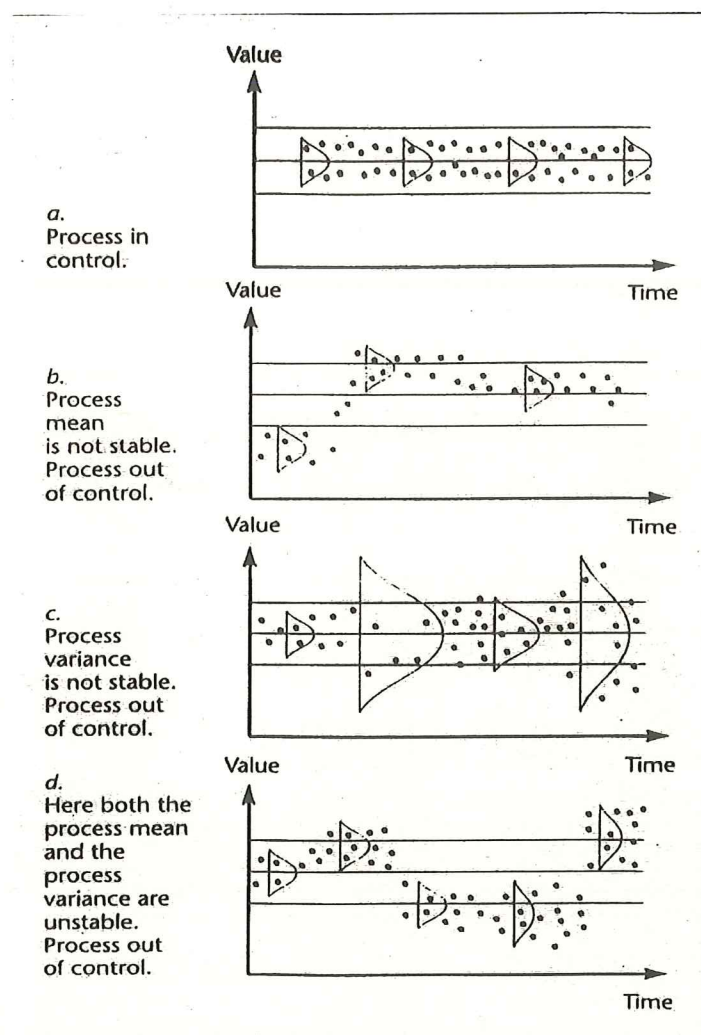
Karl, Terry Lynn (2001): The paradox of plenty explained and revisited: why are countries blessed by nature cursed by humans? Conference Proceedings, Statoil-konferansen 2001, Holmenkollen Park Hotell, 7-8 mars 2001

Mynd 3. Serligar orsøkir og skipanar-náttúrligar orsøkir til frávik.

„Process in control“ merkir at bara *skipanar-náttúrligar* orsøkir (common causes) til frávik gera seg galdandi. Í eini framleiðluskipan altíð ynskiligt at minka um hesar orsøkir.

„Process out of control“ merkir at eisini *serligar* orsøkir (assignable causes)

til frávik gera seg galdandi. Í slíkum føri mugu óynsktar serligar orsøkirnar fáast burtur.

Kelda: Amir D: Azcel: Complete Business Statistics, 4th ed, Irwin & McGraw-Hill, Boston, p. 645.

Talva 2. Positív og negatív „eksternalitetir“ skilmarkaðir breiðari enn í neoklassiskari merking. Her verða teir skilmarkaðir sum positív og negatív sínámillumávirkanir millum partarnar av eini skipan.

1) Neoclassical competition and profit maximisation. Only self-centered interests are in focus, and effects on other units and on the whole system (externalities) are ignored

Areas and their plans	Effect on A	Effect on B	Effect on C	Net effect on system
Area A				
I	+			
II	+			
III	+			
Area B				
I		+		
II		+		
Area C				
I			+	
II			+	
III			+	

2) Neoclassical competition and profit maximisation a bit more enlightened, still self-centered interests are in focus, but information about effects on other units and on the whole system is available. System-inflicted negative externalities are exposed.

Areas and their plans	Effect on A	Effect on B	Effect on C	Net effect on system
Area A				
I	+	-	-	-1
II	+	-	+	1
III	+	-	-	-1
Area B				
I	-	+	-	-1
II	+	+	-	1
Area C				
I	+	-	+	1
II	-	-	+	-1
III	-	-	+	-1
Net effects	2	-4	0	-2

3) More enlightened management, having eliminated negative externalities, but not yet started to engineer positive externalities. The latter may have huge potential benefit, but may be difficult to obtain without co-operation. The problem for the neoclassical economic theory is that it ignores externalities that cannot be managed by market mechanisms, as is the case for most externalities, when defined in this broader sense. The maximum economic benefits from eliminating negative externalities and engineering positive externalities can only be reached by an improved understanding of and engineering of cultural mentalities.

Areas and their plans	Effect on A	Effect on B	Effect on C	Net effect on system
Area A				
II	+	-	+	1
Area B				
II	+	+	-	1
Area C				
I	+	-	+	1
Net effects	3	-1	1	3
Net effects eq. distr.	1	1	1	3

HEIMILDIR VIÐ VIDMERKINGUM

- Aguayo, Rafael. 1990. *Dr. Deming – The man who taught the Japanese about quality*, London UK.
- Armstrong, H.W.; R.J. de Kervenoael; X. Li; R. Read. 1998. A Comparison of the Economic Performance of Different Micro-states and between Micro-states and Larger Countries, *World Development*, vol 26 (5), pp. 639-656.
- Armstrong H.W. & R. Read. 1999. Comparing the Economic Performance of Dependent Territories & Sovereign Micro-States. Conference Preceeding, International Conference: Globalisation & Constitutionalism: Challenges to Self-Government, April 26-29, 1999, Tórshavn, Faroe Islands (óútgivin fyrilestur).
- Armstrong H.W. & R. Read. 2000. Comparing the Economic performance of dependent territories and micro-states. *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 48, pp. 285-306.
- Auty, Richard. 1994. Industrial Policy Reform in Six Large Newly Industrializing Countries: The Ressource Curse Thesis, *World development*, Vol. 22, No 1, pp. 11-26.
- Azcel, Amir D. 1999. *Complete Business Statistics*, 4th ed, Irwin & McGraw-Hill, Boston, s. 645, 650.
- Baldacchino, Godfry & Greenwood, Robert (ed.). 1998. *Competing Strategies of Socio-Economic Development for Small Islands*, Institute for Islands Study, Prince Edward Island.
- Baldacchino, Godfry. 1998. Far better to Serve in Heaven than to Reign i Hell: Malta's Logic of Relating to the European Union, s. 225 í Baldacchino, Godfry & Greenwood, Robert (ed.), (1998): *Competing Strategies of Socio-Economic Development for Small Islands*, Institute for Islands Study, Prince Edward Island.
- Carse, Stephen. 1998. Sustaining Small Island development: Isle of Man, s. 277, í Baldacchino, Godfry & Greenwood, Robert (ed.). 1998. *Competing Strategies of Socio-Economic Development for Small Islands*, Institute for Islands Study, Prince Edward Island.
- Carse, Stephen. 1998b. Sustaining Small Island development: Isle of Man, s. 271, í Baldacchino, Godfry & Greenwood, Robert (ed.). 1998. *Competing Strategies of Socio-Economic Development for Small Islands*, Institute for Islands Study, Prince Edward Island.
- Christiansen, Ólavur. 1990. *Búskapur og politikkur, áttatiárini og framtíðin*, Føroyaklettur, Tórshavn.
- Christiansen, Ólavur. 1994. *Hagtiðindi* nr. 3, sept. 1994, s. 44-46: Føroysk kravsjavnvág.
- Christiansen, Ólavur. 1997. *Hagtiðindi* nr. 1, juni. 1997, s. 34-43: Ein figgjarligur kravsjavni fyri Føroyar.
- Christiansen, Ólavur. 1998. *Villinistíggir upplýstir*, Føroyaklettur, Tórshavn, s. 49-56.
- Christiansen, Ólavur. 2001. TQM and economic, sociological and organisational theory building (1): Causality and why a paradigm change is necessary for uncovering it, Conference proceedings, 4th *International QMOD Conference*, 12-14 September, Linköping, Sweden.

- Christiansen, Ólavur. 2001. TQM and economic, sociological and organisational theory building (2): Causality and „The Central Core Model of Social Science“, Conference proceedings, 4th *International QMOD Conference*, 12-14 September, Linköping, Sweden.
- Collin, James C.; Jerry I. Porras. 2000. *Built to Last – successful habits of Visionary Companies, A message for the new economy*, 3rd edition Random House, London.
- da Silva, Jose Manuel Monteiro. 1998. A socio-Economic development Policy for the Azores, s. 332 í Baldacchino, Godfrey & Greenwood, Robert (ed.). 1998. *Competing Strategies of Socio-Economic Development for Small Islands*, Institute for Islands Study, Prince Edward Island.
- Deming, W. Edwards. 1975. On probability As a Basis For Action, *The American Statistician*, Vol, 29, No 4, pp. 146-152.
- Deming, W. E. 1975b. On Some Statistical Aids towards Economic production, pp. 93-111 í Harry Costin (1994): *Readings in Total Quality Management*, The Dryden Press, Orlando, Florida.
- Deming, W. E. 1986. *Out of the Crisis*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 309-370
- Deming, W. E. 1993. *The New Economics – for industry, government, education*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA.
- Etwil, Preben & Carsten Pedersen. 1995. *Offentlig Økonomi – introduktion til teori og praksis*, København, pp- 83-104.
- Gylfason, Thorvaldur. 2000. Natural Resources, Education and Economic Development, *Conference Proceedings, European Economic Association, 30 August – 2 September 2000*, Bolzano.
- Gylfason, Thorvaldur. 2000b. Islandske Økonomer: Har de gjort en forskel? Et personligt synspunkt, *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 138 (2000), pp. 349-367.
- Gylfason, Thorvaldur. 2001. Lessons from the Dutch disease: What has been learnt about causes, treatment and cures?, Conference Proceedings, Statoil-konferansen 2001, Holmenkollen Park Hotell, 7-8 mars 2001 (óútgivin fyrilestur).
- Hornby, Ove. 1988. „Ved rettidig Omhu...“ Skibsreder A.P.Møller 1976-1965, Schultz, København, s. 255.
- Jespersen, Jesper. 1998. *Miljøøkonomi*, København, pp. 30-50.
- Karl, Terry Lynn. 1999. The Perils of the Petro-State: Reflections on the Paradox of Plenty, *Journal of International Affairs*, Fall 1999, 53, no 1, pp. 31-48.
- Karl, Terry Lynn. 2001. The paradox of plenty explained and revisited: why are countries blessed by nature cursed by humans? Conference Proceedings, Statoil-konferansen 2001, Holmenkollen Park Hotell, 7-8 mars 2001 (óútgivin fyrilestur).
- Landsbókasavnið, Vísindabókavörðurin, samrøða í juni 2001.
- Lawson, Tony. 1995: The ‘Lucas critique’: a generalisation, *Cambridge Journal of Economics*, 1995. 19. Pp. 257-276.

- Mikkelsen, Richard. 2001. *Færþerne i bankkrisens tegn*, Handelshøjskolens forlag, København.
- Paldam, Martin. 1994. *Grønlands økonomiske udvikling – hvad skal der til for at lukke gabet?*, Aarhus Universitetsforlag, Århus, s. 146.
- Paldam, Martin. 1994b. *Grønlands økonomiske udvikling – hvad skal der til for at lukke gabet?* Aarhus Universitetsforlag, Århus, s. 134.
- Parkin, Michael, Melanie Powell & Kent Matthews. 2000. *Economics*, 4th edition, Addison Wesley, Harlow, UK. Henda skilmarking av positivum og negativum „eksternalitetum“ er mín egna og svarar ekki til ta skilmarking, ið vanliga verður givin í búskaparligum bókmentum (Parkin et. al., s. 434 og s. 480. Mín egna skilmarking av negativum og positivum „externalitetum“ tætt upp at tí, ið W.E. Deming (1994, opt.cit.) nevnr „positive and negative interactions in a system“, og hvørs búskaparliga týðning hann leggur alstóran dent á. Mín egna skilmarking er breiðari, og fevnir eisini um eksternalitetir í neo-klassiskum búskaparligum týðningi.
- Samuelson, Paul A. 1967. *Economics, An Introductory Analysis*, Seventh edition, McGraw-Hill, New York, p. 624-25. 627-29. Niðurstøðurnar hjá David Hume, vinmanni Adam Smith's, um uttanlandshandil, peningaríkiligheit og prísbroyingar undir gullstandardi sýnast í hvuðsheitum eisini at galda í stóran mun, men í øðrvísi hami í dagsins samfelagi, har gull ongan týðning hevur, men er avloyst av „fiat“ peningi.
- Samuelson, Paul A. 1967b. *Economics, An Introductory Analysis*, Seventh edition, McGraw-Hill, New York, p. 538.
- Statoil & ECON. 2001. Rikdommens paradoks og nye utfordringer i håndteringen av den økende oljeformuen, En konferanse arrangert av Statoil i samarbeid med ECON Senter for økonomisk analyse, Holmenkollen Park Hotel, 7-8 mars 2001. Conference papers (óútgivið).
- Sigurbjörnsdóttir, Kristjana Th., PricewaterhouseCoopers ehf., Iceland, samrøða við í október 2000.
- Syrquin, Moise. 1988. Patterns of Structural Change, í H. Chenery & T. N. Srinivasan (ed.). 1988-89. *Handbook of Development Economics I-II*, North Holland Publishing Company, pp. 203-273.
- Thomsen, Poul Jacob. 2001, ferðafólkaleiðari á Strandfaraskipum Landsins, samrøða við í august 2001.
- Vercelli, Alessandro. 1991. *Methodological foundations of macroeconomics: Keynes and Lucas*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, pp. 136-139.

SUMMARY

An analysis of some of the possibilities and options concerning economic development in small societies

A. The main foundation of one set of theories about small countries is built on the distinctive features, the unique special characteristics of the individual small countries and the importance of these distinctive features on the progress of that individual country. Unfortunately, scientific treatment of such theories is rare. Too little emphasis is placed on identifying the distinctive features that are unique for the individual small countries.

B. The main foundation of another set of theories is built on the importance of the common distinctive features of the small countries, and the importance of individual small countries having certain deviations from these common features. This set of theories is more usual and is dealt with in this article.

B.1.A small country usually has greater fluctuations in its economic development than a big country, even if the frequencies of these fluctuations may not differ.

B.2 A small domestic market in a small country makes the circumstances of the companies and of the users in this small domestic market considerably different than in larger countries. The question is raised whether a small country can carry out the same policies against market distortion and monopolies as bigger countries, and the same policies regarding tendering out and privatisation of public services. The question is also raised whether the neo-classical micro-economic theory gives a sufficiently correct picture of the conditions.

B.3 Naturally, the range of choices in public services in small countries cannot be as great as in larger countries. There is hardly any connection between the size of the country and the proportional size of the public sector. On the other hand there are reasonable indications that small countries with constitutional and financial ties to other bigger countries have a proportionally large public sector.

B.4 It has been surmised that greater fluctuations in the economic progress of small countries together with smaller domestic markets cause the small countries to have smaller economic growth than larger countries in the long run. Recent research has

concluded that the size of a country measured in population does not have a significant affect on the economic growth in the long term.

B.5 Multivariate statistical researches on economic development in small countries have uncovered interesting connections between economic growth and sovereignty/non-sovereignty, proportional natural riches, proportional size of tourist industry, agriculture, etc. Such researches have in general the limitation that real, but more qualitative and abstract considerations could not be included in the picture as explanations.

B.6 A main conclusion of economists has been that abundance of natural resources (f. ex. oil) and resource rent of natural resources hinder economic growth in the long run. This conclusion will be examined more closely. Of course, the outcome is dependent on policy.

B.7 Some new questions will be posed and some new analyses made regarding resources and the importance of resource rent for economic growth. Some rather different conclusions have been reached about what resource rent actually is and the more fundamental economic significance of this resource rent. Firstly, it will be established that resource rent is also derived from „social capital“ and „intellectual capital“. Secondly, it will be established that when individual countries or individual companies are progressing financially ahead of other countries or companies this is normally due to a special resource giving this country or company a resource rent. This resource rent is thus the financial basis under the increased economic growth. Thirdly it will be established that an additional condition for this economic progress is that this company or country is able to manage the resource rent responsibly. On the other hand, the conclusion does not detail what „responsible management“ means in this case, as a more detailed examination of this question is beyond the scope of this article.

B.8 Great fluctuations in the economic development in small countries cause these countries to have a particular interest in initiatives, which could reduce these fluctuations. Monetarism and neo-classic theories speak out more for promoting the „fixed-rules policy“, i.e. do not intervene when undesirable deviations enter the economic development, but just let the money supply grow with an increasing gross national product and let the market forces carry out the adjustment. The Keynesian theory speaks more for promoting the „feed-back rules policy“, i.e. to intervene with

monetary and financial policies when unwanted deviations enter the economic development. A closer examination on whether the statistics of Walther A. Shewhart and of W.E. Deming can give a better basis for a policy, which counteracts large fluctuations in the economic development of small countries, is recommended. In these statistical theory an attempt is made to differentiate between assignable (or special) causes and system (or common) causes to variation or deviation in a development, and to generate specific knowledge and specific theory concerning the particular development.

B. 9 New technology gives small countries new opportunities to broaden services in the public sector, e.g. within education. Small countries have hardly exploited these opportunities, particularly as such exploitation is to a certain degree conditioned on collaboration between countries.

TURID SIGURDARDÓTTIR

Av bygð í bý til tykisrúm Støð í *Mjørka í heilum*

Í stuttsøgusavninum *Mjørki í heilum* 2001 eru 14 søgur eftir 12 høvundar og ein skrivibólk. Hetta er eitt úrval av teimum umleið 40 søgum – 1 fyri hvørjar 1000 føroyingar –, ið komu inn til stuttsøgukappingina hjá Listastevnu Føroya 2001. Kappingin varð útskrivað í oktober 2000, og innlatingarfreistin var 20. apríl 2001.

Eg fari at hyggja at hesum søgum út frá *staðseting*. Hvar fara søgurnar fram og hvønn leiklut hava onnur støð sum koma fyri? Hetta verður gjørt út frá teirri meting, at staðseting í bókmentum er merkingarberandi. Moretti skrivur bókmentalandafrøði (Moretti: 1998) frá tveim ymiskum sjónarhornum: øðrumegin um staðseting í bókmentum – t.e. um hvar ávísar bókmentir „fara fram“, hinumegin um landafrøðiliga útbreiðsluna (marknað, bókasøvn, týðingar o.a) hjá ávísnum bókmentum. Í hesari greinini um *Mjørka í heilum* er sjónarhornið tað innantekstliga: Hvar fara søgurnar fram?

Landafrøði er ikki eitt óvirkið ílát, sum bókmentir eru stoyttar í, men ein virkin táttur í bókmentunum, og við at gera sambandið millum landafrøði og bókmentir týðuligt, ber til at fáa innlit í ymisk viðurskipti, sum vit annars ikki raka við (Moretti 1998:3). Her er ætlanin at vita, hvussu hetta hugsanarstöðið kann varpa ljós á fláir í *Mjørka í heilum*.

Søgurúm í føroyskum bókmentum

Hvørji eru søgurúmini í føroyskum bókmentum? Tey gomlu kvæðini hava við einans undantaki søgurúm sítt uttan fyri Føroyar. Teir heldur yngri tættirnar eru staðsettir í Føroyum í fiktivum ella veruligum støðum; teir gera stundum eitt legg útum, kanska til Keypmannahavnar. Sagnirnar eru staðsettar í Føroyum og hava verulig staðanøvn, eisini tær gera við hvørt legg til Keypmannahavnar, serliga á Breimarhólm. Songskaldskapurin í síðsta fjórðingi av 19. øld eyðkennist í ein mun av dupultari staðseting: Frásøgustað ella rættari sagt staðið, sum yrkt/sungið verður frá, er ofta stórbýur uttanlands,

t.e. Keypmannahavn, og staðið, yrkt/sungið verður um er Føroyar. Stuttøgur og skaldsøgur frá fyrst í 20. øld til umleið 1980 fara fram í Føroyum. Fram til 1970 – eg tosi um bókmentir á føroyskum – hava flestar søgur søgustað á bygð. Týðningarmestu staðanøvnini, t.d. bygðin og grannabygdir, eru ofta fiktiv, men Tórshavn, ið ofta myndar ta ytru rammuna, verður nevnd; høvuðs-søgurúmið í *Bábelstorminum* er fiktiv bygð, Dalbyrgi, men ramman um hana er verulig staðanøvn: Tórshavn, Ísland, Keypmannahavn – hetta er tjóðar-politisk skaldssøga um tíðarskeiðið seinnu helvt av 19. øld og byrjanina av 20., og tí hevur Keypmannahavn lykilstøðu. Í *Fiskimonnum* eru bygðin og *keyp-staðurins* søgurúm – tey hava ikki navn – og harumframt *sluppin* – sum hevur navn, „Ørnin“; *Fiskimenn* er samfelagspolitisk søga, stjórnarbýurin Keypmannahavn hevur ongan leiklut, men arbeiðpláss og marknaður eru týðningarmikil: ytri mørkini í søgurúminum, Ísland og Spania, eru nevnd við navni.

Afturlítandi ber til at siga, at bygðin – sluppin/Suðurlandið eru týðningarmestu søgurúm í føroyskum bókmentum í fyrru helvt á 20. øld – í eyðsæddum samsvari við samfelagsbúskapin.

Frá 1970 kemur býurin, Tórshavn, umsíðir meira inn sum høvuðsrúm í føroyskum søgum, og umleið 1980 varð søgurúmið flutt uttanlands í upp á seg nógvum søgum, serliga til Keypmannahavnar. Hetta eru øðrumegin søgur, ið eins og tjóðskaparsongirnir hava frásøgurúm í Keypmannahavn men frásagt rúm partvíst har, partvíst í Føroyum. Seint í 1980- og í 90-árunum komu søgur, sum í størstan mun ella burturav høvdu søgurúm í fjarum londum ella ímyndaðum heimi.

Savnið *Mjørki í heilum*

Sum nevnt er savnið úrslit av stuttsøgukapping. Kappingartreytirnar vóru, at søgurnar áttu at vera hægst tjúgu síður, skrivaðar á føroyskum, og harumframt var dentur lagdur á, at søgurnar endurspegladu nútíðarsamfelagið. Heitið á savninum, *Mjørki í heilum*, er ikki tikið frá nakrari av søgunum. Tað er eins og heiti altíð eru, ein merkiseðil og tulking av bókini í heild. Eyðsýniliga er tað tvítýtt: Øðrumegin brot úr veðurtíðindum, sbr. „mjørki í støðum“, „stundum regn“; hinumegin ber til at lesa úr tí tilsipping til mannaheilan og hansara torgreiddu leiðir. Onnur tulkingin av heitinum gongur sostatt út frá ytri umstøðum, meðan hin leggur seg eftir sálarligum umstøðum. Myndin á kápuni, sum Ova hevur gjørt, styðjar snildisliga báðar tulkingarnar.

Yvirlit yvir søgurúm

Sambært *Mjørka í heilum* er søgurúmið í føroyskum stuttsøgum fyri stóran part Føroyar, á bygd og í bý. Men so skjótt sum farast skal undir at lýsa staðsetingar í søgunum, vísir tað seg ikki at vera so einfalt. Eitt er stað/støð, har ið søgan fer fram, annað er, at ofta er frásøguramma um søguna, sum er staðsett aðrastaðni enn søgan sjálv; í 3. lagi eru støð, ið bara finnast í hugsan og talu hjá søgupersónum. Nakað einfaldað kunnu vit siga, at ásett eftir frásøgutíðini er staðsetingin í søgunum soleiðis: 9 av teimum fara fram í Føroyum, 1 í Íslandi, 2 í útlenskum stórbýi og 2 í súmbolskum umhvørvi. Hetta sigur okkum, at Føroyar eru týðningarmesta søgustað í bókini.

Taka vit tann stóra bólkin, søgur ið fara fram í Føroyum, so fara 3 skilliga fram í Tórshavn, ein fer fram á føroyskum sjúkrahúsi við fyrimynd í Landsjúkrahúsinum, og 2 aðrar í fiktivum stað, sum í báðum førum tykist hava Tórshavn sum fyrimynd; 2 søgur fara fram á bygd, onnur í smábygd, hin í stórbygd, og 1 søga fer fram í føroyskum tykisrúmi. V. ø. o. skarar Tórshavn framúr men ræður ikki – enn – einsamøll sum søgurúm í Føroyum.

Tey søgustøð, ið eru knýtt at frásøgutíðini, eru sum longu nevnt eyðvitað minni enn so einastu søgustøðini í hesum søgum. Frásagða tíðin, afturlit av ymiskum slag bera ofta søguna til ymis onnur støð enn tey, sum eru knýtt at frásøgutíðini. Hóast høvuðspersónur er staddur í einum stað í frásøgutíðini, so eru ofta afturlit til tíð í lívi hansara, tá ið hann var staddur aðrastaðni, soleiðis at søgan er spent út millum tvey ella fleiri støð. Bólkingin omanfyri er í fleiri førum ein semingsloysn, tí søgurnar berast gjøgnum afturlit á fleiri søgustøð. Staðsetingin í frásagdari tíð er tí samansettari enn hon er í frásøgutíð.

Føroyskt býarrúm

„Kópakona“ eftir Marjun Kjelnæs er ein realistisk søga, ið fer fram á føroyskum sjúkrahúsi, sum sipar til Landssjúkrahúsið í Tórshavn. Frásøgutíðin er ein náttarvakt hjá høvuðspersóninum, einari sjúkrasystur, frá tí hon kemur inn á sjúkrahúsið/frásøgurúmið, til hon fer av sjúkrahúsinum aftur. Søgan snýr seg um lívið og serliga deyðan, tá ið hann er hópisleysastur. Temað er ítøkiliggjört sera samtíðarlíga sum ungur deyði á landsvegnum og undirstrikað av frásøgn um avgamla konu á deildini, sum ikki sleppur av verðini. Sjónarhornið er hjá sjúkrasystrini, sum tekur ímóti teirri ungu lamløstaðu gentuni, og søgan fylgir gongdini frá fyrsta varhuganum av vanlukkuni, til stríðst verður fyri lívinum hjá gentuni, hon doyir og tey avvarðandi koma.

Upplivanin hjá sjúkrasystri er í brennidepli á tann hátt, at samstundis sum tær tungu skyldurnar í sambandi við at tann unga gentan kemur á deildina og doyir verða lýstar, fáa vit innlit í hugaheim hennara. Her kemur søgnin um kópakonuna, sum livdi í tveimum heimum inn og verður til myndil fyri sjálvsfatanina hjá sjúkrasystri og gevur henni styrki: tá ið vaktin er av, tekur hon tann hvíta hamin av sær, áðrenn hon fer heim til síni egnu børn, og fer upp at blása, áðrenn hon skal á næstu vakt. Umframt søgnina, byggir høvuðspersónurin sína kópa-ímynd upp av tí hon hevur sæð og hoyrt, harímillum at kópar hava sera tjúkka, verjandi húð. Á henda hátt byggir hon eina ímyndarliga verju upp móti ræðuleikunum, ið eru partur av arbeiði hennara. Í ímyndingini er sjúkrahúsið sostatt ein heimur fyri seg uttan samband við vanliga lív hennara. Eins og kópakonnan megnar hon at virka í báðum heimunum, og „kópakona“ verður hugtak fyri eitt „tvíhamað“ menniskja. Høvuðspersónurin setur fram spurningin, um tað at fara gáloysisliga um lív sítt hongur saman við vantandi føroyskan samleika og vantandi samband við søguna. Ein lækni við uppruna í krígsherjaðum øki í Evropa er latin undrast á atburðin hjá føroyingum, tað at teir ikki tykjast at virðismeta lívið í sínum friðarliga landi, samstundis sum hann undrast á kríggið hjá sínum egnu landsmonnum. Oyðingardriftin vísir seg at vera sterk. Eitt amboð til at verja seg móti henni er kanska samband við sín uppruna og søgu, og her kemur søgnin um kópakonuna eisini inn. Vit síggja, at tað frásagda rúmið umfatar ein hugaheim, ið er nógv víðlendari enn tað nútíðarliga frásøgurúmið.

Ein onnur søga, sum fer fram í føroyskum býarrúmi, er framtíðarsøgan vísindastuttsøgan „Fyri lív eftir deyða“ eftir Niclas Rasmussen, ein vitugur bland-ingur av svørtum skemti og óhugna. Tað kemur óbeinleiðis fram, at søgu-staðið er føroyskt, og tvíeindin føroyskt-danskt er til staðar í samskifti millum persónar. Høvuðspersónurin er føroyingur, og søgan er mestøll lögð honum í munn. Hann hevur knúst seg sundur á motorsúkklu á landsvegnum, skal hann liva, má hann hava nýggj gøgn. Tað fyrsta er, at heili hansara um far-telefon verður tongdur við heilan hjá einum froskmanni – tað er lættari at flyta heilaorku gjøgnum vatn – sum arbeiðir á einum alibrúki, hevur lisið heimspeki og er danskari giftur í Føroyum. Tá ið heilasambandið er komið í lag, varnast høvuðspersónurin, sum tá aftur fær tosað, at froskmaðurin dugir at orða hugsanir hansara á føroyskum (ss. 35, 36), og tað er hann ógvuliga glaður um. At hetta verður tikið fram, sigur, at tað tykist høvuðspersóninum undranarvert, at tann danska heilaorkan skal kunna framleiða føroyska talu

– sum vísindastuttsøga hefur søgan víð mørk fyrri tí sannlíka, men hetta rúm-ast ikki sum ein sjálffylgja innan fyrri tey víðu mørkini; harafturímóti er tað ikki undranarvert í søguni, at tað ber til at flyta heilaorku soleiðis.

Sum vanligt í framtíðarsøgum flytur søgan eyðkenni úr tíð hon er skrivað til ta ímyndaðu framtíðina – tað eru viðurskifti, ið eru runnin hævundinum so í mønu og merg, at hugurin fær ikki ímyndað sær tey øðrvísi. Í hesi søguni er støðan hjá donskum máli í Føroyum eins og hon er í dag, sum verður flutt við út í framtíðina: Sálarlæknin, sum hefur samrøðu við hævudspersónin eigur tvær replikkir, og har er hann endurgivin á donskum (ss 29, 49) uttan viðmerking frá frásøgufólkinum – nakað sum tá ið prestur í summum eldri føroyskum søgum tosar danskt.

Tá tað ikki er nóg mikið hjá hævudspersóninum sum frá líður at fáa heilaorku um fjarskiftisnetið, fær hann tilboð um nýggjan kropp, nevnliga kroppin á froskmanninum, ið er druknaður. Tilvild ella lagna: tað verður sostatt tað føroyska hævdið og tann danski kroppurin, sum til samans gera tann nýggja mannin. Úr postkolonialum sjónarhorni er hetta ein utopisk allegori, sum ógildir tað postkoloniala mynstrið, at heilaorka er miðsavnað hjá koloni-valdinum, meðan kropsorka er íkastið frá koloniini. – At henda hugfloygda framskrivingin av tøkni og vísindum í samtíðini er staðsett í einum Føroyum, sum kennast aftur, er eisini ein ábending um grundfest álit á burðardygdina hjá verandi støði.

Útlendskt býarrúm

„Angels place“ eftir Hanus Kamban er eins og søgur hævundsins frá 1980-árunum spent út millum fortíð/frásagda tíð, ið er uppvøkstur á bygd í Føroyum og samtíð/frásøgutíð, ið er ungdómsár í Keypmannahavn. Hesir tveir pólarnir eru eins og eldri søgum Hanusar ongantíð nevndir øðrvísi enn við umskrivningum: Liselott fer á sjúkrasystraskúla í „hævudsstaðnum í landinum hinumegin havið“ (s. 16). Staðarásetingar verða eisini nýttar í fluttari merking, eins og í hesum døminum: „Hon [t.e. Liselott] sá tvær oyggjar í sínum heimlandi, á odda ta minnu, sum eitt fyl, aftanfyrri ta størri, sum eitt ross... Millum teirra var sundið ella synapsan“ (s. 17), har sum oyggjarnar standa fyrri ymsum pørtum av sálarlívinum. Eitt annað dømi um myndamálsliga nýtslu av staðaráseting er, at tá ið Liselott er farin at liva sum skøkja, kennir hon seg at vera flutta til „eitt nýtt land, haðani hon illa fór at kunna venda aftur“ (s. 19). At støð/rúm er so nógv nýtt í myndamáli, sigur ikki lítið um, hvussu merkingarmikil tey eru. Umskrivingar eru eyðvitað grundleggjandi í

skaldskapi, partur av frælsi hansara til at skapa ein heim sum í senn er og er ikki umboðan av veruleikanum; í okkara føri eru umskrivningar av hesum slag kanska neyðugar til at skapa ta frástøðuna, sum skal til í skaldskapi; men umskrivningar kunnu eisini virka sum noa-orð og skapa ein hóttandi dóm av, at her verður ikki talað bart út. – Tulkingin hjá Liselott av dvølini hjá sær og „landsmonnum“ sínum í høvuðsstaðnum hinumegin havið stuðlar upp undir ófrættadámin: „hon...sá...hesi kendu og ókendu andlitini... skilti hon,...at hon var útlagin, at hon saman við øllum hesum gátuføru lagnunum var frásorterað“ (s. 19-20). Staðið, sum Liselott og landsmenn hennara eru úr, er onkursvegna ónevniligt – til samanberingar eru tilflytarar, guldæmdir og myrkoygdir við glinsandi hári, nevndir og sagdir at vera úr Asia, Afrika og Miðevropa. At Liselott er fremmandafólk, sæst ikki uttana og hoyrist ikki á málinum – í samskiftinum millum hana og sálarfrøðing hennara (s. 9) og samrøðuni millum hana og útblakaran á Café Alexandria, Steen (s. 21), er eingin frámerking av málburðinum. Harafturímóti er enskt málið í endurgivna orðaskiftinum millum Liselott og skotska barrvørðin – upprunalandið hjá honum er soleiðis eisini tilskilað – og millum hana og stöðugestinn Mario. Tað óalítandi markið millum útlegdina og heimlandið sæst í, at fortíðin/heimlandið røkkur henni gjøgnum telefonina. Tá ið Liselott at enda sleppir sær til rýmingar, rýmir hon tí ikki í vanligari merking, t.e. úr einum stað í annað, men til stað- og tíðarloysi við at taka ovurskamt av sovitablettum. Kortini, tá ið hon sovnað er hon – í huganum – á veg til eitt stað, „Angels Place“ (s. 23), handan londini báðumegin havið og úr takføri hjá „dýrinum“ úr fortíðini, sum stendur fyri tí villu ræðsluni, ið Liselott flýggjar undan og stavar frá, at beiggi hennar neyðtók hana sum hálvvaksna; eitt stað, sum hugur hennara skapar í sjálverju av tilfari úr tí, sum var trygt í barndóm-inum, og onkrum, sum minnir hana um tað í frásøguhvørvinum – eitt einsamalt hús við orðunum „Angels Place“ málaðum á. *Harsetur* hon „eingl-unum“ í lívi sínum stevnu.

Á bygd

Søgurnar við søgurúmi í Føroyum fara ikki allar fram í Tórshavn. „Húsini“ eftir Halldóru Dam og „Gott er at vera sterkur, Maria“ eftir Oddvør Johansen fara fram á smábygd. Tær eru báðar rammusøgur, og ramman er tíðarsett í okkara tíð, í tí fyrru er ramman staðsett í smábygdini, í tí seinnu í Tórshavn. Fyri báðar er tað eyðkennandi, at sjálv søgan er tíðarsett í farnari tíð, fyri fleiri áratíggjum síðani. Hesar søgur eru soleiðis eitt sýnisdømi um meginrákið – eisini viðvíkjandi søgurúmi: býur er knýttur at nútíð og smábygd at foríð.

Nýggj søgurúm

Tvæ av søgunum leggja hvør á sín hátt nýggj rúm inn í føroyskar søgu-bókmentir: „Glerpípusonatan“ eftir Sólvør Patursson Niclasen og www.kærleiki.fo eftir Heidi Lauru Vágsá.

Ísland

Ísland er vanliga ein útjaðari í føroyskum søgum, nakað sum hjálondini í bretskum 19. aldarsøgum: eitt stað, har persónarnir vinna sær fíggjarligt grundarlag til at liva tað lívið, sum vert er at siga frá: lívið í Føroyum ávikavist Onglandi. Men „Glerpípusonatan“ fer fram í Íslandi, har tann føroyski hæv-uðspersónurin, Hildur, hevur búð og arbeitt í fimm ár, ella síðan hon tók prógv sum fysioterapeutur í Keypmannahavn. Orsøkin til at hon fór til Ís-lands var, at hon varð fyri tí stoyti, at hon misti drong sín til vinkonuna. Tey giftust og fluttu heim til Føroya, og tí orkaði Hildur ikki at flyta heim, sum hon annars hevði gjørt. Hon er ein særður „flóttamaður“ í Íslandi undan viðurskiftum, sum ávirka kenslur hennara sterkari enn hon megnar at bera. Í frásøgutíðini er hon komin ígøgnum hesa kenslukreppuna og er til reiðar at flyta heim til Føroya – men er feig.

Føroyskt kjaðtrúm

Í www.kærleiki.fo er formað sum eitt kut úr einari kjaðsíðu á netinum. Í staðin fyri barsilstovuprát sum hjá Holberg ella roykstovuprát sum í teimum gomlu føroysku sjónleikunum, hava vit her eitt prát, ið er sprottið av fram-komnu tøkni tey seinastu árin. Fyrstu kjaðforritini komu fram fyri góðum tíggju árum síðan og vóru hugsað sum vísindaligir og fakligir kjaðpallar, men í dag er kjaðting fyrst og fremst eitt sosialt fyrbrigdi (Bjarte Rekdal: „Chatting – teknologisk intimitet“), og inngangurin til www.kærleiki.fo er eisini ein innbjóðing til intima tøkniliga samveru:

Føroya nýggja heita kjaðtrúm!
 Sit ikki í einsemi við sløktum skíggja!
 Her hendir nakað – alla tíðina!
 Møguliga bíðar tann rætti/a eftir tær á nótni!
 Einku smædni! Eingi andlit! Einku privatlíf!
 Kom sum tú ert, ókendur!
 Ver við, hoyr Føroya røddir tosa!
 Altíð yvir hundrað luttakarar frá kl. 22.00.

Mjørki í heilum s. 99

Frásøgurúmið er soleiðis eitt tykisligt – virtúelt – rúm, leyst frá ítökiligum rúmi. Eitt, ið kortini eyðkennir tosið í hesum tykisrúmi er nógv verulig føroysk staðanøvn. Hetta er forvitnisligt, tá ið hugsað verður um, hvussu sera fá staðanøvn eru í *Mjørka í heilum* sum heild. Í www.kærleiki.fo finna vit hesi staðanøvnini og staðarásetingarnar: Havn (ss. 180, 181, 185), á bygd (ss. 180, 189), navn á matstovu í Tórshavn: Casa Blanca (s. 180), Koltur (ss. 180, 181), Tvøroyri (s. 181), Suðuroyarfjørður (s. 181), Vestmanna (s. 182), Oyndarfjørður (ss. 184-185), tilsipping til Danmark: niðri frá (s. 184), Argir (s. 185). Hyggja vit nærri, síggja vit, at staðirnir „í Havn“ og „á bygd“ ramma søguna inn, eru høvuðsmótsetningarnir. Samstundis sum søgan hevur allar hesar ítökiligu staðsetingarnar, eru persónarnir holdleysar „røddir“ á alnetinum, har fólk av ymsum orsökum partvíst velja at vera dulnevnd, partvíst spæla sær á markinum millum anonýmitet og tað at geva seg til kennar. Hetta er akkurat øvugt við tað, sum annars er í *Mjørka í heilum*. Meirilutin av søgunum hevur ítökiligar persónslýsingar men navnleysar staðalýsingar. Í báðum førum er á henda hátt syrgt fyri ikki at knýta persónar og hendingar í søgunum ov tætt at veruligum støðum, í øðrum førinum eru persónarnir „veruligir“, í hinum førinum eru støðini „verulig“.

Søgan www.kærleiki.fo er øll replikkir millum ellivu nøvn, sum kjatta. Nøvnini eru nøkur fá føroysk annars dansk og ensk: Loverboy, Girlpower, SorteSlyngel, Garnatál, Likkan, Frellan o.s.fr. – nøvn ið vísa, hvaðan hesin formur er sprottin. Men, sum tað stendur, so er hetta „Føroya nýggja, heita kjattrúm“, tað eru „Føroya røddir“, sum tosa. Skilmarkingin er, at kjattið er á føroyskum í einum føroyskum tykis-rúmi. Í hesum rúmi ber til at vera anonýmur føroyingur millum aðrar føroyingar – ein nýggjur móguleiki, tí annars mást tú jú fara uttanlands, vilt tú vera anoýmur. Streymarnir av andlitsleysum røddum, sum umskarast í elektroniska rúminum, eru eitt svar hjá 21. øld til ta klassisku skaldsøguna, sum eyðkendist av breidd, fleiri javnsettum hendingagongdum, har persónar úr ólíkum umhvørvum vórðu sameindir innan fyri rammurnar hjá skaldsøguni. Men tað, sum er tilelvingin til henda tekstin, er tað sum stendur á „forsíðuni“, at talan er um eitt føroyskt tykisrúm – anonýmt og heimligt í senn.

Rúm í tveimum metasøgum

Í tveimum søgum eru skaldskaparfrøði og søguskriving til viðgerðar: Tí omanfyri nevndu „Gott er at vera sterkur, Maria“ eftir Oddvør Johansen og „Marmorrosuni“ eftir Oddfríð Rasmussen.

Tann fyrra er rammusøga, og tað er ramman, sum er metaskaldslig. Har situr 1. persóns frásøgukvinnan á fundi og lurta eftir ungum modernistiskum høvundi, ið hon lýsir heldur speiskliga, og sum m.a. sigur: „Tann afturlítandi stíllurin forkemur føroyskum bókmentum.“ (s. 78) /.../ „Sjabb-ið um ommur og abbar, vandaferðir á havinum og ræstan fisk má halda uppat, annars hava føroyskar bókmentir ongan kjans úti í verðini“ (s. 78). Lýsingin av tí unga yrkjaranum er nakað speisk, men samstundis sum hon vísir aftur, at fortíðin er ónýtiligt yrkisevni, góðkennir hon hansara rætt til at hava sínar hugsanir um skaldskap. Søgjan inni í rammuni er síðan eitt sýnis-dømi um hugsanirnar hjá frásøgufólkinum um skaldskap; tað er ein hevd-bundin søga, sum fer fram á Borðuni fyri einum mansaldri síðan við ástar-tríkant og stríði millum kenslur og moral.

Hin metasøgjan, „Marmorrósan“, er ein av teimum fáu søgunum, har søgu-staðið veruliga er fiktivt og uttan eyðsæddar fyrmyndir. Í søguni eru ymis 1.persóns frásøgufólk; ein kvinnuligur eg-persónur handan rimar hugleiðir um at lesa og skriva og um søgustøð:

Jack London sigur okkum, at hann helst vil lesa stuttsøgur, sum eru um fiktiv støð, har hann ikki noyðist at liva, men kann lesa um. Á einum sovorðnum staði livi eg. So eg lesi um realistisk støð, har eg ikki noyðist at liva, men kann lesa um, tí eg dugi ikki at vera realistisk.

Mjørki í heilum s. 174

Frásøgnin er burturav bundin at teimum ymsu 1. persóns-frásøgufólkunum, ið miðla sína hugsan og upplivan innanífrá; eisini staðalýsingarnar eru miðlaðar á henda hátt, og tað ger, at teimum eins og søguni sum slíkari „vantar“ yvirskipað sjónarhorn ella perspektiv. Úrslitið er tann modernistiska, syndraða myndin av persónnum eins væl og umheimi: Støðini hvørva (m.a. støð har ræstur fiskur verður etin) og persónarnir (m.a. abbar ið róðu út) hvørva, meðan tey fiktivu frásøgu-eg'ini eru upptikin av, hvat tað er at skriva.

Sálarlig og sýmbolsk søgurúm

Søgjan „Placebo“ eftir Elias Askham fer fram í einum sálarlýsandi, sýmbolskum umhvørvi uttan greiðar tilsipingar til ítøkiligan veruleika uttan fyri søguna, men bendir kortini á eitt umhvørvi við kristiligum mótum, ið kundi verið Føroyar.

Metasøgjan „Marmorrósan“, ið er nevnd omanfyri fer eisini fram í einum

súmbolskum umhvørvi uttan greiðar veruleikatilsipingar, men hevur kortini ein litasúmbolikk, ið bendir á Norðurlond.

Samanumtøka

Einasta evnisliga treytin í kappingarreglunum var, at søgurnar áttu at endurspeгла nútíðarsamfelagið. Út frá hugsanarstöði okkara er tað givið, at støðini í søgunum er samantvinnað við tíðar- og samfelagsmynd teirra; spurningurin er: hvussu kemur tað fram?

Í greinini eru nøkur av søgustøðunum í *Mjørka í heilum* umrødd. Tey spenna frá navnevdum støðum úr veruleikanum – um navnleys støð sum tó sýnast at hava greiða fyrmynd í afturkenniligum støðum – til reint skaldslig og súmbolsk støð sum t.d. í metasøguni „Marmorrósuni“, psyko-nøtrar-anum „Placebo“ og tí fantasy-dæmdu „Login í hellinum undir kaffistovuni“. Søgustøð eru bæði bygd og býur. Fleiri søgur eru spentar millum Føroyar – Keypmannahavn, summar við frásøgutíð í Keypmannahavn og afturliti til barndóm í Føroyum, aðrar øvugt við frásøgutíð í Føroyum og afturliti til ungdomstíð í Danmark. Hendingar á småbygd sýnast hoyra fortíðini til. Nútíðartøkni skapar eitt nýtt tykisøgurúm, framtíðartøkni vekur grun um øðrvísi samansett hugans rúm. Onkur søga nýtir langar umskrivningar fyri síni hovuðsrúm og skapar soleiðis ein ekkafullan varhuga av, hvat kann henda í slíkum støðum.

HEIMILDIR

Mjørki í heilum. 14 stuttsøgur. 2001. Bókadeild Føroya Lærarafelags.

Moretti, Franco. 1998. *Atlas of the European Novel 1800-1900* Verso London, New York.

Rekdal, Bjarte. 2001. „Teknologisk intimitet“ *Syn og segn* 2 2001 s. 6-11.

SUMMARY

Given the assumption that topography is structural and meaning-producing in literature, this paper, "From village via city to cyberspace", deals with the locative aspect in a recent collection of Faroese short stories, *Mjørki í heilum*, containing 14 stories by 12 authors and one group of writers. The volume is a result of a short story contest organized by Listastevna Føroya (The Faroese Art Festival) 2001. Conditions of the contest were that the stories should be written in Faroese, not exceeding 20 pages and should reflect contemporary society.

A short survey indicates that the oldest Faroese literature, the medieval ballads,

have their setting in Scandinavia and Southern Europe. The patriotic lyrics from the last decades of the 19. century often represent a double scene, being composed in Copenhagen but with the Faroes – country, nation and language – as their addressee. Faroese prose emerged around 1900 and until around 1970 the village remained the main narrative space of Faroese language short stories and novels. From 1970 on the city – Tórshavn – finally becomes the narrative centre, and from 1980 numerous stories are located in a metropolis abroad, namely Copenhagen. About 1990 the narrative space was broadened, extending to distant countries and partly imaginary places.

Nine of the texts of the analysed volume take place in the Faroes, one in Iceland, two in unnamed metropolises, recognizable as Copenhagen, and two in a symbolic environment. However it is a common trait that the space perspective is double, for instance the narrating time space may be in the Faroes and the space of the narrated time in the foreign metropolis or vice versa. The paper also shows that among the majority of texts, that is those which take place in the Faroes, there are very few that take place in a small village. In the cases where they do the narrated time is not present time but a relatively distant past. Two new fictional places can be observed in the analyzed collection: Iceland, usually in the periphery of Faroese fictional space, is the scene of one story, and a Faroese chat channel in cyberspace represents the ultimate contemporariness of the volume. The paper also comments shortly on the custom so very common in Faroese literature of using either circumlocution or fictional names to denominate places recognizable from reality.

DAGNÝ KRISTJÁNSDÓTTIR

„Nú er strand í Stapaey!“

Um smásöguna „Það á að dansa“ eftir William Heinesen og kvikmyndina *Dansinn* eftir Ágúst Guðmundsson.

„Það á að dansa“ – sagan.

Smásagan „Her skal danses“ birtist í smásagnasafninu *Her skal danses. Seks fortællinger af William Heinesen* (1980). Hér er notuð íslensk þýðing Þorgeirs Þorgeirsonar: *Það á að dansa. Nýjar sögur frá Þórshöfn*, sem kom út hjá Máli og menningu sama ár eða 1980. Þýðing Þorgeirs er ákaflega falleg og endurskapar fantasíu, frjóar tengingar og myndauðgi Heinesens.

„Það á að dansa“ skiptist í tíu hluta og segir frá sögulegri brúðkaupsveislu í eyjunni Stöpum árið 1913. Þetta er fyrstu persónu saga, sögumaður segist vera einn eftirlifandi af þeim sem voru í veislunni og það er ekki ótrúlegt. Ef frásagnartími er einhvers staðar nálægt útgáfutíma sögunnar eða 1980 er sögumaður okkar kominn á tíræðisaldur. Hann er nefnilega 24 ára þegar hann og bróðir hans fara í brúðkaupið í Stöpum og því fæddur árið 1889.

Í Stapabrúðkaupinu ganga hinn ungi konungsbóndi Haraldur Haraldsson á Langalóni og Sirsa, sýslumannsdóttir frá Kirkjuvogi, í hjónaband. Mestur hluti Stapaeyjar er í eigu tveggja konungsjarða, Langalóns og Þormóðsstaða. Næstelsti sonur Þormóðsstaðabóndans og besti vinur sögumanns okkar er Ívar Þormóðs. Nú er það svo að elsti sonur konungsbónda erfir jörðina, þeir yngri fá ekkert og Ívar er því eignalaus. Brúðurin Sirsa hafði áður verið kærasta Ívars og sögumaður okkar liggur ekki á þeirri skoðun að faðir hennar hafi fengið hana til að taka Harald fram yfir Ívar af því að Ívar var eignalaus.

Í miðri veislunni strandar skip við eyjuna, mannbjörg verður en vélstjórinn er svo illa slasaður að hann deyr um nóttina. Djákninn bannar frekari dans í návist dauðans og þegar dansfólkið gegnir honum ekki sækir hann prestinn. Um nóttina ræna ungu mennirnir skipsflakið. Daginn eftir er dauft yfir veislunni en ungu mennirnir fá Nikulás gamla í Drunhúsum til að leyfa þeim að dansa í sínu húsi, veislugesti drífur að og loks birtist sjálf brúðurin í

dansinum. Þegar Haraldur maður hennar kemur að leita að henni er hún horfin og Ívar líka. Djákninn stöðvar dansinn í Drunhúsum líka með því að hringja kirkjuklukkunum og Ívar er þá kominn aftur. Sögunni lýkur á stuttum eftirmála þar sem sögumaður segist ekkert vita um endi þessa kvölds eða eftirmála annað en sögusagnir.

Eitt er þó öldungis víst, að þau Haraldur yngri og Sirsa gátu haldið uppá gullbrúðkaupið sitt fimmtíu árum síðar og þá áttu þau átta börn, tuttugu og eitt barnabarn, fjórtán barnabarnabörn og eitt barnabarnabarnabarn.

Frásagnaraðferð

Sögumaður okkar heitir Pétur og hann er tvískiptur; annars vegar 24 ára galgopinn sem tekur þátt í brúðkaupsveislunni á Stöpum og hins vegar öldungurinn sem segir söguna. Það kemur fram að hann er sjómaður, þeir Ívar hafa verið saman á stýrimannaskólanum í Þórshöfn og verið í siglingum en hvor á sínu skipinu (184). Pétur lýsir sér sjálfur með því hvernig hann horfir, hvað hann sér og við hvað hann líkir því. Hann vísar ekkert í heimsbókmenntirnar en færeysk danskvæði uppúr frönskum flökkusögum og alþýðuævintýri hefur hann lesið og oft vísar hann til Biblíunnar bæði beint og óbeint.

Stíllinn ber einkenni talaðs máls enda kemur það fram strax í fyrsta kafla að sögumaðurinn er að segja ungum vinum sínum frá þessu sögufræga brúðkaupi (182):

[...] en látið ykkur, kæru ungu vinir, samt ekki til hugar koma að þetta hafi verið tóm gaman og ærslin einber, því sannarlega voru þar líka á ferðinni hinir skuggalegustu viðburðir: skipbrot, strandrán, meiraðsegja brúðarrán! Þetta er það sem ég – fyrir þrábeiðni ykkar – ætla að segja ofurlítið frá áður en það yrði kannski gleymt og grafið um leið og ég sjálfur.

Í samræmi við þennan sviðsetta, munnlega flutning sögumanns koma fyrir útúrdúrar og óteljandi bein ávörp í sögunni auk þess að sögumaður bregst stundum við áheyrendum og sagan fær einkenni samtals: „Já, þannegin lá nú landið.“ (184) „Onei, enda fór þetta ekki sem best!“ (187) „Já, brosiði bara – en þannegin var það.“ (204) En tónn sögumannsins er ekki sá sami gegnum alla söguna. Það er galsi bæði í brúðkaupsgestum og sögumenskunni þangað til djákninn stöðvar dansinn en eftir það verður frásögnin stilltari, dekkri tónar og alvarlegri vísanir koma inn í textann.

Gamanleikur eða harmleikur – fjandinn eða guð.

Djárninn stöðvar dansinn og minnir gestina á að það sé óviðurkvæmilegt að dansa í návist dauðans, gamanmál séu ekki viðeigandi. Þá renna tvær grímur á veislugesti. Jafnvel þeir sem vilja alls ekki hætta að dansa reyna að málamiðla með því að bjóðast til að dansa við sorglegri kvæði en það þýðir að þeir samþykkja að einhverju leyti kenningu djárnans um að guði sé dansinn ekki lengur þóknanlegur.

Ungu mennirnir í veislunni eru nýbúnir að drýgja hetjudáð og bjarga skipreka mönnunum úr greipum hafsins. Þeir hætta þar með lífi sínu og limum og sýna karlmennsku og hreysti. Það er vissulega gert til að bjarga öðrum sjómönnum, starfsfélögum og bræðrum, eins og rétt er og skylt en það er meira en gefið í skyn að ungu mennirnir séu líka að keppa innbyrðis og sýna sig fyrir stúlkunum og dansinn er þá kærkominn vettvangur til að uppskera verðskuldaða aðdáun og kannski eitthvað meira. Djárninn stefnir hér trúnni gegn kynhvötinni, veruleikalögmáli gegn vellíðunarlögmáli, skyldu gegn skemmtun og ungu mennirnir, sem áður voru glaðir, verða reiðir og árásargjarnir. Þeir fara og ræna flakið. Þeir breyta sér úr ljónum í hýenur og sögumanni okkar líður ömurlega þar sem hann bíður í bátnum eftir því að félagar hans komi upp úr skipinu með feng sinn.

Daginn eftir gerast alls konar „skopleg og háðuleg tilvik. „Ein kona á Langalónsheimilinu missir ráð og rænu og ræðst á Harald brúðguma með kynferðislegum tilburðum. Það kviknar í hlöðunni og koma þar uppúr heynu Uffe, bráðungur sonur kennarans og gift kona hálfnakinn og hálfköfnuð. Útlendingsvesalingur missir vitið og svo fara skepnurnar að tryllast, mannýgur tarfur hættir að öskra en „sauð og vældi í honum einsog barni með kíghósta; [...]“ (203). Tveir hundar fara að spangóla úti í kirkjugarði. Eins og ekki sé nú nóg komið af fyrirboðum þá stelur fyrirbæri með klær og fuglsnef, sem fylgir hræðilegur fnykur, burunni af Abel, yngsta hringjarastráknum og hún birtist ungu mönnunum svo aftur í fuglslíki í eldingarleiftrum og á þessu gengur á meðan verið er að undirbúa dansinn í Drunhúsum. Það er meira en augljóst að djöfullinn er að læsa sínum klóm í fleira en buruna hans Abels. Og þó að hláturinn kraumi í söguhöfundu byggist upp vaxandi spennan í textanum. Það á að dansa.

Sögumaðurinn gamli hyllir færeyska dansinn og segir að unga fólkið í dag skilji ekki það hungur í dans sem hafi verið nánast eins og „eðlishvöt“, dansinn hafi verið runninn eldri kynslóðinni í merg og blóð og hún hafi í kvæðunum lifað sig inn í ævintýri og ástríður konunga, kapp og fagurra kvenna og hafist yfir hversdagsleikann, orðið spámenn og boðberar fegurri

heima og glæstari, verið kölluð og uppnumin í dansinum. Dansinn sjálfur verður þannig eins og skáldskapurinn sem hann túlkar, bæði þessa heims og annars og hann er líka eins og þráin, með uppruna sinn í líkamanum en form og birtingarmynd í myndum sálarinnar. Strangtrúaðir menn eins og djákninn eru hins vegar á því að manninum sé ekki ætlað að svífa milli himins og jarðar, það sé ofmetnaður sem sé guði ekki þóknanlegur. Dansinn verður þannig myndhverfing í sögu Heinesen, myndhverfing um þrána, flugið og fallið af því að „gleðin tefur tæpa stund / en treginn lengi.“ eins og Hannes Pétursson orðar það (1998:31).

Fallið

Fyrirboðarnir segja öllum sem það vilja vita að dansinn í Drunhúsum kunni að skemmta skrattanum en öðrum ekki. Ungu mennirnir hlusta ekki á það. Spennan nær hámarki í upphafi dansins en síðan dregur niður í sögumanninum (211-212):

Brúðarrán – það er nú það. Ekki svo að skilja að Roland okkar beinlínis ryddist inní skemmu brúðarinnar og næmi hana á brott eftir að hafa klofið brúðgumann í herðar niður, nei, satt að segja var það brúðurin sem kom til hans, og þegar brúðarránið var afstaðið snéri hún líka aftur til síns kjörna brúðguma heil og ósködduð, að því er best varð séð að minsta kosti ... Nú, en heyrum nánar hverju þarna vatt fram.

Hjúkrunarkonan Anna Linda sem dansar við hliðina á Pétri í Drunhúsum segir honum að Sirsa sé komin í dansinn, hún hefur skipt um föt, er komin í vanaleg sunnudagsföt „með svarta blómasaumaða herðaslá og bróderaða kjusu. Faldbreið kjusan slútti vel framá ennið svo augun sáu ekki“ (213). Við sjáum sem sagt ekki í augun á Sirsu og við heyrum hana aldrei segja neitt í sögunni. Við sjáum henni satt að segja lítið bregða fyrir í smásögu Heinesen og þó er nærvera hennar nánast áþreifanleg. Sögumaðurinn segir snemma í sögunni að hún sé gullfalleg og bætir við (185):

[...] sú ... nei, ekki vil ég fara að hallmæla Sirsu, hún var í rauninni hin vænsta mey, tággrönn og fagurlimuð með léttu og glaða lund. En laus í rásinni og flöktandi verður mér að leyfast að segja án þess að særa með því nokkurn afkomenda hennar núlifandi.

Ívar, vinur hans, segir að Sirsa, „telpan“ hafi kysst sig tvisvar á sjálfan brúðkaups-

daginn og brosir þurrlega. Hann er augljóslega að dylgja um siðprýði og heilindi Sirsu og sögumaður étur það ekki aðeins eftir honum þar og þá – heldur eru það eftirmæli hans um hana fimmtíu árum síðar að hún hafi verið laus í rásinni.

Við fáum ekkert að vita af hverju Sirsa gengur í dansinn og við fáum ekkert að vita hvað varð af þeim Ívari eða hvað þau aðhöfðust. W. Glyn Jones (1974:187) bendir á að Heinesen lýsir nánast aldrei ástarmálum eða kynferðislegum samskiptum fólks og sé merkilega fámáll um þessi efni. Þegar Haraldur kemur til að leita Sirsu segir sögumaður: „Aldrei mun ég gleyma því augnatilliti. Það var ekki í því nein reiði bara takmarkalaus þjáning gjörsigraðs manns ...“ (214).

Randasól gamla, kærastan hans Nikulásar, þýtur skömmu seinna burt úr miðjum dansi háskælandi þegar kemur að draumi Margrétar:

Mér þótti ég standa við Norðurnes
þar nóg er um sorg og sút
og sjá þann fagurhrynda hrein
hrapa af björgunum út.

Hver er hinn „fagurhryndi hreinn“ sem Randalín sér farast þessa nótt? Er það Haraldur eða er það kannski Ívar. Það eru fáir eftir í dansinum undir lokin en einn þeirra er Ívar Þormóðs sem er kominn aftur, greinilega utan úr illviðrinu, því að hann er holdvotur (eins og sjórekinn skipsverji). Ungu mennirnir eru orðnir örmagna, þeir drekka án þess að finna til áhrifa, enginn áræðir að líta framan í næsta mann – veislunni er lokið. Hið góða og hið illa, vor herra og fjandinn sjálfur hafa tekist á um sálir mannanna en hvor vann? Eða vann hvorugur?

Í hinum stutta eftirmála Péturs eða sögulokum segir að sumir hafi sagt að Haraldur hafi læst sig inni og ekki talað við Sirsu fyrir en síðasti gesturinn var farinn, aðrir hafi sagt að faðir hennar hafi flengt hana í viðurvist prests og djákna og hluta aðkomumannanna (217): „Vel má vera að hvorttveggja þetta sé lygi, en svei mér ef það gæti ekki eins verið satt.“ Hvað gerðist? Báðar sögurnar segja að Sirsa hafi fengið bágt fyrir tiltækið en verið fyrirgefið þó. Bágt fyrir hvað? Fyrirgefið hvað? Við fáum ekki að vita það enda svo sem fengið að vita nóg.

Hvernig aðlögun?

„Aðlögun“ er þýðing á enska orðinu „adaptation“ sem er notað um það að breyta bók í bíómynd. Brian Mc Farlane (1996:10-11) talar í bókinni *Novel to*

Film um þrjár meginaðferðir við að breyta skáldsögu í bíómynd en það er í fyrsta lagi yfirfærsla handritshöfundarins á skáldverkinu lið fyrir lið af fullkomnum trúnaði við bókmenntaverkið. Þessa aðferð kallar hann „víxlun“ eða „tilfærslu“ (transposition). Í öðru lagi er vikið frá bókinni, beint eða óbeint, af því að handritshöfundurinn ætlar sér eitthvað annað en skáldsagnahöfundurinn og þetta er kallað „athugasemd“ (commentary) við skáldsöguna. Loks er talað um handrit og bíómynd sem bregða verulega frá bókmenntaverkinu af því að meiningin er að gera sjálfstætt og nýtt verk sem aðeins byggir lauslega á skáldsögunni og þetta kallar hann „að búa til hliðstæðu“ (analogy). Þessi þrískipting gengur aftur í mismunandi kenningum um aðlögun sem fjalla flestar um það hve nákvæmlega bókmenntatextanum sé fylgt.

Kvikmynd Ágústs Guðmundssonar *Dansinn* er einhvers staðar á milli „tilfærslu“ og þess sem Mc Farlane kallar „athugasemd“ eða „commentary“. Ágúst virðist við fyrstu sýn fylgja sögu Heinesen lið fyrir lið en vikur þó þegar betur er að gáð frá henni á margvíslegan og afgerandi hátt til að kalla fram sína eigin mynd og eigin túlkun á því sem gerðist.

Dansinn hefst á því að skútan sem flytur brúðkaupsgestina svífur inn á myndflötinn, tónlistarstefið sem á eftir að hljóma aftur og aftur er kynnt undurlágt, sungið af þýðri kvenrödd, það er strax lækkað niður til að rýma til fyrir sögumanni sem talar yfir gáskafull samskipti brúðkaupsgestanna á þilfarinu. Í bakgrunni eru stöku drangarinnir tveir norður af Austurey sem heita Risinn og Kerlingin og má það hafa táknræna merkingu fyrir þá sem til þekkja. Aftur hljómar þokkafull tónlistin, sögumaður talar en í lokakafla siglingarinnar er tónlistarstefið hækkað upp, létt og seiðandi, leikið á flautu, selló og óbó og minnir á þjóðlag – kannski skoskar eða írskar ballöður. Tónlist Kai Dorenkamp, Rainer Grünebaum og Jürgen Peukert fellur afskaplega vel að myndinni og leikur bæði með og á móti henni, ýmist eins og hreinir „effektar“ sem vinna með því sem er að gerast og undirstrika það, eða sem sterkir og tilfinningaþrungnir „hliðartextar“ sem magna átökin á tjaldinu.

Ágúst notar sem sagt sögumann eða Pétur eldri til að hefja söguna og með því móti getur hann haldið gullvægum köflum úr texta Heinesen eins og kaflanum um dansinn og þýðingu hans fyrir eldri kynslóðina. Þessi sögumaður talar ósýnilegur yfir myndina (voice over) á níu stöðum og hógvær innskot hans, stundum bara ein setning, mynda rauðan þráð gegnum myndina án þess að vera uppáþrengjandi. Rödd Péturs gamla, er rödd hins ástsæla gamla leikara, Árna Tryggvasonar. Rödd hans líkist ekki einu sinni rödd hins

unga Péturs sem leikinn er af Gunnari Helgasyni og hafi verið einhver hugmynd á bak við það að rjúfa þannig tengslin þeirra á milli verð ég að viðurkenna að ég skil hana ekki. Aðrar breytingar á sögumanni eru að Pétur ungi er gerður að menntamanni en ekki sjómanni. Í myndinni kemur fram að Pétur sé nýorðinn skrifstofumaður og ef til vill er tilgangurinn sá að keppinautarnir sjómaðurinn Ívar og bóndinn Haraldur myndi andstæður, sýni tvær hliðar karlmennsku, ábyrgðar og hugrekksis, á meðan sögumaðurinn er bara skrifstofumaður og stendur á milli þeirra tveggja sem vitni að tilþrifum karlmennanna ungu, miðlandi málum, vel meinandi en illu til leiðar komandi, eins og kjáni eða hirðfífl.

Sirsa segir að það eigi að dansa

Annað atriði sem varðar persónusköpun er þó öllu mikilvægara og það er hlutverk brúðarinnar, stelpunnar hennar Sirsu. Við sjáum ekki aðeins í augun á henni í mynd Ágústs Guðmundssonar heldur er hún í sjónmáli mikinn hluta myndarinnar. Sjónarhorn myndarinnar heldur sig nokkuð nálægt Pétri, sögumanninum. Hann glápir ekki á Sirsu heldur Önnu Lindu en hann hefur áhyggjur af Ívari og fylgist oft með því hvert Ívar horfir og Ívar hefur ekki augun af Sirsu. Sirsa verður þannig sá miðpunktur sem flestar senur myndarinnar leita til eða ganga út frá. Leikur augnaráðanna í dansatriðunum er endurskapaður ekki aðeins í klippingum heldur líka í skemmtilegum myndatökum þar sem myndavélin er látin renna eftir danshringnum og fylgt augnaráðum sumra sem leita að sumum á meðan aðrir horfa miklu meira á suma en siðlegt gæti talist og enn aðrir fylgjast áhyggjufullir með.

Brúðinni Sirsu er kippt inn í nútímann í mynd Ágústs. Hún er gerð afskaplega ákveðin ung kona sem lætur ekkert og engan stöðva dansinn í SÍNU brúðkaupi. Hún setur járnvilja sinn gegn vilja eiginmanns, foreldra, djákna og prests og rífst og skammast. Hún gerir það alveg ljóst að hún sé ekki aðeins vön að fá alltaf vilja sínum framgengt heldur hefur hún ekki „samþykkt að setja klafa um hálsinn á sér“ við giftinguna eins og hún segir í kvikmyndinni. Látum vera þó að þessi ögrandi hegðun Sirsu hefði verið óhugsandi með öllu árið 1913 bæði í Stöpum í Færeyjum og á Íslandi þar sem konur höfðu ekki einu sinni kosningarétt og menn voru nokkuð sammála um að konur gætu valið á milli þess að vera sjálfstæðar eða gifta sig. Með þessari nútímavæðingu leggur Ágúst fram sína skýringu á því hvers vegna Sirsa gengur æ lengra í að ögra Haraldi og sýna honum að hún sé frjáls kona. Hún er kvenfrelsiskona og vill ekki láta mann sinn kúga sig.

Í *Dansinum* gefur Haraldur sinni fögru brúði hálsmen sem formæður hans

hafa borið, kona fram af konu, en hún vill ekki verða eins og þær. Þetta er Haraldur látinn skilja þegar hann handlleikur festina hugsandi, leggur hana síðan ákveðinn í skartgripakassann og fer til að sækja Sirsu en finnur hana í fletinu hjá Ívari. Honum verður illa við þetta að vonum og þá fyrst rankar Sirsa við sér, iðrast beisklega og reynir að gera gott úr öllu. Hún hefur valdið Haraldi en þó mest sjálfri sér miklum sársauka og álitshnekki en þau eru „kjánar“ eins og Pétur gamli segir. Haraldur fyrirgefur Sirsu sinni og myndin endar á hamingjusömum yfirlitsmyndum þar sem allir eru vinir og enginn hafður útundan – nema Ívar sem „hefur aldrei lært að bera virðingu fyrir lífi annarra og þar af leiðandi getur hann aldrei orðið maður“ eins og myndin lætur Harald segja.

Ágústi tekst vel að endurskapa töfraraunsæi Heinesen en aðeins hinn fjöruga og leikræna hluta þess og myndin er oft á mörkum þess að verða meiri farsí en harmleikur. Eins og hjá Heinesen eru meginandstæður *Dansins* trúin sem stefnt er gegn lífsgleðinni, reglur gegn frelsi, karl gegn konu. Helsti fulltrúi trúarinnar í myndinni er djákninn grátbroslegi í kostulegri túlkun Arnars Jónssonar. Í sögunni „Það á að dansa“ hefur textinn hins vegar sterkan trúarlegan bakgrunn. Trúin kemur meðal annars til lesandans í sögunni í því hvernig Biblían er eins og innri texti hjá Pétri eldri. Heinesen var ekki trúrækinn maður í stofnanaskilningi þess orðs en sagnaheimur hans er þrunginn af trú og öll merkingarmyndun textans annaðhvort staðfestir eða mótmælir kristinni lífsskoðun. Í töfraraunsæinu suðurameríska eru mörkin á milli andstæðna ekki gerð óskýr eða afnumin heldur er þeim endastungið þannig að hátt verður lágt, ljótt verður fallett. Djöfullinn getur þannig ekki mætt til leiks nema guði hafi verið hafnað og þess vegna vita allir að alvara er á ferðum ef djöfsi gengur laus. Það er morðfyndið þegar mannýgur tarfur hætta að öskra en „sauð og vældi í honum einsog barni með kíghósta; [...]“ (203) en undir hlátrinum kraumar óttinn vegna þess að upplausnin og óreiðan eru að leggja undir sig samfélagið og hóta að steypa því ofan í dýpstu myrkur.

Uppreisn Sirsu er mikilvægasta og alvarlegasta atvikið í þeirri framvindu og sjálf kvika sögunnar hjá Heinesen. Uppreisn Sirsu og lauslæti hennar er ástæðan fyrir því að brúðkaupið er í frásögur færandi og verður það meginhneyksli sem hvorki er hægt að segja frá né gleyma. Eins og Eva forðum tekur stelpa Sirsa sér tilfinningalegt og erótískt vald sem er ekki henni ætlað og það skiptir öllu máli að hún tekur sér þetta vald þegjandi og hljóðalaust, án þess að rífast eða öskra eða ræða það frekar. Hún gengur út, gengur í dansinn, gengur í faðm Haralds – eða gerir hún ekkert af þessu? Við vitum

það ekki. Við sjáum ekki í augun á henni. Við skiljum hana alls ekki, okkur setur hljóð og í þeirri þögn felst endalaus merkingaruppspretta og mikill sagnabálkur ef vill.

Dansinn skiptir miklu máli í sögunni og það er ekki kvenna að ákveða hvort eða hvar á að dansa. Sirsa ákveður það ekki í sögu Heinesen en hún hunsar leikreglurnar og dansinn verður alls ekki samur. Þeir sem héldu að heimurinn færist standa frammi fyrir því sem er kannski enn verra – heimurinn fórst ekki.

Ég verð að viðurkenna að ég sakna dýptar Heinesen og hrollsins í texta hans en um leið finnst mér fjör og leikgleði *Dansins* hljóti að gleðja sál William Heinesen ef hann er dansandi einhvers staðar þarna uppi.

HEIMILDIR

Glyn Jones, W. 1974. *William Heinesen*. Twayne Publishers, Inc., New York.

Hannes Pétursson. 1998. „Hjá fljótinu“ í *Kvæðabók* í Ljóðasafni. Íðunn, Reykjavík.

Heinesen, William. 1980a. „Her skal danses“ í William Heinesen: *Her skal danses*. 3. oplag. Gyldendal, København.

Heinesen, William. 1980b. *Það á að dansa*. Nýjar sögur frá Þórshöfn. Þorgeir Þorgeirsson þýddi. Mál og menning, Reykjavík.

Mc Farlane, Brian. 1996. *Novel to Film*. Oxford University Press, Oxford.

SUMMARY

Ágúst Guðmundsson's *The Dance* (1998) is a screen adaption of a short story by William Heinesen, 'Her skal danses' (Let the dance begin, 1980). This article begins by analysing Heinesen's story and emphasising the central role of the narrator, Old Peder. Peder's audience have been pressing him to tell them about the historic wedding at Stapar in 1913, when he was twenty-four. This oral framework gives the text its distinctive and personal style.

Peder describes the wedding at Stapar, and the shipwreck which prompts the Minister and the Deacon to prohibit the wedding dance because of the death of one of the crew. The story celebrates the traditional Faroese dance, which is portrayed as supplying a deep-seated need among the generation of the time, a partly physical, partly psychological drive which, like art and even religion, transcends time and space. The younger wedding-guests decide to flout the ban on dancing and to hold the dance in another house on the island. As preparations for the dance are under way everything gets out of hand: the Devil is loose. All kinds of strange happenings occur, and culminate when the bride comes to the dance alone, and leaves it in the company of her old sweetheart. She is however reconciled to her husband in the

morning. Heinesen's text does not explain why the bride acts as she does, and does not say what really happened between her and her sweetheart. As Glyn Jones notes in William Heinesen, love and eroticism are always conspicuously absent in Heinesen's writings.

In terms of Brian McFarlane's analysis (*From Novel to Film*, 1996), Ágúst Guðmundsson's screen adaption of this story falls between being a transposition of the story, element by element, and a considerably reconstructed commentary. As well as modifying the role of the narrator, Guðmundsson's most significant change concerns the character of the bride Sirsa. She has become a feminist who refuses to allow anyone, minister or husband, forbid her to dance at her own wedding. Sirsa's uncompromising independence is of course an anachronism, but, more importantly, Guðmundsson's interpretation of her behaviour fills the narrative gap in Heinesen's text.

Guðmundsson's film conveys some of Heinesen's magical realism, but fails to fathom the strong religious undertow in the story. If the Devil is abroad, it is because God has been rejected: chaos threatens cosmos, woman usurps the erotic and emotional dominion of man. The powerful religious allusions in the story conveyed through Peder's narrative voice are lost in the film, which fails to recreate the profound dread of Heinesen's text. On the other hand the film admirably captures the joy and grace of the story, and succeeds on the whole very well.

JÓGVAN Í LON JACOBSEN

Føroyskt í alheimsgerðini

Endamálið við hesi grein er at siga eitt sindur um støðuna hjá føroyskum í tí verandi og alsamt vaksandi alheimsgerðini, globaliseringini. Anthony Giddens (2001) sigur, at alheimsgerðin er politisk, tøkni- og mentanarlig og búskaparlig. Hon ávirkar á so mongum økjum: lívshátt, familjuminnstur, hjúnalag, politikk, mentan, mál, búskap, umhvørvi, arbeiðsmarknaðin, átrúnað o.s.fr. Giddens fer so langt sum til at endurgeva Kenichi Ohmae, sum sigur, at tjóðríkini eru í dag fiktiónir. Tann parturin, sum vit merkja mest av alheimsgerðini, man vera samskipti, sum fullkomuliga hefur broytt gerandisdagin hjá flestum okkara. Alheimgerðin er sostatt ein margföld røð av tilgongdum. Samstundis vísir Giddens á, at lokalar tjóðskaparrørslur taka seg upp sum aftursvar til alheimsgerðina. Giddens sigur, at alheimsgerðin bæði kann greiða frá hví og hvussu sovjetkommunisman fór fyrri bakka. Hann sigur, at okkara ættarlið er tað fyrsta, sum livir í hesum nýggja samfelagnum, sum vit enn bara so nøkulunda kunnu hóma. Alheimsgerðin skakar okkara gomlu lívshættir, hvar vit enn eru. Og so sigur hann nakað, sum fær okkum at øtast: Mong okkara kenna okkum fangað av kreftum, har vit standa heilt hjálparleys. Sum borgarar í hesum nýggja samfelagnum síggja vit eina mentanarliga og málsliga ávirkan, sum vit als ikki eru før fyrri at ávirka enn minni stýra. Tí, sum Giddens sigur, alheimsgerðin er ikki bara ein partur av okkara lívi í dag, tað er ein broyting í okkara lívs-korum. Tað er soleiðis vit liva í dagsins samfelag. Her fara vit at viðgera tann mentanarliga og málsliga partin av alheimsgerðini.

Global verður í Oxford Advanced Learner's Dictionary týtt „covering or affecting the whole world.“ *Globalisation* merkir í málsligum samanhangi: tilgongdin at fevna um ella ávirka allan heimin. Charlotte Hoffmann (Hoffmann 2001) skilmarkar málviðkan/-útbreiðslu sum ein vøxtur í talinum á brúkarum og funktiónum hjá einum máli uttan fyrri landamørkini, har tað upprunaliga varð talað. Niels Davidsen-Nielsen sigur, at tað gongur tann vegin nú, at norðurlandamálini eru í ávegis at gerast annan floks mál (sí t.d. Davidsen-Nielsen 2002). Hesir donsku „new age avantgardistarnir“ eru sera

atfinningarsamir móttvegis tí hevðvunnu donsku mál liberalismuni. Teir halda, at henni stendur til fals. Hetta eru sanniliga nýggir tónar í danska málkjakinum. Um vit vilja sleppa undan, at móðurmálini skulu lækka í tign, mugu vit velja enskt frá sum eitt nýtt eyka móðurmál, men skulu sjálvandi styrkja tað sum fremmandamál og altjóða hjálparmál, heldur Davidsen-Nielsen. Men hetta nýggja puristiska ættarliði av donskum málfrøðingum brúkar nógva orku at stríðast móti fordómum, tí er tað nakað, sum er ódanskt, so er tað purisma, tað halda høgt virðir danskir málfrøðingar. Livst so spyrst. Hann sigur, at gaman í er tann enska sjúkan ikki lívshættislig, men tað er sera ókløkt ikki at taka hana í ramasta álvara. Hetta verður tikið fram her, tí tað sigur nakað um kjakið í lýtuni.

Ein donsk kannning sýnir, at ikki bara floyma tey ensku orðini inn í danskt, men bendingin fylgir við. Danskt hevur fingið eina nýggja fleirtalsending, -s í enskum lánorðum; heili 69% av teimum nýggjastu ensku lánorðunum í hesi kannningini (1100 dømi) hava s-ending í fleirtali (*airbags, happenings, junkies, overheads, passwords, links, bytes, spots* o.s.fr.). Hetta er eitt andlit av alheimsgerðini.

Her eru nøkur dømi um ta ensku ávirkanina á føroyskt á orðastigi:

Framburður (t.d. amerikanskt r)

Stavseting (sundur skrivning: *bila søla* + 1000 onnur dømi)

Bending: *parties*

Syntaksur: ...*tá stuttur* < ...*when short*; *fýri support ringið til* (í leiðbeining til internetbrúkarar)

Orðatilfar: beinleiðis lán og atлагаð lán: *team, headhunt, feed back, supply ship, standby ship*

Týðingarlán: *fringe benefit* > da: *frynsegoder* > fær. *frynsagóðar* (Da-fær. orðabók 1998) Merkingarlán: *dumpa atomburturkast*, en. *dump* = „sleppa sær av við – søkkja í havið“

Fastar orðingar: *it is fine with you* > da. *det er fint med jer* > fær. *tað er fint við tykkum*.

Stutt sagt: ensk ávirkan á orðastigi á øllum stigum málsins.

Árið 2001 var lýst sum evropeiskt málár. Ljósastarin varð settur á fjølbroytnið í teimum evropeisku málsamfeløgum. Tann málpolitiska referensu-nevndin undir Norðurlenska ráðharraráðnum helt í 2001 eina ráðstevnu um støðuna hjá norðurlandamálunum og um aktuellar málpolitiskar avbjóðingar og atgerðir.

Alheimsgerðin kennir eingi mörk. Hon er markleys. Teir málsligu marknagarðarnir eru niðurrapaðir og stundum heilt burtur (sbr. orðini

omanfyrir: tjóðríkini eru fiktiónir). Mørkini eru viknað ella burtur. Alheimsgerðin hefur ongantíð bankað so hart á dyrnar sum nú, og tí kunnu vit ikki lástast sum um vit ikki hoyra dukini. Hurðin verður í øllum førum opnað, antin innanífrá ella uttanífrá. Gera *vit* tað ikki, gera onnur tað fyri okkum. Tað nyttar ikki at læsa, tí so verða vit taparar. Nei, harafturímóti eiga vit at opna hurðina fyri enskum, samstundis sum vit innanveggja leggja alla orku í at styrkja móðurmál okkara. Í grundini eru ongar dyr og eingi mørk; í kunningsarsamfelagnum eru allar byrgingar burtur, tað er frí atgongd. Tí mugu vit styrkja norðurlandamálini og føroyskt, samstundis sum vit læra enskt væl og virðiliga. Vit mugu brynja okkum til hart stríð á tveimum hermótum: bæði at geva teimum norðurlendsku tjóðarmálunum góð kor, samstundis sum vit mugu læra okkum at liva við, at enskt er allastaðni og alla tíðina.

Summi kalla enskt fyri „The Language Killer“. Útlitini eru ræðandi. Av teimum uml. 6000 málunum, sum eru til í dag, eru 90% av teimum burtur, tá ið henda øldin er endað, spáa granskarar. Sjálvandi seta vit okkum spurningin: verður føroyskt eitt av teimum? Fara okkara barnabørn og teirra eftirkomarar at nýta okkurt annað mál enn føroyskt? Enskt? danskt? Ella kanska eitt blandingsmál millum føroyskt og annað ella bæði av hinum? Men tað vænti eg nú ikki, ikki bara tí at vit føroyingar eru so medvitandi um mál okkara, men eisini tí at tann málsligi felagsskapur, sum vit eru partur av, tann norðurlendski málfelagsskapurin, er sera medvitandi um hesa støðu og arbeiðir nógv við at styrkja støðuna hjá teimum norðurlendsku málunum í kappingini við enskt. Í norðurlendskum høpi hava Norðurlenska ráðharraráðið og Norðurlandaráðið víst stóran vilja til at fáa gjørt nakað við støðuna reint politiskt. Tvær stórar verkætlanir eru í gongd í lötuni. Aðra hefur tann málpolitiska referensu-nevndin tikið stig til undir heitinum *Nordens sprog i en internationaliseringstid. Status og perspektiver*, og hin ber heitið *Moderne importør i språkene i Norden*. Føroyskt er við í báðum. Tað er gott, at ein slíkur stovnur er til, sum kann gera tað møguligt at arbeiða við hesum stórmálunum, sum hava so ómetaliga stóran málsigum og mentanarlígan týðning fyri norðurlandamálini og tann norðurlenska samleikan. Men ikki er tað okkum til sóma, at vit lata danir gjalda fyri okkara luttøku í einum arbeiði, sum er við til at tryggja teimum norðurlendsku málunum góð kor í framtíðini og at taka dystin upp við framtíðina. Vit nassa, og tað er ómansligt! So er tað sagt.

Tey skandinavisku málini brynja seg út, til tess at geva tjóðarmálunum góð og trygg kor at virka undir í framtíðini við tí alsamt vaksandi samskiftinum og teimum næstan óavmarkaðu møguleikunum innan tæknifrøðina. Skulu tey fámentu málini hava nakran møguleika í moderiseringini og í kunn-

ingartøknisamfelagnum í framtíðini, mugu málini fáa móguleika at gerast partur av máltøknifrøðini, sum má takast í brúk hjá teimum smáu, um málið skal hava móguleika at mennast og at nýtast í framtíðar samfelagnum. Og framtíðin er her og nú. Ein yrkjari segði einaferð, at framtíðin kemur ikki av sær sjálvari. Jú, tað er júst tað, hon ger. Hon kemuruttan at siga frá ellauttan at spyrja um loyvi. Hon kemur bara. Summum er hon ein frelsandi eingil, øðrum er hon ein álvarsom hóttan. Føroyskir politikarar eiga at duga at síggja, at mál og mentan mugu fáa betri sømdir at virka undir. Teir mugu læra at síggja, at mentan kostar. Og hon kan koma at kosta upp aftur meira, um teir ikki fáa eyguni upp fyri henni, meðan tíð er. Tað kann henda, at teir síggja virðini, men at tað tá er ov seint. Tá er tokið farið, og tá vendst ikki aftur. Tey máltøknifrøðiligu amboðini, sum verða ment kring um í heiminum innan kt og samskipti, hava framtíðina fyri sær. Hetta hevur verið ein veruleiki leingi. Allir føroyingar hava sjónvarp, telefon, nógv hava fartelefon, tey allarflestu hava teldur og internet og onnur samskiftisamboð. Hetta er ikki luksus, men standardútgerð á øllum skrivstovnum og flestøllum føroyskum heimum í dag. Talan er um samskiftisamboð og fjølmiðlar, sum hava sera stóra ávirkan á málnýtsluna hjá fólki. Hetta eru partar av málsliga og mentanarlaga veruleikanum, sum kunnu virka væl ella illa alt eftir, hvussu politikararnir raðfesta kunningartøkni, fjølmiðlar og máltøknifrøði. Tað eru politikararnir, ið gera av, um ráð eru til at týða og teksta sjónvarpssendingar. Sjónvarpið sendir um summarið einar fimm tímar hvørt kvøld. Í sambandi við frágreiðingina um støðuna hjá føroyskum havi eg m.a. kannað sendingarnar hjá sjónvarpinum eina tilvildarlaga viku í juli 2001. Uppteljingin sýnir, at av tí samlaðu senditíðini hesa vikuna lógu sendingar á føroyskum (t.e. sendingar við føroyskum undirteksti ella føroyskari talu) millum 17 og 28%. Allur hin teksturin er danskur, í summum førum dansk tala. Filmur og annað undirhald, sum fólki dámar væl, hava oftast enska talu og danskan tekst. Málið hjá Sjónvarpi Føroya er: 1. januar 2003 skulu allar fremmandar sendingar verða tekstaðar til føroyskt (sí frágreiðingina *Udredning om domænetab og sprogpoltiske initiativer i færøsk* í bókmentalistanum).

Málkontakt hevur verið til allar tíðir. Í miðøldini hevði týskt ómetaliga ávirkan á tey skandinavisku málini og eisini á hini norðurlendsku málini sum frá leið. Norrønt hevði stóra ávirkan á enskt í víkingatíðini og miðøld. Úrslitið av tí týsku ávirkanini kenna vit í dag, men vit kenna ikki úrslitið av tí ensku ávirkanini, tí hon er ikki komin í hæddina enn (sbr. orð Giddens í innganginum). Men útbreiðsluvegirnir eru heilt øðrvísi og effektivari nú enn í miðøld, og tí henda broytingarnar við nógv størri ferð og hava tí eisini

størri ávirkan. Í dag verður enskt ikki bert uppfatað sum fyrsta fremmandamál, men eins nógv sum annað málið í eini altjóða tvímálsligari støðu, tvímæli. Kunnu vit hugsa okkum eina støðu, har øll tey evropeisku samfeløgini eru tvímálslig? Ja, men søgan vísir okkum, at har verður annað málið við yvirlutan, og tað er ikki ringt at spáa um, hvat tað verður við teirri støðu, sum enskt/amerikanskt hevur í heiminum í dag. Kappingin við enskt verður ongantíð á jøvnum føti. Vit kunnu í dag staðfesta, at enskt er vorðið tað vanliga nýtta málið innan handil, ferðafólkavinnu, fjølmiðlar, ítrótt, vísindi, tøkni- og serstakliga innan altjóða elektronisk kunningartøkni og mong onnur øki. Hetta eru dømi um tað, sum á enskum verður kallað „the expanding circle“, t.e.: fyrirkur, felagsskapir og deildir, har fólk úr ymsum londum arbeiða saman við enskum sum arbeiðsmáli. Úrslitið verður eitt slag av kavabólt-effekt: tess meir enskt verður nýtt og tess fleiri funktiónir tað fær, størri verður prestisjan, og størri verður tørvurin at ognar sær førleika í hesum máli. Men hvat verður úrslitið? At tøknilig frøðiorð ikki verða tøk á øðrum málum enn enskum. Tað kann enda við, at tey evropeisku málini eru í vanda fyri ikki at verða ment natúrliga á øllum økjum. Og hetta síggja vit dømi um í Føroyum. Førleikin og menningin av føroyskum yrkismáli er um at hvørva, menningin á onkrum økjum er longu steðgað upp, og til endans kunnu vit nógv illa orða okkum á tí ella tí økinum. Ein liður í at skriva á føroyskum er eisini mennin av føroyskum yrkismáli, og verður ikki skrivað á føroyskum, hvørur tann motivatióin sjálvandi. Tað besta fyri at styrkja eitt mál, er at nýta tað, og tað á so nógvum økjum sum gjørligt. Fróðskaparrit, okkara elsta vísindaliga tíðarrit, verða í dag í stóran mun verða skrivað á enskum. Hví? Onnur grundgevingin er altjóðagerð: granskararnir vilja røkka longri út við sínum granskingarúrslitum, at skriva fyri tey, sum ikki skilja føroyskt, og ta grundgevingina skilja vit væl. Granskingin er altjóðalig. Hin grundgevingin er, at granskararnir ikki fáa orðað seg nógv neyvt á føroyskum: teimum vantar orð, tey føroysku yrkisorðini eru ikki tøk, tí skriva teir á enskum. Men hvør annar kann skapa tey føroysku yrkisorðini enn føroyingar sjálvir? Gera teir hana ikki, verður hon ikki gjørd. Her síggja vit aftur kavabólt-effektina. Tí hevur tað týðning at fáa steðgað hesum sonevnda økismissinum, t.e. tað at vit á ávísum samfelagsøkjum gevast at nýta okkara egna mál og í staðin nýta enskt.

Tað er ikki bara tað einstaka enska orðið, vit skulu ræðast, men heldur ta gongdina, at fleiri og fleiri øki fara frá at verað umfatað av heimamálinum til at vera enskmælt. Tá ið vit tala um alheimserð, er tað móttvegis enskum, men vit í Føroyum hava eisini aðrar dyr at goyma, ein gamlan vælkendan

kenning, nevnlíga danskt. Tann enska ávirkanin hevur ikki avloyst ta dansku, men er komin aftrat, og danskt verður í sínum lagi hótt av enskum... Føroyingar hava sostatt tvinnar dyr at goyma. Tann enska og danska ávirkanin eru sjónligar á ymiskum økjum. Tann fólksliga mentanin, „popular culture“ (sí Vikør 2001:111) er sera nógv merkt av donskum: sjónvarp, vikubløð, lættisoppabókmentir, kioskbókmentir, teldur, nýtsluleiðbeiningar, fartelesfonir og lutvíst handilslýsingar. Hinvegin hava vit ta ensku ávirkanina, sum er sjónlig í tí akademisku mentanini, t.d. á altjóða ráðstevnum, í vísindaligum greinum, men eisini í ungdómsmentan, t.d. í poppsangum og telduspølum; innan fjølmiðlaøkið: sjónvarp, internet og kunningartøkni annars. Eriksen (2001:15) býtir málnýtsluøkið sundur í tríggjar partar: privatøkið, samfelagsøkið og altjóðaøkið. Hesir tríggir partar kunnu skiljast sum ymisk øki í málsins nýtslu

Privatøki	Samfelagsøki	Altjóðaøki
Heima	Skúli, útbúgving	
Sjúkrarøkt	Sjúkrarøkt	Læknafrøði
	Tøkni	Tøkni
	Gransking	Vísindi
Vinir	Almenn viðurskipti	Altjóða politikkur
Frítíð	Mentanarlív	Mentanarídnaður
Arbeiðspláss	Handilslív	Handilsligir aktivitetir

„nærmál“ Standardmálið

danskt

Enskt

Ímillum hesar tríggjar partar eru fjølmiðlarnir sum sambindingarliðir (Skemað er eftir Teleman og Westman (1998); her eftir eini atlagan at donskum (Eriksen 2001).

Vit kunnu ikki bara seta føroyskt inn í hetta skemað, tí vit hava eitt annað fremmandamál inni í myndini, nevnlíga danskt. T.d. nýta vit nógv danskt í frítíðini, tí føroyingar lesa nógv donsk vikubløð; harafturat síggja føroyingar nógv danskt sjónvarp. Á handilsøkinum eru nógvar lýsingar á donskum, eins og tøkni í samfelagsøkinum í stóran mun nýtir danskt og enskt. Men

yvirhøvur mugu vit nú siga, at føroyskt verður mest nýtt á privatøkinum: heima, á arbeiðsplássinum, í frítíðini og millum vinir tosa vit føroyskt. Á skúlaøkinum eru nógvar lærubøkur á donskum og nógvir lærarar á miðnámsskúlunum eru danskarar og tosa danskt. Innan tøkni er ein stórur partur á enskum og donskum, meginparturin av granskingini nýtir enskt, vísindamálið er enskt. Samskiptið millum borgarar og tað almenna fer fram á føroyskum. Ein stórur partur av fjølmiðlamentanini er á donskum. Læknafrøðin er ensk. Altjóða politikkur uttan fyri Norðurlond nýtir enskt, og handilsligir aktivitetir (t.d. oljuídnaður) eru á enskum.

Føroyskt skal ikki verjast sum eitt kuvøsubarn ella sum ein fornlutur. Verjan gevur bara meining, um vit samstundis hava sum endamál at menna málið til eitt fullborið og funktionelt mál, sum kann nýtast á øllum økjum og sum eigur at verða nýtt á øllum økjum. Tess meira eitt mál verður nýtt, tess betur er tað fyri støðuna hjá málinum, men samstundis hevur tað tað við sær, at størri er vandin fyri at orða seg skeivt, og tað kann vera trupult at góðtaka hjá nógvum føroyingum. Her renna statusplanleggingin og korpusplanleggingin saman: Tess hægri støðu (status), tess meiri korpusarbeiði krevst. Men vit mugu ongantíð koma so langt, at vit lata vera at nýta føroyskt, tí vandin fyri at orða seg skeivt er ov stórur. Tíðin tá eitt føroyskt tíðindablað kom út fjúrtanda hvønn dag í vavi, sum svarar til tvær A4-síður, er farin. Tá bar til at venda hvørjum orði fleiri ferðir, áðrenn evsta mark. Lat okkum fáa føroyskt inn á øll øki, so taka vit tað neyðuga korpusarbeiðið, ið fylgir við.

Tann málpolitiska referensunevndin segði í innbjóðingini til ráðstevnuna í 2001, at vit í framtíðini ikki bara skulu hugsa um antin norðurlandskt ella enskt, tí so tapa báðir partar. Vit skulu bæði læra móðurmálið og altjóða hjálparmálið enskt til lítar. Tá vinna vit. Tí mugu vit í Norðurlondum bæði stríðast á heimahermótinum og á útihermótinum. Tað er bláoygt at seta seg at bíða, til alheimsgerðin fer at hæsa av, tí tað er einki, ið bendir á tað, heldur tvørturímóti. Nei, í staðin mugu vit medvitað taka støðu til ta málsligu framtíðina og gera tað eyka arbeiðið, sum krevst til bæði at menna førleikan í móðurmálinum og enskum.

Føroyingar kunnu læra av íslendingum. Mín fatan er, at íslendingar eru stoltir av sínum máli, virða tað høgt og sýna ein positivan hugburð til íslendskt; mín fatan er eisini, at íslendskir politikarar sýna í verki, at teir meina nakað við at stuðla tiltøkum til frama fyri íslendskt mál. Her hugsar eg m.a. um tær umleið 40 íslendsku yrkisorðanevndirnar, um málgrunnin, at allar sendingar verða tekstaðar, lýsingar bert á íslenskum og ikki minst at fáa umsett Windows-forritið til íslendskt. Hinvegin má eg so siga, at íslendingar

eru á veg burtur úr tí norðurlenska mál­felagsskapinum við at velja enskt og samstundis at sýna minni og minni vilja til at læra norðurlenskt og minni og minni vilja til at nýta norðurlenskt í samskifti við aðrar norðurlendingar. Eg haldi, at íslendingar hava sýnt, at tann ómissandi norðurlenski samleikin ikki er so ómissandi, tá ið samanum kemur. Íslenska samfelagið áttu ikki at ofrað tað norðurlenska á tí enska altarinum, men heldur at sýnt í verki, at íslenskt sum tað elsta og best varðveitta málið í Norðurlondum knýtti seg nærri at hinum Norðurlondunum.

HEIMILDIR

- Davidsen-Nielsen, Niels. 2002. Kan vi overleve engelsk i Norden? Í: *Jyllandsposten* 13.3. 2002.
- Eriksen, Lars. 2001. Zeitgeist og trends i dansk sprog. Í: *Mål & Måle* 1. 24. årg. Maj 2001, s. 15-21.
- Giddens, Anthony. 2001. *En løbsk verden. Hvordan globaliseringen forandrer vores tilværelse*. Hans Reitzels Forlag.
- Hoffmann, Charlotte. 2001. Patterns of established and new bilingualism in Europe: Some reflections with special reference to the Faroe Islands. Í: Braunmüller, Kurt og Jacobsen, Jógvan í Lon (ritstj.) *Moderne lingvистiske teorier og færøsk*, s. 227-249. Novus og Málráð Norðurlanda.
- Udredning om domænetab og sprogpoltiske initiativer i færøsk. Opdrag fra den sprogpoltiske referencegruppe under Nordisk Ministerråd. Tórshavn oktober 2001. Frágreiðingin finst á hesi netadressuni: <http://siu.no/vev.nsf/info/Internasjonalisering-Nordmal-Forum2001-E4BB6>. Skrivað hava: Jógvan í Lon Jacobsen (høvudsábyrgd) saman við Zakaris S. Hansen, Anfinni Johansen, Hjalmar P. Petersen og Mariusi Staksberg.
- Vikør, Lars, S. 2001. *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Nordic Language Council, Novus Press.

SUMMARY

The object of this article is to focus on the situation of Faroese in the present and increasing globalisation. Here I concentrate my observations on the Faroese language in a global world. The word *global* is defined in Oxford Advanced Learner's Dictionary as "covering or affecting the whole world." *Globalisation* means in terms of linguistics: the process covering or affecting the whole world. Charlotte Hoffmann (Hoffmann 2001) defines the term language expansion as the growth in the number of language users and functions in a language outside the borders of the country, where it was spoken originally. English is always and everywhere, and the small languages or the lesser used languages as Faroese are in danger of getting status as

second languages. We must avoid to get English as an extra native language, but of course we have to learn English and we must strengthen English as a foreign language and international auxiliary language.

We see the English influence at all levels of the language: In pronunciation (american r), in morphology (e.g. *parties*), in orthography (composita written in two words as in English, e.g. *bila sðla* in stead of *bilasðla*), in syntax (English: *when short* > *tá stuttur*; Eng. *for support call...* > *fyrir support ringið...*). The main influence of English, however, we see in the lexicon, in direct loans: *team*, *headhunt*, *feed back*; in hybrid composita: *supply skip*, *standby skip*. English idioms are translated directly into Faroese (in some cases through Danish), i.g. *It is fine with you* > *tað er fínt við tykkum*. We can summarize: English influence on all levels of the language.

The year 2001 was by EU proclaimed as the year of the European languages. It was focused on the multiplicity of the European languages. We cannot close the door and say all is well, in that case we will definitely be losers. We must open the door at the same time as we try to strengthen our mother tongue. In fact there are neither any doors nor any boarders. In the information society there are no boarders but free entrance. First of all we must learn Faroese at the same time as we learn English. We have to give the Nordic languages good conditions for developing at the same time as we take in account that English is always and everywhere.

It is of great importance to give the small languages possibility to participate in the development of language technology. The future of the small languages depends on whether the technology is available for them, whether they shall have opportunities to develop and be used in the society of the future. The future comes without asking permission.

Danish has great influence in the Faroese community. In a certain week in July 2001 I could conclude that between 17% and 28% of the programmes in the Faroese TV were in the Faroese language, all the others had Danish texts or Danish speech. All the films on the Faroese TV have Danish texts. The aim of the Faroese TV is: In 2003 all the foreign programmes shall be texted into Faroese. I can conclude: we have two "enemies", an old wellknown Danish one and the English. The language contact is of course not a new phenomenon, but this contact is much more effective today because of the globalisation.

SVEINN AGNARSSON

Drepur kvótinn byggðirnar í dróma?

Fiskveiðar og byggðamál á Íslandi 1980-2000

Inngangur

Sjávarútvegur hefur um langan aldur verið önnur meginstoð íslensks atvinnulífs og langmikilvægasta útflutningsgreinin í margar aldir. Sveiflur í afkomu sjávarútvegs hafa haft gífurleg áhrif á þjóðarbúið í heild og einstakar byggðir, og þótt dregið hafi úr þeim áhrifum er ljóst að sjávarútvegur mun halda áfram að leika lykilhlutverk í íslensku efnahagslífi enn um sinn. Þess vegna er mikilvægt að búið sé sem best að atvinnugreininni og henni skapaðar aðstæður til að vaxa og dafna. Forsenda þess er að stjórna fiskveiðum með þeim hætti að þær gefi sem mest af sér og búa þannig um hnúta að fyrirtæki geti skipulagt rekstur sinn á hagkvæman hátt.

Það var í þessu skyni sem ákveðið var að stjórna fiskveiðum á Íslandi með aflamarkskerfi, en í því felst að leyfilegum heildarafla af hverri tegund er skipt á milli þeirra báta sem heimild hafa til veiðanna. Hér á eftir er lýst tildrögum þess að aflamarkskerfinu var komið á fót og sagt frá höfuðdrögum þess. Þá er fjallað um stjórnun smábátaveiða og greint frá reynslunni af henni. Í síðari hluta þessarar greinar er þróun byggðar á Íslandi síðustu 30 árin rakin í höfuðdráttum, en hagræðing í sjávarútvegi hefur stundum þótt andstæð markmiðum byggðastefnunnar. Gerð er grein fyrir þeim athugunum sem gerðar hafa verið á sambandi fiskveiðistjórnunar og byggðapróunar á Íslandi, og sérstaklega fjallað um byggðapróun á þeim stöðum þar sem smábátautgerð er hvað mikilvægust.

Aflamarkskerfið

Tildrög

Tilkoma skuttogara í stað gömlu síðutogaranna olli stakkaskiptum í íslenskum sjávarútvegi á 8. áratugnum og endurnýjun flotans fylgdi ör uppbygging á fiskvinnsluhúsum og hafnabætur víða um land. Þessar miklu fjárfestingar,

ásamt útfærslum á landhelginni, skiluðu sér í stórauðnum þorskafla Íslendinga á þessum árum. Aflinn tvöfaldaðist úr 225 þúsund tonnum árið 1972 í 460 þúsund tonn árið 1981, en á næstu árum hallaði undan fæti og árið 1984 var aflinn kominn í rúm 280 þúsund tonn.

Ástand helstu nytjastofna við landið fór mjög versnandi á 7. og 8. áratugnum. Síldin hvarf vegna ofveiði og í skýrslu Hafrannsóknastofnunar frá 1975 kom fram að margir botnfiskstofnar væru þegar alvarlega ofveiddir. Í framhaldi af því var ákveðið að takmarka sókn í þorskstofninn og árið 1977 var svokölluðu skrapdagakerfi komið á. Skrapdagakerfið var við lýði til 1983 en þótti ekki gefast vel. Ástandi fiskistofnana við landið hrakaði áfram, eins og glöggst kom fram í næstu svörtu skýrslu Hafrannsóknastofnunar er lögð var fram 1983. Samtímis versnaði afkoma í fiskveiðum og réðst það bæði af minni afla og lægra afurðaverði, en ekki síður af háum fjármagnskostnaði útgerða. Sem dæmi má nefna að árið 1982 nam rekstrarhalli útgerðarinnar nálega 40% af tekjum.

Það voru því bæði líffræðileg og efnahagsleg rök fyrir því að hætta að stjórna þorskveiðum með sóknartakmörkum, en taka þess í stað upp alhliða stjórnunarkerfi, sem haldið gæti aftur af sókn í helstu nytjastofnana og þar með komið í veg fyrir að meira væri veitt en til væri ætlast, og þar að auki dregið úr kostnaði við veiðarnar. Eftir víðtækt samráð hagsmunaaðila og stjórnálmanna varð svokallað aflamarkskerfi fyrir valinu, en veiðum á humri, rækju, síld og loðnu hafði áður að hluta til verið stjórnað með þeim hætti.

Aflamarkskerfið: Fyrsta skref 1984

Í árslok 1983 setti Alþingi lög um breytingu á lögunum frá 1976 um veiðar í landhelgi Íslands. Með nýju lögunum var sjávarútvegsráðherra heimilað að skipta leyfðum heildarafla af hverri einstakri fisktegund á milli skipa eftir veiðireynslu og leyfa flutning á úthlutaðum aflakvóta á milli skipa. Reglugerð um stjórn botnfisksveiða var síðan sett á grundvelli þessara laga 8. febrúar 1984. Samkvæmt henni voru veiðar allra skipa, sem voru 10 brúttórúmllestir (brl.) og stærri, bundnar almennu veiðileyfi. Leyfum var úthlutað til allra skipa er voru í íslenska flotanum eða samið hafði verið um kaup á fyrir árslok. Heildaraflamark var ákveðið fyrir þorsk, ýsu, ufsa, karfa, skarkola, grálúðu og steinbít. Skipum sem höfðu verið skemur en eitt ár við veiðar á viðmiðunartímabilinu var heimilt að velja á milli sóknarmarks og aflamarks. Sama regla gildi um útgerðir þeirra skipa er eigenda- eða skipstjóraskipti höfðu orðið á árinu 1983.

Leyfilegt var að framselja aflamark milli skipa sömu útgerðar eða milli skipa

innan sömu verstöðvar í aflamarkskerfinu sem komið var á í botnfiskveiðum. Þá voru skipti á kvóta milli skipa, sem ekki voru gerð út frá sömu verstöð, heimil ef skipst væri á jafn verðmætum kvóta. Annars konar framsal var hins vegar bundið samþykki sjávarútvegsráðuneytis, að fenginni umsógn viðkomandi sveitarstjórnar og stjórnar sjómannafélags í þeirri verstöð sem kvótinn var seldur frá. Í raun hefur framsal aflamarks verið frjálst allt frá 1984 og samþykki sjávarútvegsráðuneytisins eingöngu verið formsatriði.

Loks var heimilað að veiða umfram aflamark af einni tegund sem nam allt að 10% af heildaraflamarki botnfisks miðað við gildandi fiskverð og skertist þá aflamark af öðrum tegundum samsvarandi.

Hreinræktað aflamarkskerfi var hins vegar aðeins við lýði í eitt ár því strax árið eftir, 1985, var skipum gefinn kostur á að velja á milli aflamarkskerfis og sóknarkerfis og var svo fram til 1990.

Aflamarkskerfið: Annað skref 1990

Þótt stórt skref í átt til skynsamlegri nýtingar fiskistofnana hefði verið stigið með tilkomu aflamarkskerfisins árið 1984 voru tveir augljósir gallar á stjórn veiðanna. Annar var sá að kerfið náði eingöngu til báta sem voru 10 tonn eða stærri, og hinn sá að frá 1985 var hægt að velja á milli afla- eða sóknarmarks. Ljóst þótti að örðugt gæti reynst að ná þeim markmiðum, sem að var stefnt með aflamarkskerfinu, fyrr en þessir vankantar hefðu verið sniðnir af.

Í maí 1990 voru sett ný lög um stjórn fiskveiða. Lögin voru ótímabundin en í þeim voru ákvæði um að endurskoðun skyldi fara fram fyrir árslok 1992. Með þessum lögum var sóknardagakerfið endanlega lagt af, en aflamarki komið á hjá öllum skipum og bátum 6 brl. eða stærri. Skip, sem höfðu lágt aflamark, fengu bætur sem námu 40% af því sem vantaði upp á til að þau næðu meðaltali í sínum skipaflokk.

Kveðið var á um að við sölu á skipi fylgdi aflahlutdeild þess nema annað væri tekið fram í samningi. Sveitarfélögum var gefinn forkaupsréttur að skipum er til stóð að selja úr byggðarlagi. Með lögunum frá 1990 var opnað fyrir viðskipti með aflahlutdeildir, en hugtakið hafði ekki verið til áður í lögum um stjórn fiskveiða. Hægt var að selja hluta af aflahlutdeild skipa eða alla, en áður hafði eingöngu verið leyft að flytja aflahlutdeild af skipum sem tekin voru af skipaskrá. Engar breytingar voru hins vegar gerðar á reglum um flutning á aflamarki.

Samræmdu aflamarkskerfi var nú komið á í öllum veiðum og ákveðið að ef nýjar tegundir sjávardýra yrðu teknar inn í aflamark skyldi miðað við veiðireynslu undangenginna þriggja ára við úthlutun aflahlutdeilda. Ráð-

herra var þó heimilað að ákveða aflahlutdeild einstakra skipa ef þau væru ekki með samfellda aflareynslu.

Áfram var heimilt að flytja 5% af aflamarki á milli botnfisktegunda en þessi heimild náði þó ekki til veiða umfram aflamark á þorski. Þá var heimild til að geyma aflamark botnfisktegunda milli ára hækkuð úr 10% í 20%. Samvarandi hámark fyrir flutning milli ára var 20% fyrir úthafsækju og 10% fyrir síld og humar. Þá var leyfilegt að veiða allt að 5% umfram aflamark hverrar botnfisktegundar, enda drægist sá afli frá aflamarki næsta árs. Loks var ákvæði um að væri minna en 25% af aflamarki skips ekki nýtt með veiðum skipsins sjálfs tvö fiskveiðiár í röð félli aflahlutdeild þess niður.

Aflamarskerfið: Þriðja skref eftir 1990

Fremur litlar en þó nokkuð margar breytingar hafa verið gerðar á meginreglum fiskveiðistjórnunar síðan 1990. Þær þýðingarmestu lúta að ákvæðum um flutning aflamarks milli fiskveiðitímabila, flutning aflamarks milli tegunda, lágmarksnýtingu aflamarks, hámarkseign útgerða af aflahlutdeildum og ákvörðun heildaraflamarks í þorski.

Í núgildandi lögum um stjórn fiskveiða er heimilt að veiða 5% umfram aflamark hverrar botnfisktegundar nema þorsks, síldar og úthafsækju og 3% umfram aflamark innfjarðarrækju og hörpudisks, enda dregst sá umframafli frá við úthlutun aflamarks næsta fiskveiðiárs á eftir. Heimilt er að flytja allt að 20% af aflamarki hverrar botnfisktegundar, úthafsækju, humars og síldar frá einu fiskveiðiári til hins næsta, sem og 10% af aflamarki hörpudisks og 5% af aflamarki innfjarðarrækju. Þá er áfram heimilt að veiða 5% umfram aflamark af tiltekinni botnfisktegund á kostnað annarra. Ekki er þó heimilt að veiða umfram aflamark á þorski.

Tvær veigamiklar breytingar hafa verið gerðar á síðustu árum er gera framsal aflaheimilda mun erfiðara en áður. Samkvæmt núgildandi lögum verða skip að veiða minnst 50% af aflamarki sínu annað hvert fiskveiðiár í röð til að halda aflahlutdeild sinni. Þá var ákveðið árið 1998 að takmarka flutning aflamarks innan ársins við 50% af úthlutuðu aflamarki í þorskígildum talið, en með því var útgerðum í raun gert að veiða helming af aflamarki sínu á hverju ári. Sama ár var einnig sett hámark á aflahlutdeild einstakra tegunda og hámark á heildaraflahlutdeild í eigu eins aðila og tengdra aðila.

Í kjölfar dóms Hæstaréttar í desember 1998 voru svo samþykkt lög í ársbyrjun 1999 um breytingar á stjórn fiskveiða sem hafa í för með sér að veiðileyfi eru ekki lengur bundin við þau skip, sem höfðu veiðileyfi við gildistöku laganna frá 1990, heldur öll skip sem hafa haffærisskírteini.

Smábátar

Þegar aflamarkskerfinu var fyrst komið á 1984 náði það einvörðungu til báta 10 brúttórúmlestir að stærð eða stærri. Veiðum smábátanna var hins vegar reynt að stjórna með sóknartakmörkunum með takmörkuðum árangri. Eins og við mátti búast fjölgaði smábátum mjög á næstu árum. Þeir voru 1060 árið 1984 en voru orðnir nær 2050 árið 1990. Sóknin jókst því mikið og afli fór vel fram yfir það sem gert hafði verið ráð fyrir. Fjölmargar og flóknar reglur voru settar á þessum árum til að reyna að halda aftur af aflaukningu smábáta, en þeim reglum var annað hvort ekki framfylgt eða þær höfðu ekki nægjanlega mikil áhrif.

Tafla 1.
Fjöldi og afli krókabáta í tonnum fiskveiðiárin 1991/92-1999/00.

	Fjöldi báta í lok fisk- veiðiárs	Afli krókabáta, tonn	Afla- hámark, tonn	Afli umfram hámark, tonn	Afli umfram hámark í % af hámarki	Heildarafli, tonn	Afli í % af heildarafla
Fiskveiðiárið 1991/92	1148	21,004				272,228	7.7
Fiskveiðiárið 1992/93	1,126	22,006				240,549	9.1
Fiskveiðiárið 1993/94	1,115	31,295				196,755	15.9
Fiskveiðiárið 1994/95	1,082	36,306	21,500	14,806	68.9	163,998	22.1
Fiskveiðiárið 1995/96	1,028	29,643	21,186	8,457	39.9	169,630	17.5
Lína og handfæri	394	13,317	14,386	-1,069	-7.4		
Fiskveiðiárið 1996/97	634	16,326	6,800	9,526	140.1		
Þorskaflahámark	851	40,482	27,301	13,181	48.3	203,811	19.9
Lína og handfæri	409	19,699	22,911	-3,212	-14.0		
Handfæri eingöngu	165	10,316	1,836	8,480	461.9		
Fiskveiðiárið 1997/98	277	10,467	2,554	7,913	309.8		
Þorskaflahámark	824	39,643	31,778	7,865	24.7	227,755	17.4
Lína og handfæri	496	26,494	29,375	-2,881			
Handfæri eingöngu	51	2,229	386	1,843			
Fiskveiðiárið 1998/99	277	10,920	2,017	8,903			
Þorskaflahámark	809	38,873	37,138	1,735	4.7	254,594	15.3
Lína og handfæri	503	31,197	34,922	-3,725			
Handfæri eingöngu	7	178	61	117			
Fiskveiðiárið 1999/00	81	1,918	784	1,134			
Þorskaflahámark	218	5,580	1,371	4,209			
Lína og handfæri	798	41,363	37,722	3,641	9.7	255,585	16.2
Handfæri eingöngu	500	32,304	35,506	-3,202			
	5	128	61	67			
	74	2,013	784	1,229			
	219	6,918	1,371	5,547			

Heimild: Fiskistofa

Þegar aflamarkskerfið var síðan fest í sessi árið 1990 var það látið ná til báta 6 brl. og stærri og þar með lentu bátar sem voru 6-10 tonn inni í kerfinu. Smærri bátar gátu hins vegar valið um að vera í aflamarkskerfinu, líkt og stærri bátar, eða stunda veiðar með krókaleyfi. Nær allir smábátanna hafa stundað veiðar með krókaleyfi, en í því felst að eingöngu er leyft að veiða með línu og/eða handfærum.

Krókabátum fjölgaði mikið strax eftir að nýju aflamarkslögin tóku gildi 1990. Bátarnir voru 742 árið 1990 en hafði fjölgað í 1148 í lok fiskveiðiársins 1991/1992. Næstu árin þar á eftir fækkaði þeim hins vegar á ný og voru orðnir 894 fiskveiðiárið 1996/1997, en fiskveiðiárið 1999/2000 töldust þeir rétt um 800. Þorskaflí smábátanna nær tvöfaldaðist á tímabilinu 1991-1997 og fór úr 21 þúsund tonnum fiskveiðiárið 1991/1992 í nálega 40,5 þúsund tonn fiskveiðiárið 1996/1997, en hefur síðan minnkað lítillega. Aflahlutdeild smábátanna komst hæst í 22% fiskveiðiárið 1994/1995 en hefur síðan verið á bilinu 15-20% og var 19% fiskveiðiárið 1999/2000.

Þær reglur sem gilt hafa um stjórn veiða smábáta hafa tekið sífelldum breytingum þann áratug sem þetta kerfi hefur verið við lýði. Stjórnunin hefur í höfuðdráttum byggst á sóknartakmörkunum og þorskveiðar verið bannaðar tiltekinn fjölda daga á ári. Veiðar annarra tegunda hafa aftur á móti verið frjálssar. Haustið 2001 var hins vegar gerð grundvallarbreyting á stjórnun veiða krókabáta og er nú tvenns konar kerfi við lýði; sóknarmark og krókaflamark. Mun fleiri bátar hafa valið að stunda veiðar með krókaflamarki, eða 587, en 219 hafa veiðileyfi með sóknardögum.

Sóknarbátar, sem mega aðeins stunda handfæraveiðar í tiltekinn fjölda daga á ári, eru nefndir dagabátar. Á fiskveiðiárinu 2001/02 mega þeir stunda veiðar í 21 dag, en veiðar eru þó bannaðar á tímabilinu 1. nóvember 2001 - 31. mars 2002. Veiðar á öllum nytjastofnum eru bannaðar utan sóknardaga, en þó geta dagabátar fengið leyfi til sérstakra veiða á botndýrum með plógum og gildrum, svo og til hrognkelsaveiða í net. Sóknardögum getur fækkað eða fjölgað á milli fiskveiðiára eftir því hvort afli sóknarbáta fer yfir viðmiðunarmörk eða ekki. Sóknardagarnir eru framseljanlegir, en framsalsréttur tengist nýtingu sóknardaga á fiskveiðiárunum 1996/1997 og 1997/1998. Ekki er heimilt að framselja fleiri sóknardaga en nam meðalnýtingu viðkomandi báts á úthlutuðum sóknardögum á þessum árum. Þá má samtala sóknardaga og framseldra daga ekki vera hærri hlutfallslega en nýtingardagarnir á viðmiðunarárunum. Hægt er að flytja sóknardaga á milli krókabáta, en þeim fækkar og fjölgar hlutfallslega ef þeir eru fluttir til stærri eða minni báta. Þá leiðir stækkun báts til hlutfallslegrar fækkunar sóknardaga, en minnkun báts leiðir ekki til breytingar á dagafjölda. Með þessu er reynt að koma í veg fyrir að hægt verði að færa sóknardaga á stærri og afkastameiri báta og auka þannig afla viðkomandi báta.

Dagabátum er samtals úthlutað 0,67% af leyfilegu heildaraflamarki í þorski, en fiskveiðiárið 2001/02 svarar það til 1.273 lesta. Sem fyrr getur hafa 219 bátar leyfi til að stunda veiðar með þessum hætti og koma því tæpar sex

lestir í hlut hvers. Til samanburðar má nefna að fiskveiðiárið 1999/00 var þorskaflí sóknarbáta að meðaltali 31,6 tonn, eða fimmfalt hærri.

Krókaflamark hvers báts tekur annars vegar mið af kvóta þorskaflahámarksbátanna og hins vegar af veiðreynslu fiskveiðiaranna 1996/97 og 1997/98, en bátar á krókaflamarki mega veiða allt árið en þó aðeins með færi eða línu. Heimilt er að flytja krókaflamark milli báta, svo fremi sem þeir hafa krókaflamarksleyfi og séu undir 6 brl. að stærð. Þá má flytja almennt aflamark til krókaflamarksbáts, sem við það breytist í krókaflamark, en óljóst er hvort flytja megi sama aflamark aftur yfir í hið almenna kerfi. Almennt gildir hins vegar að krókaflamark megi ekki flytja yfir í almenna aflamarkskerfið.

Fyrir fiskveiðiárið 2001/02 var bátum á krókaflamarki úthlutað aflamarki í þorski, ýsu, ufsa og steinbít, og með reglugerð haustið 2001 var krókaflamarksbátum einnig heimilað að veiða löngu, keilu og karfa sem meðafla við krókaveiðar. Leyfilegur meðaflí hvers báts í hverri tegund má þó ekki vera umfram 80% af því sem í hans hlut kæmi við úthlutun aflahlutdeilda í þessum tegundum. Heildarþorskvóti krókabáta var ákveðinn um 24.500 tonn af óslægðum fiski fiskveiðiárið 2001/02, en því til viðbótar hefur Bygðastofnun til ráðstöfunar 1.500 tonn til að styðja byggðarlög sem lent hafa í vanda vegna samdráttar í sjávarútvegi. Þá skal samkvæmt lögum árlega fram til fiskveiðiársins 2005/06 úthluta 3.000 lestum af þorski til báta, sem höfðu minni aflahlutdeild en 200 tonn 1. desember 1998. Krókabátum voru samtals úthlutaðar 2.500 lestir af ýsu, 3.400 lestir af steinbít og 1.400 lestir af ufsa. Með sérstökum ráðstöfunum var ýsukvótinn aukinn í 4.500 lestir, steinbítisaflinn í 5.500 lestir og ufsaaflinn í 1.800 lestir. Þessar ráðstafanir höfðu þó ekki verið samþykktar með lögum þegar þessi orð voru rituð.

Sjávarútvegur og hagkvæmni

Í fyrstu grein laganna um stjórn fiskveiða er tekið fram að markmið þeirra sé að stuðla að verndun og hagkvæmri nýtingu fiskistofnanna og tryggja með því trausta atvinnu og byggð í landinu.¹ Þótt deila megi um hvernig til hafi tekist með sum markmiða laganna leikur vart nokkur vafi á að fiskveiðar eru nú stundaðar með mun hagkvæmari hætti en áður.² Þess sér ekki síst stað í tölum um afkomu veiðanna, sem fór hríðversnandi á árunum 1978-1982, en batnaði síðan á ný á næstu árum þar á eftir (sjá mynd 1). Á síðustu árum hefur afkomunni aftur hrakað, aðallega vegna þróunar gengis, en hún er

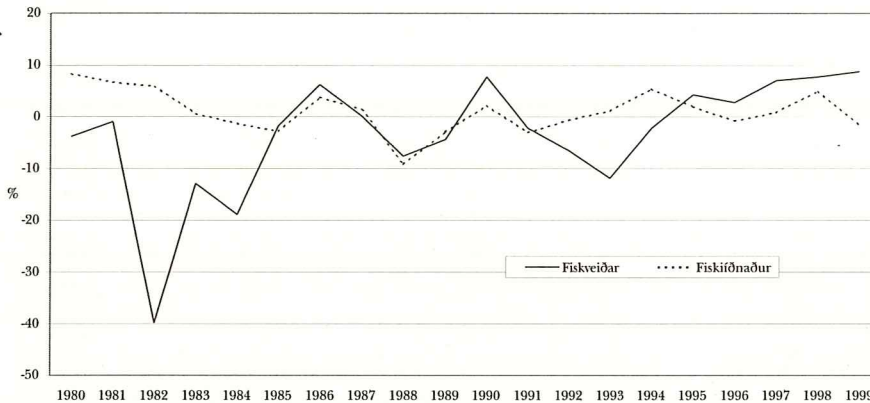
¹ Lög nr. 38/1990.

² Ítarlegri umfjöllun um þessi atriði má t.d. finna hjá Sveini Agnarssyni (2000) og í *Skýrslu endurskoðunarnefndar um stjórn fiskveiða*.

þó enn mun betri en hún var áður en aflamarkskerfinu var fyrst komið á 1984. Á myndinni kemur einnig fram að tilkoma aflamarkskerfisins hefur haft minni áhrif á afkomu í fiskvinnslu, en hagnaður af reglulegri starfsemi vinnslunnar hefur haldist nokkuð jafn síðasta aldarfjórðunginn.

Mynd 1.

Hagnaður af reglulegri starfsemi í fiskveiðum og fiskvinnslu 1980-1999 sem hlutfall af tekjum. Hlutfallstölur.

Heimild: Þjóðhagsstofnun

Fiskiskipastóllinn

Þessi aukna hagkvæmni í fiskveiðunum kemur einnig fram í því að mun færri fiskiskip eru nú í flotanum en áður. Bátum undir 10 brl. hefur að vísu fjölgað, eins og rakið var að framan, en stærri bátum hefur fækkað úr 573 árið 1984 í 414 árið 2000. Á síðustu árum hefur stærri bátum svo aftur farið fjölgandi. Þessi þróun skýrist að hluta til af mikilli fækkun nótaveiðiskipa sem voru um 140 árið 1980 en hafa á síðustu árum verið um 60.

Árið 1984 voru 103 togarar í flota Íslendinga en 1. janúar árið 2000 voru þeir 102. Togurum fjölgaði töluvert frá 1984 til 1990 en fækkaði á næstu árum. Nokkrir nýir togarar bættust svo í flotann á árunum 1994-1998. Tograrar nútímans eru hins vegar að jafnaði stærri en áður, auk þess sem flestir nýir togarar eru með búnað til að frysta aflann um borð. Þessir togarar eru því mun afkastameiri en hefðbundnir ísfiskistograrar og geta verið lengur við veiðar.

Heildarverðmæti fiskipaflotans á föstu verðlagi nær tvöfaldaðist á árunum 1974-1998. Þessa aukningu má aðallega rekja til kaupa á togurum á 8. áratugnum, en fjárfestingar í nýjum togurum drógust saman er kom fram á miðjan 9. áratuginn. Á árunum 1986-1988 óx fjárfesting mikið í smábátum

og vinnsluskipum sem þá voru nýkomin til sögunnar. Nýir frystitogarar voru keyptir til landsins, auk þess sem eldri skip voru endubætt, settar í þau nýjar vélar og frystibúnaður. Togarar í dag eru því yfirleitt stærri og aflmeiri en áður og togaraflotinn í heild er mun stærri í tonnum talið en fyrir 20 árum. Fjármagnsstofninn nær tvöfaldaðist á föstu verðlagi á árunum 1973-1988, en fór síðan minnkandi fram til ársins 1993. Á síðstu árum hefur hann svo aftur vaxið og er nú nokkru stærri en hann var í lok 9. áratugarins.

Aflamarkskerfið hefur leitt til þess að sókn í botnfisk hefur minnkað, en áhrif kerfisins á sókn í uppsjávartegundir eru óljósari. Þá hefur framleiðni aukist mikið í fiskveiðum á síðustu áratugum. Þótt hugsanlega megi þakka aflamarkskerfinu þessa framleiðniaukningu að hluta er trúlegast að hún sé afleiðing af samspili margra þátta. Þeirra á meðal má nefna tæknibreytingar í gerð skipa, veiðarfæra og búnaðar, sem og mikinn vöxt í sjófrystingu. Þá var sjóðakerfið í sjávarútveginum afnumið 1986, fiskmörkuðum komið á fót á næstu árum á eftir og fiskverð gefið frjálst. Að auki leiddi niðursveiflan árin 1982 og 1983 til endurskipulagningar og hagræðingar.

Samþjöppun

Sú hagræðing sem átt hefur sér stað í fiskveiðum og vinnslu hefur leitt til þess að sjávarútvegsfyrirtækjum hefur fækkað. Þau voru um 1800 árið 1992 en töldust um 1500 fimm árum síðar. Flest þessara fyrirtækja voru lítil. Ótvírætt er að töluverð aukning hafi orðið á kvótaeign stærstu fyrirtækjanna sem að hluta til má rekja til kaupa á aflahlutdeildum. Önnur veigamikil skýring er sameining með yfirtöku eða samruna. Það er einkum hin síðarnefnda tegund sameiningar sem mjög hefur færst í vöxt á síðustu árum.

Árið 1984 samsvaraði kvótaeign fimm stærstu útgerðarfyrirtækjanna 13,4% af úthlutuðu aflamarki botnfisktegund og kvótaeign 25 stærstu fyrirtækjanna svaraði til 38,2% af heildarkvóta. Þessi hlutföll héldust lítið breytt til 1990, en á næsta áratug átti sér stað mikil samþjöppun í útgerð. Í ágúst 2001 áttu fimm stærstu útgerðarfyrirtækin nálega 26% af heildarkvótanum og 25 stærstu fyrirtækin áttu tæp 64%, eða næstum tvo þriðju alls kvótans.

Tafla 2.

Kvótaeign stærstu útgerðarfyrirtækjanna sem hlutfall af heildaraflamarki hvers árs

	1984	1990	1992/ 1993	1993/ 1994	1994/ 1995	1995/ 1996	1996/ 1997	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001
Stærsta útgerðarfélagið	4,1	4,3	3,6	3,4	3,5	4,0	3,6	4,1	5,8	6,5	6,6
5 stærstu útgerðarfyrirtækin	13,4	14,0	15,8	15,9	15,5	16,5	16,1	16,7	21,2	22,5	25,9
10 stærstu útgerðarfyrirtækin	21,4	21,9	25,1	25,0	25,3	26,4	26,6	27,1	32,8	34,8	43,1
25 stærstu útgerðarfyrirtækin	38,2	39,2	40,2	40,6	41,3	43,2	43,5	45,1	50,5	56,1	63,9
50 stærstu útgerðarfyrirtækin	-	-	54,0	54,9	56,0	58,7	59,0	61,5	66,0	70,3	74,5

Heimild: Fiskistofa

Tekið skal fram að í *töflu 2* er eingöng miðað við aflamark þorsks, ýsu, ufsa, grálúðu og karfa þar eð þær tegundir hafa verið kvótabundnar allt frá árinu 1984. Útvíkkun aflamarkserfisins skýrir því ekki þá þróun sem fram kemur í töflunni. Hins vegar hafa þorskígildisstuðlar breyst nokkuð milli ára og því getur skipt máli hvaða stuðlar eru lagðir til grundvallar. Hér er miðað við stuðla hvers árs, en sami stuðull ekki látinn gilda allt tímabilið. Þá getur aflamark fisktegunda verið breytilegt á milli ára, en það hefur áhrif á út-reikning yfir í þorskígildistonn.

Ástæður þessarar samþjöppunar eru vafalítið margar og misjafnar milli fyrirtækja (Starfshópur um dreifða eignaraðild 1997:3-5). Þar má nefna að samdráttur í aflaheimildum ýmissa fisktegunda hefur sýnt forsvarsmönnum fyrirtækja fram á nauðsyn þess að dreifa áhættu í rekstri með því að ráða yfir kvótum í mismunandi fisktegundum og stunda veiðar utan lögsögunnar. Þessi hugsun hefur því ýtt undir samstarf og sameiningu fyrirtækja sem hafa sérhæft sig í ólíkum veiðum. Þá hafa á síðustu árum átt sér stað miklar tækni-breytingar í sjávarútvegi sem stærri og öflugri fyrirtæki eiga auðveldara með að tileinka sér en þau smærri. Fráhvarf frá miðstýringu í lána- og atvinnu-málum, sem hafði stefnt að því að dreifa útgerð togara og freðfiskframleiðslu á sem flesta útgerðarstaði, hefur einnig kallað á skipulagsbreytingar í átt til hagkvæmari rekstrareininga. Tilkoma fiskmarkaða, bættar samgöngur og betri flutningsþjónusta hefur greitt fyrir viðskiptum með fisk á milli lands-hluta og gert fiskvinnslufyrirtækjum mögulegt að sérhæfa sig í vinnslu ákveðinna afurða og stækka. Þessi þróun í átt til stærri fyrirtækja hefur gert mörgum þeirra kleift að skrá sig á hlutabréfamarkaði og eru íslensk útgerð-arfyrirtæki nú í sívaxandi mæli fjármöggnuð með hlutafé.

Loks hefur því verið haldið fram að tilkoma aflamarkskerfis með fram-seljanlegum aflaheimildum hafi ýtt undir samþjöppun í sjávarútvegi. Óljóst er þó hvort eitthvað af samþjöppuninni megi rekja til aflamarkskerfisins eins

og sér, heldur er líklegra að sú samþjöppun, sem átt hefur sér stað, sé afleiðing allra þeirra þátta er hér hafa verið tilgreindir.

Hagkvæmni og byggðaröskun

Íbúaþróun á landinu hefur á síðustu 30 árum skipst mjög í tvö horn. Fyrri hluta tímabilsins fjölgaði fólki í öllum kjördæmum, en seinni hluta þess hefur fólki fækkað víðast á landsbyggðinni en fólksflutningar til höfuðborgarsvæðisins vaxið stórum. Mestir hafa þessir flutningar verið frá Vestfjörðum þar sem fólki fækkaði um tæp 21% á árunum 1985-2000 (sjá *töflu 3*) og á Norðurlandi vestra þar sem fækkunin nam nálega 13%. Á Reykjanesi, Suðurlandi og Norðurlandi eystra hefur fólki aftur á móti fjölgað og njóta tvö fyrstöldu landssvæðin vafalítið nálægðarinnar við höfuðborgina. Þessar tölur segja þó ekki alla söguna þar eð þróun fólksfjölda innan sama landshluta getur verið misjöfn.

Tafla 3.

Fólksfjöldaþróun utan Reykjavíkur og nágrennis 1970-2000.

	1970	1985	2000	Breyting 1970-1985	Breyting 1985-2000	Breyting 1970-2000	Breyting 1970-1985 í %	Breyting 1985-2000 í %	Breyting 1970-2000 í %
Vesturland	13.205	14.996	14.266	1.791	-730	1.061	13,6	-4,9	8,0
Vestfirðir	10.050	10.262	8.144	212	-2.118	-1.906	2,1	-20,6	-19,0
Norðurland vestra	9.909	10.808	9.424	899	-1.384	-485	9,1	-12,8	-4,9
Norðurland eystra	22.225	25.955	26.471	3.730	516	4.246	16,8	2,0	19,1
Austurland	11.315	13.143	11.930	1.828	-1.213	615	16,2	-9,2	5,4
Suðurland	12.866	15.347	21.123	2.481	5.776	8.257	19,3	37,6	64,2
Suðurnes	10.584	14.281	16.500	3.697	2.219	5.916	34,9	15,5	55,9

Heimild: Hagstofa Íslands

Að hluta til má rekja þessa þróun til fækkunar starfa í sjávarútvegi og landbúnaði, sem löngum hafa verið höfuðatvinnugreinarnar í dreifbýli. Árið 1970 voru samtals unnin um 18.500 ársverk í þessum frumvinnslugreinum, en það svaraði til um 27,6% af heildarársverkum það árið. Á næstu 15 árum fjölgaði ársverkum í þessum greinum í rúm 28 þúsund, en hlutfallslegt vægi greinanna minnkaði þó um 5 prósentustig. Við aldarlok hafði enn hallað undan fæti og voru ársverk í landbúnaði þá aðeins um helmingur þess sem þau höfðu verið árið 1985. Störfum í sjávarútvegi hafði einnig fækkað töluvert, sérstaklega þó í fiskvinnslu. Einungis um 3,4% ársverka árið 1999 voru unnin í landbúnaði og hlutur fiskveiða og vinnslu var litlu meiri, eða 4 og 5,5%.

Tafla 4.
Ársverk í landbúnaði og sjávarútvegi.

	1970	1985	1999
Landbúnaður	8.953	9.092	4.651
Fiskveiðar	4.241	6.178	5.472
Fiskvinnsla	5.385	11.074	7.524
Samtals	20.549	28.329	19.646
<i>Hlutfall af heildarmannafla, %</i>			
Landbúnaður	13,3	7,8	3,4
Fiskveiðar	6,3	5,3	4,0
Fiskvinnsla	8,0	9,5	5,5
Samtals	27,6	22,6	12,9

Heimild: Þjóðhagsstofnun

Sveiflur í afla og aflasamsetningu hafa ævinlega haft mikil áhrif á hag einstakra sjávarplássna og minnkandi botnfiskafli á síðustu árum hefur komið sér afar illa fyrir þessar byggðir. Þar að auki hefur efnahagsumhverfið á Íslandi breyst mikið á síðustu 10-15 árum. Raunvextir, sem á árum áður voru stundum jafnvel neikvæðir, hafa verið háir hin síðari ár. Slíkt kemur að sjálf-sögðu skuldugum fyrirtækjum illa, en í þeirra hópi hafa mörg sjávarútvegs-fyrirtæki verið. Skráning íslensku krónunar var einnig lengi framan af miðuð við þarfir sjávarútvegsins en það hefur breyst á liðnum áratug. Upp úr 1987 tóku íslenskir ferskfiskmarkaðir til starfa, en áður hafði verið á fiski verið ákveðið af stjórnvöldum. Viðskiptatengsl milli veiða og vinnslu breyttust mikið með tilkomu markaðanna og mikill munur varð á aðstæðum fyrirtækja eftir því hvort þau ráku bæði vinnslu og veiðar eða urðu að kaupa allan fisk til vinnslu á markaði. Þessar breyttu rekstrarforsendur hafa gert sjávarútvegsfyrirtækjum mun erfiðara fyrir og mörg þeirra hafa lent í erfiðleikum, annað hvort sameinast öðrum fyrirtækjum eða hætt rekstri.

Miklar tæknibreytingar hafa ennfremur átt sér stað á mörgum sviðum sjávarútvegs. Mörg fiskvinnslufyrirtæki eru nú orðin afar tölvuvædd og hafa fækkað starfsfólki. Þá er mikið af fiski flutt út óunnið í frystigámum og betri vegir og aðrar samgöngubætur hafa gert fyrirtækjum auðveldara að aka með fisk á milli staða. Þessar samgöngubætur hafa einnig gert fólki mögulegt að búa á einum stað en stunda vinnu á öðrum. Á 9. áratugnum tóku frystitogarar einnig að ryðja sér til rúms og hefur landvinnslan víða orðið undir í samkepninni við frystitogarana.

Kvótakerfið: Óvinur byggðanna?

Þær breytingar á rekstrarumhverfi og tækni sem hér hefur verið lýst hafa, eins og bent var á að framan, ýtt undir samþjöppun í greininni og verið hvati að sameiningu fyrirtækja. Aflamarkskerfið sjálft ræður hins vegar ekki stefnu þeirra breytinga sem átt hafa sér stað, heldur er hennar miklu fremur að leita í minnkandi afla og breyttu rekstrarumhverfi fyrirtækjanna. Aflamarkskerfi með framseljanlegum aflaheimildum auðveldar vissulega sameiningu og samvinnu fyrirtækja, en telja má líklegt að svipuð þróun hefði átt sér stað þótt fiskveiðum hefði verið stjórnað með öðrum hætti. Endurskipulagning hefur hins vegar oft leitt til þess að kvóti hefur flust á milli staða og veikt sum sveitarfélög en styrkt önnur. Því er vitaskuld freistandi að skella skuldinni af byggðapróuninni á aflamarkskerfið og kenna kerfinu um allt sem úrskaiðis hefur farið í byggðamálum á síðasta áratug.

Í nokkrum nýlegum skýrslum er vikið að sambandi aflamarkskerfisins og byggðapróunar og eru niðurstöður mjög á skjön. Þannig kemst Birgir Þór Runólfsson (1998:formáli) að því

að ekkert samband virðist vera milli aflahlutdeildarkerfisins og byggðapróunar hirlendis. Eftir ítarlega skoðun gagna og einfaldra tölfræðilegra prófa á hluta þeirra verður ekki fullyrt að kvótakerfið í fiskveiðunum sé megin orsakavaldur þeirrar byggðapróunar sem átt hefur sér stað undanfarna áratugi.

Haraldur L. Haraldsson (2000:4) bendir aftur á móti á að

ákvæði laganna um frjálst framsal veiðiheimilda hefur haft víðtækar afleiðingar á þróun byggðar í landinu með tilflutningi aflaheimilda á milli landshluta og einstakra byggðarlaga. Sem dæmi má nefna að byggðarlög á Snæfellsnesi eru að styrkjast en byggð á Vestfjörðum að veikjast. Þetta hefur leitt til verulegrar skuldaaukningar í sjávarútvegi, lækkunar launa í fiskvinnslu í samanburði við aðrar atvinnugreinar og fólksflótta af landsbyggðinni.

Samband aflamarkskerfisins og byggðapróunar er þó ekki svona einfalt að mati Þjóðhagsstofnunar. Í nýlegri skýrslu stofnunarinnar segir svo (*Stjórnkerfi fiskveiða:3*):

Að öllu samanlögðu er ljóst að þróun sjávarútvegis hefur haft áhrif á þróun byggðar í landinu en að orsakasamband þessara þátta er flókið. Mjög erfitt er

að draga þátt fiskveiðistjórnunarkerfisins sjálfs út úr þessu sambandi. Það var hugsað sem leið til að auka hagkvæmni í atvinnugreininni og tryggja viðgang hennar til lengri tíma. Ekki verður séð af þeim gögnum sem hér er byggt á að rekja megi til fiskveiðistjórnunarkerfisins sjálfs meginskýringu á hinum miklu búferlaflutningum frá landsbyggð til höfuðborgarsvæðis sem einkennt hafa búsetuþróunina. Útgerð og framleiðsla hafa fyrst og fremst færst milli staða á landsbyggðinni eftir því sem hagkvæmt hefur þótt. Mikilvægt er að slíkur sveigjanleiki sé til staðar til að greinin geti jafnan aðlagð sig síbreytilegum aðstæðum og leita leiða til að efla framleiðni og verðmætasköpun. Þannig verður hagrur greinarinnar best tryggður og um leið landsbyggðarinnar því hún byggir í ríkari mæli á sjávarútvegi en höfuðborgarsvæðið. Engin leið er þó til að tryggja varanlega stöðu einstakra byggðarlaga sem byggja tilvist sína á sjávarútvegi.

Í *Skýrslu nefndar um framtíðarmöguleika fiskvinnslunnar* er bent á nokkur atriði sem helst eru talin geta skýrt þróun búsetu á landinu síðustu áratugi. Í fyrsta lagi hefur störfum fækkað í landbúnaði vegna hagræðingar og vélvæðingar. Í öðru lagi hefur störfum fækkað í fiskiðnaði vegna breyttrar tækni og þess að landvinnslan byggir á stærri framleiðslueiningum en áður, auk þess sem úrvinnsla landaðs afla hefur verið flutt út á sjó, en sjóvinnsla hefur aukist mikið á síðasta áratug.

Því til viðbótar má nefna að á undanförunum árum hefur störfum fækkað mikið í rækjuvinnslu og mjól- og lýsisvinnslu vegna lélegs afla og óhagstæðra markaðsskilyrða. Samtímis þessari fækkun starfa í beinni framleiðslu hefur afleiddum störfum fjölgað sem krefjast einhvern sérþekkingar eða menntunar. Þessi nýju störf verða iðulega ekki til í litlu sjávarplássunum heldur oftast í stærri þéttbýlisstöðum, einkum þó á höfuðborgarsvæðinu. Í þriðja lagi eru ekki lengur jafn sterk tengsl á milli búsetu sjómanna og útgerðarstaðar skips þeirra. Skip eru þannig iðulega gerð út frá öðrum stöðum en sinni heimahöfn, auk þess sem oft eru margir sjómenn um eitt pláss sem skiptast á um að fara á sjó. Í fjórða lagi hefur gildismat fólks breyst og ungt fólk gerir æ meiri kröfur til þess starfs, sem það tekur sér fyrir hendur, og fjölbreytni á sviði menningar og afþreyingar. Hollusta þessa fólks við heimabyggð sína og vinnuveitendur er minni en áður og fyrir vikið er hreyfanleiki þess meiri en eldri kynslóða. Þetta á sérstaklega við um menntað fólk. Afleiðingar þessa eru þær að í mörgum smærri stöðum búa tiltölulega fáir sem lokið hafa framhaldsskólaprófi eða lengra námi. Möguleikar á að skapa ný störf sem krefjast menntunar umfram grunnskólanám eru því takmark-

aðir. Fyrirfram er þó engan veginn tryggt að menntaðir einstaklingar myndu kjósa að búa áfram á sama stað, þó svo heppileg störf væru í boði. Dæmin hafa raunar sýnt að algengast er að þeir, sem hafi lokið framhaldsnámi eða meiri menntun, kjósi að setjast að á höfuðborgarsvæðinu eða við Eyjafjörð – minni staðir verða undir í samkeppninni við hina stærri um menntað vinnu-afl.

Í skýrslu, sem fyrirtækið Nýsir vann fyrir Reyðarál um samfélagsleg og efnahagsleg áhrif álvers í Reyðarfirði, er lögð áherslu á að of oft sé einblínt á hvað sé að í viðkomandi byggðarlagi (Nýsir 2001:12).

Allar rannsóknir á búferlaflutningi sýna hins vegar að það er ekki síður aðdráttarafl þeirra staða sem flutt er til sem ræður ákvörðuninni um flutning. Athyglisvert er að á mörgum útgerðarstöðum þar sem vel hefur tekist að halda kvóta í heimabyggð og þar sem nokkuð traust sjávarútvegsfyrirtæki eru til staðar þá hefur íbúafjöldi annað hvort staðið í stað síðustu árin eða fólki fækkað.

Þetta hefur t.d. gerst á Eskifirði, Fáskrúðsfirði, Hólmavík, Neskaupsstað, Siglu-firði, Skagatrönd, Súðavík, Vestmannaeyjum og Þórshöfn. Vandinn er sá að „útgerðarstaður með nokkur hundruð eða örfá þúsund íbúa getur trauðla keppt um fólkið við 170 þúsund manna borgarsamfélag“ (Nýsir 2001:13).

Þessa áherslu var einnig að finna í ítarlegri rannsókn á orsökum búferla-flutninga þar sem kom fram að „beint samband [sé] milli stærðar þéttbýlis-staða og ánægju íbúanna með aðstöðu til menningarneyslu, skemmtanalífs og afþreyingar, og gildir það einnig um aðstöðu til verslunar og þjónustu“ (Stefán Ólafsson 1997:108). Þéttbýlisstaðir með 200-1000 íbúa standa verst að vígi. Þar er minnst ánægja með einstaka búsetuþætti og virðist sem fisk-verkafólk og sjómenn sé óánægðast með búsetuskilyrði sín (Stefán Ólafsson 1997:108): „Vandi litlu þéttbýlisstaðanna er ... sá, að þeir njóta ekki um-hverfisgæða sveitanna og jafnframt bjóða þeir upp á takmarkað þéttbýlislíf, með fábreytni og takmörkuðum tækifærum.“

Í skýrslunni um búferlaflutninga er jafnframt rætt um samband fjölda starfa í sjávarútvegi og fólksflutninga og tekið fram að svo virðist sem „aukinn fólksfjöldastraumur til Höfuðborgarsvæðisins eftir 1980 geti ekki átt rætur að rekja til fækkunar starfa í fiskveiðum á sama tíma. Stöðnunin frá 1988 gæti þó hafa haft áhrif“ (Stefán Ólafsson 1997:157). Hins vegar virðist sem „framvindan í fiskvinnslunni geti skýrt hinar stóru sveiflur í búferlaflutninga-straumnum af landsbyggðinni“ (Stefán Ólafsson 1997:158).

Smábátaútgerð og fólksflótti

Í apríl 2001 voru 812 fley í flota íslenskra báta undir sex tonn að stærð. Þar af voru 140 skráð í Reykjavík, Hafnarfirði, Keflavík og Akranesi (sjá töflu 5). Flestir bátanna eru hins vegar gerðir út frá Snæfellsnesi og Vestfjörðum

Tafla 5.

**Stærstu krókabátahafnirnar fiskveiðiárið
1999/2000. Miðað er við heimahöfn.**

<i>Heimahöfn</i>	<i>Fjöldi báta</i>	<i>Fjöldi báta í % af heild</i>	<i>Uppsöfnuð hlutdeild í %</i>
Reykjavík	45	5,54	5,54
Ólafsvík	41	5,05	10,59
Bolungarvík	40	4,93	15,52
Hafnarfjörður	34	4,19	19,70
Hornafjörður	32	3,94	23,65
Patreksfjörður	29	3,57	27,22
Keflavík	27	3,33	30,54
Tálknafjörður	25	3,08	33,62
Akranes	24	2,96	36,58
Stykkishólmur	23	2,83	39,41
Grindavík	22	2,71	42,12
Vestmannaeyjar	20	2,46	44,58
Grímsey	19	2,34	46,92
Grundarfjörður	18	2,22	49,14
Suðureyri	18	2,22	51,35
Allir bátar	812		

Heimild: Fiskistofa

Í töflu 6 eru borin saman mannfjöldaþróun og afli í helstu smábátahöfnum landsins. Miðað er við heimahöfn bátanna, en það segir ekki alla söguna þar sem margir smábátanna eru gerðir út frá öðrum stöðum. Samkvæmt þessari töflu er mikilvægustu smábátahafnirnar að finna á Vestfjörðum (Bolungarvík, Flateyri Ísafjörður, Patreksfjörður, Suðureyri, Tálknafjörður og Þingeyri) og Snæfellsnesi (Grundarfjörður, Ólafsvík, Rif og Stykkishólmur), en töluverð smábátaútgerð er einnig stunduð á Bakkafirði, Grímsey, Hornafirði og Hólmavík. Íbúum á flestum þessara staða hefur fækkað á undanförunum áratugum þótt frá því séu vitaskuld undantekningar. Hornfirðingum og Grundfirðingum hefur t.d. fjölgað töluvert og byggð hefur

einnig styrkst á Bakkafirði og Tálknafirði. Loks eru margir bátar skráðir á höfuðborgarsvæðinu, en líklega eru þeir flestir gerðir út frá öðrum stöðum.

Tafla 6.

Íbúaðróun í mikivægustu krókabátahöfnunum 1980-1999 og heildarafli krókabáta fiskveiðiárið 1999/00. Afli er miðaður við heimahöfn.

	1980	1999	Breyting 1980-1999	Breyting í %	Afli af þorsk, ?su, ufsa og steinbít í tonnum
Bolungarvík	1.266	998	-268	-21,2	5.139
Tálknafjörður	294	345	51	17,3	4.275
Suðureyri	500	317	-183	-36,6	3.329
Grindavík	1.929	2.227	298	15,4	2.845
Ólafsvík	1.180	963	-217	-18,4	2.804
Reykjavík	83.766	109.152	25.386	30,3	2.345
Flateyri	459	306	-153	-33,3	1.982
Grímsey	106	98	-8	-7,5	1.878
Patreksfjörður	1.032	780	-252	-24,4	1.816
Grundarfjörður	680	849	169	24,9	1.641
Ísafjörður	3.352	2.817	-535	-16,0	1.614
Hornafjörður	1.455	1.779	324	22,3	1.597
Sandgerði	1.124	1.303	179	15,9	1.541
Stykkishólmur	1.205	1.216	11	0,9	1.489
Keflavík	6.622	7.670	1.048	15,8	1.386
Hólmavík	398	401	3	0,8	1.324
Hafnarfjörður	12.205	19.150	6.945	56,9	1.135
Rif	112	142	30	26,8	942
Bakkafjörður	69	130	61	88,4	936
Þingeyri	432	344	-88	-20,4	859
Siglufjörður	2.003	1.567	-436	-21,8	823
Stöðvarfjörður	342	277	-65	-19,0	809
Akranes	5.200	5.355	155	3,0	722
Utan höfuðborgarsvæðis	14.885	13.329	-1.556	-10,5	33.255
Vesturland	8.377	8.525	148	1,8	7.598
Vestfirðir	7.335	5.907	-1.428	-19,5	19.012
Norðurland	2.507	2.066	-441	-17,6	4.025
Austurland	1.866	2.186	320	17,1	3.341
Allt landið	229.172	278.717	49.545	21,6	55.789

Til höfuðborgarsvæðis teljast Reykjavík, Hafnarfjörður, Akranes, Keflavík, Sandgerði og Grindavík.

Til Vesturlands teljast Akranes, Grundarfjörður, Ólafsvík, Rif og Stykkishólmur.

Til Vestfjarða teljast Bolungarvík, Flateyri, Ísafjörður, Patreksfjörður, Suðureyri, Tálknafjörður og Þingeyri.

Til Norðurlands teljast Grímsey, Hólmavík og Siglufjörður.

Til Austurlands teljast Bakkafjörður, Hornafjörður og Stöðvarfjörður.

Heimild: Hagstofa Íslands og Fiskistofa

Fiskveiðiárið 2000/01 nam samanlagður þorskaflí krókabáta samtals tæpum 40 þúsund tonnum. Þar af var afli þorskaflahámarksbáta nálega 29 þúsund tonn, sóknardagabátar veiddu nærri 10 þúsund tonn og krókaafلامarks-

bátar um 350 tonn. Afli sóknardagabáta var fjórfalt meiri en gert hafði verið ráð fyrir, en skv. lögum skyldi heildarkvóti þeirra vera 1,11% af ákvörðuðum heildarþorskafla, sem svaraði fiskveiðiárið 2000/01 til um 2,4 þúsund tonna. Afli annarra krókabáta var svipaður og áætlað hafði verið og afli krókabátanna því samtals um níu þúsund tonnum meiri en heimildir voru fyrir. Því til viðbótar veiddi krókabátaflotinn rúmlega 10 þúsund tonn af ýsu, nær 10 þúsund tonn af steinbít og tæplega tvö þúsund tonn af ufsa. Samanlagður afli þessara fjögurra fisktegunda upp úr sjó var því nær 62 þúsund tonn, eða sem svarar til um 52 þúsund tonna af slægðum fiski.

Fyrir fiskveiðiárið 2001/02 var krókaflamarksbátum úthlutað um 20,5 þúsund tonnum af slægðum þorski, en það samsvarar um 24,5 þúsund tonnum af óslægðum fiski. Því til viðbótar er gert ráð fyrir að dagabátar veiði um 1,3 þúsund, en þeirri tölu ber þó að taka með fyrirvara þar eð reynslan hefur sýnt að sóknarbátar veiða iðulega verulega umfam áætlaðan afla. Samanlagðar aflaheimildir krókabáta í ýsu, steinbít og ufsa nema 12 þúsund tonnum og því er alls gert ráð fyrir að krókabátar veiði um 38 þúsund tonn af þorski, ýsu, ufsa og steinbít. Að auki mega krókabátar veiða keilu, löngu og karfa sem meðafla. Í ljósi reynslu liðins tíma er hins vegar líklegt að aflinn verði á bilinu 45-50 þúsund tonn.

Margir óttast að sú aflaskerðing, sem kvótasetningin mun líklega hafa í för með sér, muni draga úr atvinnu og ýta undir fólksflótt. Þessi hræðsla er eðlileg í ljósi þess hversu mikilvæg krókabátaútgerðin er fyrir marga staði, en það sem skiptir hér e.t.v. höfuðmáli er hvað verður um aflann sem krókabátarnir landa. Er hann unninn á staðnum, eða seldur burt? Ef hlutfall þess afla, sem unninn er á staðnum, eykst þegar aflinn dregst saman er ekki við því að búast að aflasamdrátturinn hafi hlutfallslega jafn mikil áhrif á atvinnulíf og ef vinnsluhlutfallið helst óbreytt þegar magn landaðs afla minnkar.

En byggðáhrif kvótasetningar krókabáta geta einnig komið fram með öðrum hætti. Trúlegt er að sumir krókabátaeigendur muni reyna að afla sér viðbótar aflaheimilda og þau kvótaviðskipti geta orðið til þess að smábátaútgerð dragist verulega saman eða hreinlega leggist af á sumum stöðum. Þeir sem selja heimildir frá sér geta vitaskuld búið áfram á sama stað, en þeir geta einnig flutt sig um set.

Alkunna er að fasteignaverð er mun hærra á höfuðborgarsvæðinu en víðast annars staðar á landinu. Íbúar, sem ætla að færa sig frá dreifbýlinu til höfuðborgarinnar, eða annarra þéttbýlisstaða, verða því iðulega að sæta því að fá mun lægra verð fyrir fasteignir sínar en þeir þyrftu að greiða fyrir sambærilegar eignir annars staðar. Margir íbúar í dreifbýlinu eru því vafalítið

í þeim sporum að vilja flytja, en geta ekki tekið á sig þann fjárhagslega skell sem fylgir því að selja ódýrt og kaupa við hærra verði. En þennan mun mætti brúa með því að selja kvóta og hugsanlegt er að sumir smábátæigendur, sem hug hafa á að flytjast til stærri staða, gætu fjármagnað slíka flutninga með þeim hætti. Í augum þeirra einstaklinga er svo gerðu myndi því kvóta-setningin samsvara nokkurs konar byggðastyrk með öfugum formerkjum; styrk sem gerði þeim kleift að yfirgefa dreifbýlið og flytja til stærri staða.

Lokaorð

Með aflamarkskerfinu var grunnur lagður að hagkvæmri stjórn fiskveiða á Íslandi og á þeim árum, sem liðin eru frá því kerfinu var fyrst komið á fót, hefur mikið áunnist í þeim eignum. Afkoma hefur batnað, bátum fækkað, sókn minnkað og framleiðni aukist. Þessi endurskipulagning hefur leitt til töluverðrar samþjöppunar og samruna fyrirtækja.

Á síðustu áratugum hefur jafnframt átt sér stað mikill fólksflótti úr dreifbýlinu til höfuðborgarsvæðisins. Margar ástæður eru vafalítið fyrir þessari þróun, bæði efnahagslegar, tæknilegar og félagslegar, og erfitt, ef ekki illmögulegt, er að sundurgreina áhrif einstakra þátta. Hugsanlegt er að aflamarkskerfið eigi þar hlut að máli, en áhrif þess verða ekki aðskilin frá öðrum atriðum.

Í opinberri umræðu eru staða sjávarútvegs og byggðamál oft tengd saman með mjög afdráttarlausum hætti. En því fer fjarri að hægt sé að líta á atvinnugreinina sem einkamál dreifbýlisins. Sjávarútvegur er mikilvægasta atvinnugrein landsins og skapar um helming útflutningstekna þess. Það er því afar mikilvægt að fiskveiðar og vinnsla séu vel rekin þannig að Íslendingar séu samkeppnisfærir á alþjóðamörkuðum. En það er ekki síður mikilvægt að sjávarútvegur geti keppt við aðrar innlendar atvinnugreinar um fjármagn og vinnuafli og boðið þau kjör sem þarf til að standast þá samkeppni. Aðeins þannig er von til þess að sjávarútvegur geti haldið velli í hinum dreifðu byggðum landsins. Aðgerðir, sem koma í veg fyrir nauðsynleg uppstökkun og halda þannig aftur af framleiðnivexti og hagræðingarmöguleikum, ganga hins vegar þvert á hagsmuni dreifbýlisins.

HEIMILDIR

- Birgir Þór Runólfsson. 1998. *Afli, aflahlutdeildir og ráðstöfun afla 1968-1998*. Skýrsla til Auðlindanefndar. Reykjavík.
- Haraldur L. Haraldsson. 2000. *Sjávarútvegur og byggðapróun á Íslandi*. Byggðastofnun, Reykjavík.
- Nýsir hf. ráðgjafarþjónusta. 2001. *Mat á samfélagslegum og efnahagslegum áhrifum álvers í Reyðarfirði*. Sérfræðiskýrsla með matsskýrslu um umhverfisáhrif álvers í Reyðarfirði. Reykjavík.
- Skýrsla endurskoðunarnefndar um stjórn fiskveiða*. Sjávarútvegsráðuneytið, Reykjavík 2001.
- Skýrsla nefndar um framtíðarmöguleika fiskvinnslunnar*. Sjávarútvegsráðuneytið, Reykjavík 2001.
- Starfshópur um dreifða eignaraðild í sjávarútvegi. 1997. Skýrsla til sjávarútvegsráðherra. Sjávarútvegsráðuneytið, Reykjavík, bls. 3-5.
- Stefán Ólafsson. 1997. *Búseta á Íslandi*. Rannsókn á orsökum búferlaflutninga. Byggðastofnun, Reykjavík.
- Stjórnkerfi fiskveiða og byggðapróun*. Greinargerð unnin fyrir nefnd um endurskoðun laga um stjórn fiskveiða. Þjóðhagsstofnun, Reykjavík 2000.
- Sveinn Agnarsson 2000. *Stjórnun fiskveiða á Íslandi*. Fylgiskjal 2 með álitu Auðlindanefndar. Forsætisráðuneytið, Reykjavík.

SUMMARY

Fishing and agriculture have traditionally been Iceland's most important economic activities, and although the importance of farming has dwindled in the past century, fishing has retained its status. Fish products constitute the lion's share of the country's exports and generate most of its foreign currency earnings. The domestic role played by the fisheries and fish processing industries is no less significant, as these activities are vital for the existence and viability of many of the small towns and villages that dot the Icelandic coastline. This holds especially true for many places in the northwest and east of the country. It is therefore crucial that fishing be governed as efficiently as possible, so that firms will be able to grow and prosper, without jeopardising the fish stocks.

In 1975, a report by the Marine Research Institute indicated that cod and other important demersal species were being seriously over-fished, and two years later effort systems were introduced into the demersal fisheries. However, these measures proved able to halt neither the decline of the stocks, nor the worsening economic performance of the fisheries, which deteriorated severely in the early 1980's. In 1984, a system of individually transferable vessel quotas (ITQ) was therefore administered in the demersal fisheries. Similar quota systems had already been used to partially control the capelin, herring, lobster and shrimp fisheries.

This paper sketches the main elements of the ITQ system in use in Iceland and the effects it has had on fleet size, fishing effort and productivity, and the concen-

tration of firms. In the second part of the paper, attention is shifted to migrations within Iceland, and the part played by fishing, not least the ITQ system, in these changes. Opinions on this subject differ greatly, with many recent writers drawing opposite conclusions. The final chapter focuses on the fishing of small boats and examines population developments in places where these boats are essential for the community.

ANNIKA W. JOENSEN

Føroyska ferðavinnan – nútíð og framtíð

Innleiðing

Um vit bera okkum rætt at, kunnu vit nýta ferðavinnuna at menna samfelag okkara, Umframt at skapa inntøkur og arbeiðspláss kann ferðavinnan m.a. skumpa undir menningina av hentleikum, sum vanligi borgarin nýtir, vera við til at hækka góðsku- og tænaustøðið yvirhøvur og geva okkum tiltrondan íblástur uttan úr heimi. Tí skulu vit arbeiða miðvíst við ferðavinnuni.

Eftirsum landið fær flestu inntøkurnar frá ferðavinnuni, er tað náttúrligt, at tað almenna letur pening til marknaðarføring og menning. Ein onnur orsök til at landið eigur at leggja ætlanir fyri ferðavinnuna og arbeiða aktivt við at stýra henni er, at hon hevur ávirkan á náttúru og mentan okkara, og at hon í ringasta føri kann skaða náttúruna og trivnaðin yvirhøvur.

Ferðafólkini, sum vitjaðu summarið 2000, vóru væl nøgd við ferðalandið Føroyar. Serliga fáa kunningarstovurnar og føroyingar yvirhøvur gott skoðsmál. Eisini útferðir og vitjanir í náttúruni eru væl dámd. Kanningarúrslit sum hesi siga okkum eina rúgvu um hugsanirnar hjá ferðafólkunum, sum eru besta keldan til menning.

Av tí at Føroyar eru lítlar í altjóða ferðavinnuhøpi og peningaupphæddirnar til marknaðarføring eru ómetaliga avmarkaðar, eiga vinnan og tað almenna at samstarva og m.a. leggja felagsætlanir fyri bæði menning og marknaðarføring, sum byggja á dagförd hagtøl og kanningarúrslit. Bert soleiðis fáa vit eina varandi ferðavinnu, sum kann geva okkum varandi inntøkur.

Í hesari framløgu fari eg at vísa á nakrar fyrimunir við føroyskari ferðavinnu, greiða frá nútíðarstøðuni og at enda umrøða menningarmøguleikar. Hetta geri eg við at seta fram fylgjandi spurningar og svara teimum:

1. Hví skulu Føroyar hava ferðavinnu?
2. Hvør er inntøkan, hvørji eru ferðafólkini og hvørji støð vitja tey?
3. Hvørjir veikleikar eru í ferðavinnuni?
4. Hvørjir menningarmøguleikar eru?

Til framløguna havi eg nýtt tilfar frá einari kanning hjá Bornholms Forskningscenter, sum varð gjørd í 1999 og 2000. Kanningin hevur til endamáls at lýsa ávirkanina av ferðavinnu á føroyska samfelagið, m.a. at vísa, hvørjar inntøkurnar eru og hvussu tær fordeila seg, hvar ferðafólkini ferðast, hvørji tilboð, tey nýta og hvat tey halda um Føroyar sum ferðamál. Flestu úrslitini kunnu nýtast í menningar- og marknaðarføringarmálum hjá vinnuni og hjá tí almenna.

Ein onnur kelda er ein frágreiðing eftir Lise Lyck, har hon við ítøkiligum dømum og hugskotum lýsir, hvussu verandi sereyðkenni í ymisku ferðavinnuøkjum í Føroyum kunnu mennast. Frágreiðingin er góð, tí hon kann nýtast av øllum, sum koma í samband við ferðavinnu, og tí hon vísir á menningarmøguleikar, sum ikki eru so kostnaðarmiklir, men gera stóran mun.

Eg vil gera vart við, at eg ikki eri granskari, og at framløgan ikki er vísindalig. Eg var biðin at leggja fram, tí eg havi verið stjóri á Ferðaráðnum, og er framløgan sum so ein persónlig tulking av valdu evnunum.

1.0 Hví skulu Føroyar hava ferðavinnu?

Fremsta endamálið við ferðavinnu er at fáa *inntøkur til samfelagið* og at *fjòltátta vinnulívið*, soleiðis at samfelagið ikki bert byggir á fiski- og alivinnuna. Við at selja ferðir til útlendsku ferðafólkini og bjóða teimum alskyns tilboð av útferðum, tunganest, list, matstøð, søvn og framsýningar, fáa vit fremmant gjaldoyra til landið. Hetta er at sammeta við, at vit selja fisk uttanlands. Vit fáa inntøkur, sum m.a. kunnu vera við til at fígga raksturin av landinum og okkara innflutning.

Tá vit tosa um *inntøkur av ferðavinnu* er skilagott at hava í huga eisini tær óbeinleiðis inntøkurnar. Flest okkara hugsa bert um ferðaseðlar, gisting og útferðir. Men ferðavinnan er nógv breiðari enn sum so. Tá ferðafólk eru í Føroyum ávirkast alt samfelagið, og ikki bert tey, sum starvast á ferðaskrivstovum, hjá flutningsfeløgum ella á hotellum og í matstovum. Eisini útferðarfyriskiparar, klædna- og mathandlar, handverkarar, buss- og leigubilførarar og onnur við fáa ágóðan av peningánýtisluni hjá ferðafólkunum.

Sum sæst, eru rættiliga nógv *arbeiðspláss* knýtt at ferðavinnuni. Hetta hevur samfelagsligan týdning, og hóast vinnan ikki gevur arbeiðið til føroyskar hendur alt árið, so eru tað nógv, sum kunnu fáa eina inntøku partar av árinum. Hugsanin við at hava eina ferðavinnu er júst, at henda vinnan skal geva eitt íkast til búskapin, ikki at ferðavinnan skal taka plássið hjá fiskivinnuni.

Eitt høvuðsendamál við ferðavinnu er eisini at *fjòltátta samfelagslívið*. Tað

vil siga, at fremmandu ferðafólkini við síni mentan og siðum geva okkum íblástur. Onki land ella fólk og ongin mentan hevur nóg mikið í sjálvum sær, og tí er tað týðningarmikið, at vit hava samband við onnur lond og aðrar mentanir, sum kunnu geva okkum nýggj hugskot ella kanska vísa okkum, at leiðin, sum verður gingin júst nú, er skilagóð. Nógvar eru søgurnar um føroyingar á bygd og í bý, sum hava knýtt vinabond við ferðafólk, sum tey av tilvild eru komin í samband við.

Dømi um aðrar fyrimunir við ferðavinnu er *betran av samferðslukervinum*. Tá ferðafólkini eru við til at gjalda og nýta ferjur og bussar, so kann væntast, at ráðini eru til at hava títtari og betri samband ímillum bygd og bý.

Í okkara arbeiði við ferðavinnu kunnu við *útbúgva okkum*. Dømi eru úr øðrum londum, at fólk har hevur ment samfelagið og ferðavinnuna í sambandi við, at ein oljuvinna er framkomin. Um Føroyar í framtíðini fáa eina oljuvinnu, verða stór krøv sett til gistingarstöðini, matstovurnar og onnur, sum skulu veita oljuvinnuni tænastru. Her kunnu vit so, sum nevnt, nýta ferðavinnuna til at útbúgva okkum og harvið gerast betri til at veita tænastru.

At enda skal eg nevna, at ferðavinnan hevur týðning fyri Føroya umdømi úti í heimi. Tá ferðafólkini, sum hava vitjað okkum, koma heimaftur, siga tey øðrum frá um ferðina og landið. Hetta er við til at seta Føroyar á heims-kortið og at beina leiðina fyri føroyskum útflutningsvørur og kann vera við til at økja um söluna.

2.0 Hvør er inntøkan, hvørji eru ferðafólkini og hvørji støð vitja tey?

Her verður tilfar frá kanningin hjá Bornholms Forskningscenter borið fram. Kanningin er gjørd við spurnarbløðum, sum ferðafólk hava útfyllt, tá tey eru farin av landinum aftur. Føroyingar, útisetar og fremmand ferðafólk eru við í kanningin.

M.a. vóru fólk spurð um, hvussu nógvan pening tey hava nýtt á ferðini. Kostnaðurin fyri ferðaseðilin til og úr Føroyum skuldi ikki vera íroknaður, tí tey, sum ferðast við donskum flutningsfelagi, leggja tann partin eftir seg í Danmark og ikki Føroyum.

Úrslitini av kanningin kunnu víkja upp til 10 % hvønn vegin.

2.1 Inntøka og arbeiðspláss

Kanningin vísir, at inntøkan av ferðavinnuni frá mai 1999 til mai 2000 er 169 milliónir kr. Inntøkan av ferðing til og úr Føroyum er, sum nevnt, ikki íroknað, so veruliga inntøkan til føroyska samfelagið er hægri enn hetta, tí Atlants-flog og Smyril Line eru føroysk feløg. Talið av arbeiðsplássum í ferðavinnuni

er 269 fulltíðarstørv. Stórir partur av størvunum finst á gistingarstöðum. Bæði inntøka og talið av størvum er hægri enn higartil mett, meðan talið av ferðafólkum er lægri, sí seinni í framløguni.

Inntøkan kann býttast í ein beinleiðis og ein óbeinleiðis part: 121 milliónir kr. eru beinleiðis inntøka, og merkir tað, at ferðafólkini bera hesa upphædd í fremmandum gjaldoyra til Føroyar. Hendan inntøkan er at sammeta við inntøkur av útflutningi.

48 milliónir kr. eru óbeinleiðis inntøka, og er hendan inntøkan frá tí arbeiðinum, sum er knýtt at ferðavinnuni. Sum dømi kann nevast kostnaðurin av einum elektrikara, sum ger innleggingararbeiði á einum gistingarhúsi.

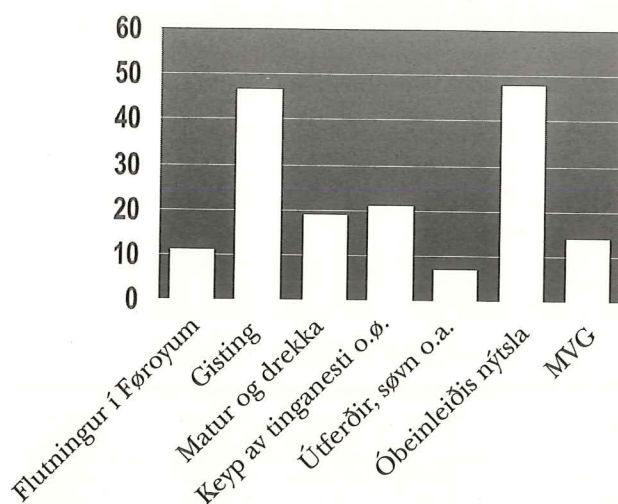
Tað er vert at leggja til merkis, at tølini frá hesum parti av kanninginini ikki í sjálvum sær eru týðningarmikil. Tað, sum hevur týðning, er munurin millum inntøkuna frá ári til ár og talið av arbeiðsplássum frá ári til ár. Kanningin skal sostatt vísa á prosentvísar broytingar, so vit vita, um vinnan er í menning ella ikki.

Orsøkin til at eg kortini taki tey fram er, at hetta eru fyrstu tølini, sum vit nakrantíð hava havt í Føroyum og eftirsum ferðavinnan ofta verður lögð undir onki at kasta av sær, haldi eg tey kunnu vera við til at broyta hugburðin á hesum øki. T.d. hevur ofta verið sagt av m.a. politikarum, at Ferðaráðið fær ov stóra játtan. Tølini vísa, at inntøkurnar av mvg, sum landið fær, eru á leið 14 milliónir kr. Afturat hesum koma skattainntøkur av beinleiðis og óbeinleiðis inntøkunum. So landið hevur inntøkur av ferðavinnu og skal tí eisini gjalda til hesa vinnu.

2.2 Nýtslan hjá ferðafólkunum

Kanningin vísir, hvussu ferðafólkini nýta sínar pengar, og sæst býtið millum flutning, gisting, mat og drekka, keyp av tinganesti o.ø., útferðir, søvn, og annað undirhald, óbeinleiðis nýtslu og mvg í mynd 1.

Mynd 1

Tveir teir størstu postarnir eru gisting og óbeinleis nýtsla. Matur og drekka, innkeyp og mvg eru næststørstu postarnir og flutningur í Føroyum og undirhald eru lægstu postar.

Tað er onki at ivast í, at tað eru stórir møguleikar í postinum 'útferðir, søvn og annað undirhald', og er tað undranarvert, at hann hevur so lágt virði, tí tað er júst fyri at uppliva náttúruna og mentanina, at ferðafólkini koma. Ein frágreiðing er, at ein stórur partur av tilboðunum til ferðafólkini er ókeypis, og at tað á nógvum støðum als ikki ber til at nýta pening. Hetta vísi eg á seinni í framløguni. So vit síggja, at vinnan og aðrir útbjóðarar fáa ov lítið burtur úr ferðafólkunum. Møguliga tí tað, tey bjóða fram, ikki samsvarar við tað, sum ferðafólkini ynskja, og í øðrum lagi sum nevnt, tí tey ikki nýta møguleikan at selja á plássum, har ferðafólkini koma.

2.2.1 Flutningur í Føroyum

Frá mai 1999 til mai 2000 nýttu ferðafólkini uml. 11 milliónir kr. til flutning í Føroyum. Í hesum tali er allur flutningur yvirhøvur. Tvs við Strandferðsluni, bilaleiga, koyring í egnum bili, útreiðslur til bensin o. tíl.

2.2.2 Gisting

Ferðafólkini nýttu uml. 47 milliónir kr. at gista fyri. Hetta á gistingarstøðum kring landið, á vallaraheimum og tjaldplássum. Fólk, sum gista privat og/ella ókeypis – sum t.d. útisetar – eru við í kanninginini, men síggjast ikki aftur í hesum.

2.2.3 Matur og drekka

Ferðafólkini nýttu uml. 19 milliónir til mat og drekka, og er hetta upphæddin, sum er nýtt til vitjan á matstovu, kaffistovum, bensinstøðum, innkeyp í handlum og hjá eitt nú bakara og til.

2.2.4 Tinganest og onnur keyp

Til keyp av tinganesti og øðrum vørum, sum ikki eru matur, nýttu ferðafólkini uml. 21 milliónir kr. Hesir pengar eru t.d. nýttir til frímerkir, bøkur, list, tryggjur og aðrar ullarvørur, vanlig mótaklæðir osfr.

2.2.5 Útferðir, vitjan á savni og annað undirhald

Upphæddin til útferðir og vitjan á t.d. søvnum er lægri, enn eg hevði roknað við, og sæst, at her er vert at royna at fáa meira burturúr. Til undirhald vóru nýttar uml. 7 milliónir kr.

2.2.6 Óbeinleiðis nýtsla

Óbeinleiðis nýtslan hjá ferðafólkunum hevur eitt virðið uppá uml. 48 milliónir kr., og er hetta sama tal, sum greitt var frá omanfyri um samlaðu inntøkuna – t.d. løn til handverkarar.

2.2.7 MVG

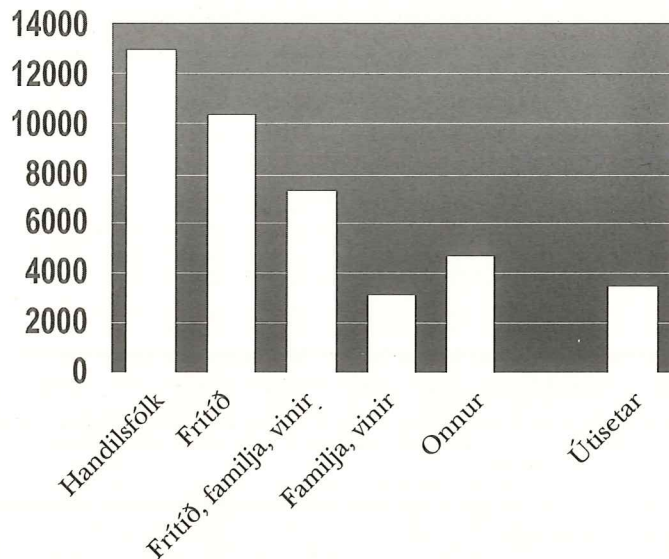
Av samlaðu inntøkuni eru uml. 14 milliónir kr. mvg. Í hesum tali er ikki mvg á vørum, sum ferðafólkini keypa eftir sonevndu 'taxfree'-skipanini, tí tey fáa part av peninginum við sær, tá tey fara av landinum aftur. Eg kann nevna, at tað í Føroyum ikki er mvg á gisting (songum), og at hetta er ein kappingarfyrirminur hjá føroysku gistingarstøðunum, tí so at siga øll lond í ES, sum okkara ferðafólk koma úr, hava mvg á gisting.

2.3 Ferðafólkini

Tað vóru tilsamans uml. 38.000 ferðafólk í Føroyum frá mai 1999 til mai 2000, og sæst býtið í mynd 2.

Um ferðafólkini yvirhøvur kann sigast fylgjandi:

Mynd 2

60% av øllum vitjandi koma á hásumri
 30% eru handilsfólk, 30% koma sum 'turistar'
 2/3 av øllum ferðandi koma úr Danmark
 Onnur 17% koma úr hinum Norðanlondunum
 Miðalaldurin er 43 ár
 Tey ferðast sum pør ella einsamøll
 38% búa hjá familju og vinum
 32% búa á gistingarhúsi

2.3.1 Vitja í handilsørindum

Av teimum 38.000 fólkunum vóru uml. 12.300 í Føroyum í handilsørindum. Her eru fremmandafólk á ráðstevnu, ferðasølufólk, fólk í fundarørindum innan t.d. tað almenna, vinnulívsfólk, sum vitja kundar ella samstarvsfelagar osfr. Hesi ferðafólk eru eyðkend við at leggja nógvan pening eftir seg. Tey búa á hotellum, keypa allar máltíðir á matstovu og leiga ofta bil. Fleiri teirra nýta møguleikan at vitja eitt savn, fara siglitúr ella okkurt triðja, meðan tey eru her. Og onnur, t.d. tey, sum koma á ráðstevnu, hava makan við, tí tey síggja hetta sum ein serligan møguleika at sleppa til Føroyar.

Flestøll ferðamál hava hendan málbólk sum sín fremsta.

2.3.2 Vitja sum ‘turistar’

Uml. 11.000 ferðandi komu til Føroya bert fyri at halda frí. Hesi fólk eru tey, vit vanliga kalla ‘turistar’, og fari eg í framløguni at nýta hetta orð, tí so vita vit, hvat vit tosa um. ‘Turistarnir’ hava onki tilknýti til landið ella fólk, men koma tí tey vilja uppliva okkara náttúru og mentan. Tað er hesin málbólkur, sum almenn ferðaráð – afturat fólk í handilsørindum – vanliga hava sum sín fremsta málbólkur og royna at fáa til landið. Man plagar at siga, at hini ferðafólkini, sum hava tilknýti til landið, koma uttan mun til um Ferðaráðið og vinnan nýta pening at marknaðarføra seg uttanlands.

Áðrenn kanningarúrslitini komu, hava vit í Føroyum hildið, at talið av ‘turistum’ og handilsfólkum lá um 30.000. Also, nærum 2 ferðir so nógv, sum veruliga eru. At vit kundu fara so skeiv, vísir hvussu stórir tørvurin er á álítandi og sambæriligum hagtølum, og hvussu týðningarmikið tað er ikki at gita um talið av ferðafólki.

Í dag skilja vit betur tey í vinnuni, sum klaga um, at talið av útlendskum ferðafólkum er ov lítið til, at nakað kann spyrjast burturúr. Hóast tað ikki altíð eru tey, sum fáa minst burturúr, sum lata ringast at. Sambært Lise Lyck er samlaða nøgdin ov lítil.

2.3.3 Vitja sum ‘turistar’, men eisini familju og vinir

Tey, sum á spurnarblaðnum skrivaðu, at tey komu til Føroyar at vitja familju og vinir vóru uml. 3.100 í tali. Og tey, sum lögdu afturat, at tey eisini komu sum ‘turistar’, vóru 7.300 í tali. Føroyingar, sum búgva uttanlands, finnast í hesum báðum bólkum.

2.3.4 Vitja í øðrum ørindum

Í hesum bólki eru uml. 4.200 fólk, sum eru ítróttar fólk, tónleikafólk, háskúla-vitjandi og eisini tey, sum koma í serligum áhugaørindum – sum t.d. sílaveiðimenn. Hesi seinastu eru at meta sum ‘turistar’, og er tað vanligt, at almenn ferðaráð arbeiða við at menna og marknaðarføra landið yvir fyri teimum.

2.3.5 Útisetar

Fyrsta royndarúrslitið, sum kom av Bornholm á heysti 1999, vísti at uml. 3.500 útisetar vitjaðu á sumri í 1999. Hetta var eitt áhugavert tal, tí vit hava ikki áður vitað, hvussu nógv tey eru, sum koma heim at vitja. Útisetar eru tey, sum eru úr Føroyum, men ikki hava adressu her nú, tí tey eru burturi í lestrarørindum. Í hesum tali er also ikki tann føroyingur, sum býr og arbeiðir í t.d. Ålborg og hevur gjørt tað nøkur ár. Hesin føroyingur er í kanningini

skrásettur sum dani og sæst sum nevnt aftur í bólkunum 'Vitja familju og vinir, umframt at vitja sum turistar'.

Av spurnarbløðunum sæst, at júst útiðsetar eru raskir at vitja søvn, nýta útferðir og onnur tilboð, m.a. tí tey ofta hava onkran danskan ella útlendskan vin við sær, sum tey so ynskja at vísa landið fram fyri. Við hesari vitan í geyma, er tað sjálvsagt, at føroyska vinnan marknaðarførir seg yvir fyri útiðsetum og ikki bert føroyingum í Føroyum og útlendingum, sum koma til Føroya sum turistar.

2.4 Hvat eyðkennir 'turistarnar' og hvar ferðast teir?

Fyri at avmarka meg, leggi ég í hesum seinna parti av punkti 2 tilfar fram um 'turistar'. Tað vil siga tey uml. 11.000 fólkin, sum vitjaðu frá mai 1999 til mai 2000. Tað eru hesi fólk, sum vit í Føroyum í so nógv ár hava tosað um, uttan at vita, hvørji tey vóru, hví tey komu, ella hvar tey vitjaðu.

2.4.1 Eyðkenni

'Turistarnir' eru eyðkendir við fylgjandi:

Miðalaldurin er 47 ár

Tey eru væl útbúgvín

Tey steðga í miðal í 8 dagar

Tey koma, tí tey

a) altíð hava vitað um Føroyar

b) hava fingið ferðamálið viðmælt

c) hava lisið faldara ella guidebók

Tey koma at uppliva náttúru og mentan

Tey nýta kunningarstovurnar í sera stóran mun

Tey eru sera væl nøgd við tænastur og hentleikar

2.4.2 Ferðamynstur

Kanningin vísir, at 'turistarnir' vitja allar oyggjar og nýta allar móguleikar, sum eru fyri undirhaldi og útferðum inni sum úti. Onkrir tó meiri enn aðrir.

So at siga øll – nevniliga 97% – vitja í høvuðstaðnum, og er hetta eisini tað vanligasta í øðrum londum. Av tí at tað oftast er høvuðstaðurin, sum í stóran mun dregur ferðafólk til eitt land, er tað týðningarmikið, at hann gongur undan í fjølbroyttum tilboðum og góðum hentleikum og tænastu.

Kirkjubøur er eitt av teimum heilt stóru ferðamálunum í Føroyum, og vitja 74% av øllum 'turistum' bygdina. Fólk ferðast í bussi ella til gongu, og er júst gøtan millum Havnardal og Kirkjubø ein hin mest gingna í Føroyum.

Ferðafólkini vitja í Múrinum og í Roykstovuni og kunnu fáa sær ein bita ella okkurt at drekka. Til ber eisini at keypa okkurt tinganest.

42% av 'turistunum' vitja í Nólsoy, og er hetta eitt rættiliga høgt prosenttal, tá hugsað verður um, at oyggin er lítil og at siglast skal út hagar. Nólsoyingar hava gjørt nógv burtúrur seinnu árin, og er vinnan væl skipað. Til ber at gista, fáa mat og drekka, fara skipaða útferð og keypa ymiskt tinganest. Drunnhvítatúrurin er ómetaliga væl dámdur og áleið 10% av øllum turistum hava gingið túrin.

Næstmest vitjaða oyggin er Vágar, sum umleið 91% av 'turistunum' vitjaðu, og kemst hetta einamest av, at flogvøllurin er í oynni. Men eisini tað, at nærum triðingurin av 'turistunum' vitjaðu í Mykinesi er við til at geva Vág-oynni so nógv vitjandi.

Umleið 94% vitjaðu í Eysturoynni, og er orsøkin til hetta m.a., at Havnin er so nær, at ferðasambandið er vælútbyggt og at vinnan í oynni er væl-virkandi og hevur nógv tilboð. Eisini hevur tað týðning, at 'turistar', sum fara til Norðuroyggjar, koyra um Eysturoynna.

Borðoyggin varð vitjað av umleið 73% av 'turistunum', og er tað høg-uðsstaðurin í Norðuroyggjum, sum oftast er málið, umframt Enniberg og Viðareiði, sum eru væl marknaðarførd í faldarum. Nógvir danskir 'turistar' hava hoyrt um Klaksvík, og er tað møguliga tí, at heilt nógvir teirra tosa um at vitja býin.

Umleið 41% av 'turistunum' vitjaðu í Sandoyinni, sum í ferðavinnuhøpi kann sigast at vera rættiliga nýtt ferðamál, tí vinnan har hevur skipað seg innan fyri tey seinastu 3 árin. Væntandi fara vit at síggja stóran vøkstur í talinum av vitjandi í komandi árum, tí móguleikarnir fyri útferðum, gisting og mati og drekka eru góðir og ferðasambandið millum oynna og høg-uðsstaðin gott.

Bert eitt sindur meira enn triðingurin av øllum 'turistum' vitjaðu Suður-oynna, og má hetta sigast at vera lágt tal, tí oyggin er lutfalsliga stór og vinnan hevur nú verið skipað nøkur ár. Ein orsøk til hetta er, at ferðaaætlanin leggur upp til, at man skal gista í oynni, og tað eru tað ikki allir 'turistar', sum vilja og harnæst, at teir skipaðu útferðarmøguleikarnir eru avmarkaðir.

2.4.3 Hvat gera 'turistarnir'?

Ferðafólkini velja í stóran mun útferðir og annað undirhald, sum ikki kostar so nógv ella als onki kostar. T.d. kann nevast, at heil 86% vitjaðu eina ella fleiri kirkjur, og at umleið 75% fóru gonguferð uttan ferðaleiðara. Undir 10% hava verið ríðiferð við ferðaleiðara, og bert á leið 10% hava verið gonguferð við

ferðaleiðara. 85% vitjaðu Tinganes, 70% Norðurlandshúsið og 67% Skansan. Umleið 30% av 'turistunum' sóu víkingagrevstur í Kvívík og Tjørnuvík.

Ein útferð, sum kostar og sum er væl vitjað, er bátsferðin undir fuglabjörg. Umleið 56% av 'turistunum' fóru undir fuglabjörg.

Søvnini eru eisini væl vitjað, og fóru 48% av øllum 'turistum' í Listaskálan, 35% á Fornminnisavnið og 28% sóu Náttúrugripasavnið.

Umframt hesar undirhaldsmøguleikar nýttu 'turistarnir' tíð og pengar at ganga í handlar og at fara á matstovu. Ferðafólk keypa nógvar ullarvørur og fleiri eru tey, sum ynskja at keypa eitt nú føroyska list.

Sum nevnt eru tær flestu útferðirnar ókeypiss, og eyðkent er, at tað ikki ber til at keypa nakað á teimum mest vitjaðu støðunum. Tað er heilt givið, at tað eru menningarmøguleikar í at selja t.d. mat og drekka, rundvísing, kort og tinganest av ymiskum slag (blusur, kopi av Skansanum í sjokulátu ella gulli (!), fløgur, leirlist, smykkur osfr.).

3.0 Hvørjar veikleikar eru í ferðavinnuni?

Í hesum parti nevni eg nakrar veikleikar, sum forða ferðavinnumenningini.

3.1 Manglandi ferðavinnu- og umhvørvispolitikkur

Av tí, at ongin almennur ferðavinnupolitikkur hevur verið, er tað ikki semja um, hvussu farast skal fram í ferðavinnumenningini. T.d. er ongin ætlan, sum vísir, hvørjum vinnan hevur ábyrgdina av, hvat tað almenna skal gera og hvørjum kommunurnar eiga ábyrgdina av. Hóast ferðavinnan røkkur inn í nógvar almennar stovnar, hevur ongin teirra – Ferðaráðið undantikið – til uppgávu at arbeiða við ferðavinnuni. Hetta ger, at arbeiðið við at menna hentleikar, t.v.s. arbeiðsøkið hjá kommunum og landsverkfrøðinginum, verður merkt av áheitanum frá Ferðaráðnum.

Samstarvið við vinnuna hevur viðhvørt verið trupult, tí vinnan streingir á at fáa fleiri ferðafólk til landið og hevur víst sína ónøgd við, at stovnurin nýtir orku og pening til innlendismenning, hóast júst útferðartilboðini eru tey, sum skulu fáa ferðafólkini til landið.

Á heysti 1999 varð farið undir at orða ein ferðavinnupolitik, og varð uppskotið á sumri 2001 latið landstýrismanninum í ferðavinnumálum, so innan fyri tað næsta árið skuldi nýggjur ferðavinnupolitikkur verið klárur. Ein veikleiki í uppskotinum er eftir mínum tykki, at ikki øll, sum varða av ferðavinnuni, eru umrødd og at Ferðaráðið ætlandi framvegis skal hava ábyrgd á økjum, har stovnurin ongur heimildir hevur.

3.2 Hagtøl verða ikki savnað og/ella nýtt

Í 1995 metti Ferðaráðið, at talið av ferðafólki (turistum og handilsfólkum) var 28.000. Og síðani hevur vinnan yvir fyri Ferðaráðnum árliga boðað frá, at talið er vaksið ella hevur staðið í stað. Í dag vita vit, at talið av 'turistum' og handilsfólkum bert er á leið 23.000, t.e. minni enn metta talið frá 1995. Tá var málið at fáa 50.000 ferðafólk til landið í ár 2000, og síggja vit í dag, at málið ikki er rokkið.

Hóast øll eru samd um, at tað er neyðugt at hava hagtøl, so hevur tað ikki eydnast at fingið eina fasta skipan, har vinnan letur hagtøl til t.d. Ferðaráðið, og er hetta ein forðing fyri arbeiðinum at finna útav, hvussu støðan er í ferðavinnuni.

Ein annar veikleiki er, at vinnan sjálv ikki nýtir síni egnu hagtøl í t.d. marknaðarføringini, og at hon í lítlan mun nýtir tær frágreiðingar og annað tilfar, sum lýsir málbólkarnar og eftirspurningin yvirhøvur í føroysku ferðavinnuni.

3.3 Lítlar inntøkur í vinnuni

Talið av ferðafólkum er ov lítið til at skapa góðar inntøkumøguleikar, og er hetta avgjørt ein veikleiki. Flestu virkini og privatpersónarnar í vinnuni hava útlendsk ferðafólk sum eykainntøku og liva av føroyingum og handilsfólkum ella onkrum heilt øðrum arbeiði.

Um munandi inntøkur skulu spyrjast burturúr, er neyðugt, at ferðafólkatalið veksur nógv. Til samanberingar kann nevast, at uml. 1/2 millión ferðafólk vitja árliga í Bornholm, sum hevur á leið sama íbúgvatal sum Føroyar.

3.4 Ferðavinnutilboð ótíðarhóskandi

Hóast kanningar hjá Ferðaráðnum hava víst, hvørji útferðartilboð ferðafólkini ynskja, eru útbjóðararnir heldur trekir at broyta tilboðini. Fleiri av ferðasmiðunum koma ikki við nýggjum tilboðum, men bjóða ár eftir ár tað sama fram, hóast teirra egnu royndir vísa, at fleiri teirra ikki bera seg.

3.5 Kommunurnar raðfesta vinnuna niðarliga

Hentleikarnir kring landið, sum kommunurnar og landsverkfrøðingurin røkja, eru ikki í nóg góðum standi og í summum førum als ikki til staðar. Her verður hugsað um manglandi skeltir, gøtur, vendipláss og tilíkt sum kann føra við sær, at bygðarfólkið hevur ampa av fremmandu gestunum. Tær flestu av nevndu skyldunum er lógarfestar, og kann tað undra, at kommunurnar sleppa at misrøkja sínar uppgávur.

3.6 Hugburður

Tað er vanligt, at brennidepilin fellur á inntøku heldur enn arbeiði í londum, sum eru í ferð við at byggja ferðavinnuna upp. Vit vilja gjarna hava pengarnar, men leggja ikki altíð tað arbeiðið fyri dagin, sum skal til. Í Føroyum hevur kjakið ofta verið merkt av, at ferðafólkini ikki mugu síggjast aftur í náttúruni ella aðrastaðni, og at vit ikki mugu hava ampa av teimum.

Tað er eisini ein trupulleiki, at prísur og góðska ikki altíð fylgjast. T.d. í mati. Um man er óheppin, kann man gjalda hotellprís fyri kalt, gamalt kaffi ella eina keypta kaku av vánaligari góðsku í kafeteriulíknandi hølum. Kanningin vísir eisini, at júst virði fyri pening er nakað, sum ferðafólkini ikki vóru so nøgd við. Sum í øðrum vinnum noyðist ferðavinnan at ásanna, at áðrenn vinningur kemur, mugu íløgur gerast, og at tað kostar at forvinna sær pening.

4.0 Hvørjir menningarmøguleikar eru?

Í hesum seinasta parti lýsi eg nakrar menningarmøguleikar, sum eru týðningarmiklir fyri framtíðarstøðuna í ferðavinnuni.

4.1 Felags marknaðarføring

Frá ferðavinnuni á Bornholm, sum í fleiri ár hevur arbeitt við kanningarúrslitum, ið eru lýst her, vita vit, at tað ber til at fáa øll, sum hava inntøkur av ferðavinnuni, at vera við til at gjalda fyri marknaðarføringina. Og hetta er sjálvandi tað einasta rætta. Umframt flutningsfeløgini, gistingarhúsini og útferðarfyriskipararnar eiga handlar, sum selja tinganest, mótaðir, búnýti, vanligar matvørur o.a. at vera við til at gjalda fyri arbeiðið at fáa fleiri ferðafólk til landið. Sum er, eru so at siga øll uttan flutningsfeløgini sonevndir 'free riders' hjá Ferðaráðnum, og merkir hetta, at teir ikki gjalda sín part av marknaðarføringini. Ein serligur trupulleiki er, at Ferðaráðið – samanborið við onnur ferðaráð sum t.d. grønlandsku og íslensku ferðaráðini – nýtir sera avmarkaðar upphæddir til marknaðarføring. Um meira skal spyrjast burtúrur, eiga allar kreftir at vera sameinaðar.

Í Føroyum eru tað fáar fyrirkur, sum hava stórar inntøkur av ferðavinnuni, og tí er tað skilligt, at tær aftra seg at lata pening til eina yvirskipaða marknaðarføring, men hetta er einasti vegur fram, tí ein skal ikki rokna við, at tað almenna fer at lata munandi størri upphæddir til marknaðarføring hjá Ferðaráðnum, uttan at onnur lata sítt ískoyti eisini. Ráðini til tær lítlu fyrirkurnar eru at lata vera við at lýsa í nógvum ymiskum miðlum, sum oftast als ikki røkka málbólkinum, men heldur lata flutningsfeløgini og Ferðaráðið

hava hesa uppgávu um hendur og so bert lata teimum vanligu upphæddina til lýsingar.

4.2 Vinnufeløg

Vinnan hevur ofta víst á, at karmarnir hjá ferðavinnuni ikki eru nøktandi, men hon verður sjáldan hoyrd. Ein orsök til hetta er, at tær mongu fyrirtøkurnar ikki hava skipað seg í vinnufeløg, ella at tey feløg, sum eru, eru ov lítið virkin. Tað er tørvur á vinnufeløgum, sum kunnu virka fyri betri útbúgving í vinnuni og tala sak vinnunnar, so karmarnir tillagast tørvinum hjá vinnuni.

4.3 Sereyðkenni skulu mennast

Lise Lyck hevur sum nevnt gjørt eina frágreiðing, har hon lýsir nakrar av møguleikunum fyri menning, sum vit hava í Føroyum. Hon viðger bæði menning og marknaðarføring. Eg fari her at geva nøkur dømi úr frágreiðingini.

Felags fyri menningarmøguleikarnar í øllum økjum í Føroyum er, at ein almennur ferðavinnupolitikkur verður gjørdur og settur í verk, at kommunurnar gerast aktivir stuðlar, og at økisferðavinnufeløgini samstarva í marknaðarføringini. T.d. við at senda ferðafólkini sínámillum, í staðin fyri at royna at halda teimum í egnum øki.

Hartil er neyðugt, at bygdargøtur verða settar í stand, at fáa skeltir og faldarar, og at søgulig støð gerast atkomulig og sjónlig. Eisini skulu gistingarmøguleikar vera í øllum støðum, og tað skal vera møguligt at fáa sær mat og drekka og keypa tinganest av ymiskum slag.

Tað fyrsta og fremsta er tó, at vit menna sereyðkennini í øllum økjum, soleiðis at tey vera ymisk á at líta. Um allar byggjar bjóða tað sama fram, er nevniliga ongin orsök hjá ferðafólkunum at vitja fleiri byggjar.

Eisini eru menningarmøguleikar í, at økini venda sær til ymiskar málbólkar, so teir ikki bara kappast um tey somu fólkini. Dømi um hetta eru fylgjandi:

4.3.1 Suðuroy

Sambært Lise Lyck kundu suðuroyingar roynt at fingið ferðafólk til oynna, sum steðga longur enn 14 dagar í Føroyum. Ferðafólkini uppliva ferðina til Suðuroyar sum langa (tað gera flestir føroyingar eisini) og tey flestu, sum fara suður, fara ikkiuttan so, at tey eru í Føroyum í meira enn eina viku. Tí hevði tað verið ein fyrimunur fyri ferðavinnuna í Suðuroy, at ferðætlanin gjørdi dagsferðir møguligar.

Ein annar møgulgur málbólkur eru eldri ferðafólk, sum ganga á háskúla, og sum í tí sambandi koma til Føroyar á skeið. Her kundi eitt samstarv við háskúlar í Danmark verið ein góður møguleiki.

Tað eru nógvir føroyingar, sum ikki hava verið í Suðuroy, og Lise Lyck heldur, at suðuroyingar áttu at vent sær til føroyingar sum triðja málbólk.

Innan vøru- ella framleiðslumenning mælir Lise Lyck suðuroyingum til at menna útferðir til Sumbiar, Akrabyrgis, Fámjins, Hvalbiar og Sandvíkar. Hesar bygdir hava ríka søgu og vakra náttúru, men tilboðini eru fá, og tey mugu mennast, fyri at ferðafólkini skulu hava hug at leita hagar.

4.3.2 Sandoy

Sandoyggjin er góð at ferðast í, tí har eru góðir vegir, nógv søgulig støð og bygdargøtur at ganga eftir. Ferðasambandið til Havnina er gott, og til ber at gista og keypa sær mat og drekka í størri bygdunum.

Sambært Lise Lyck kundu sandoyingar roynt at fingið stórbýarfólk, sum ynskja hvíld, at vitja oynna. Ein annar málbólkur eru ferðafólk, sum gera dagsútferðir úr Tórshavn, og ein triði er – eins og fyri Suðuroynna – føroyingar.

4.3.3 Streymoy

Streymoyggjin er serlig, tí hon liggur mitt í landinum og tí at høvuðsstaðurin er har. Sum nevnt vitja so at siga øll ferðafólk Havnina, og er hetta vanligt fyri høvuðsstaðir. M.a. tí at tað er á hesum plássum, at úrvalið av gistingarmøguleikum, matstovum, undirhaldi og útferðum er fjølbroyttast. Av hesum ávum hava høvuðsstaðir skyldu til at hjálpa við at senda ferðafólkini til onnur økir í landinum.

Møguleikarnir eru í Havnini at venda sær til handilsfólk, serliga ráðstevnugestir. Hesi eru tey ferðafólkini, sum leggja mest eftir seg, og sum eisini krevja høga góðsku á gistingum, vørum og tænastum. Eisini er tað ein møguleiki at marknaðarføra Nólsoy, Hest og Koltur betur og selja vitjanir til hesar oyggjar sum eitt sonevnt 'ad-on produkt'. Annars er galdandi, at vinnan í Havnini kann gera meira við at lýsa verandi tilboð.

Møguleiki hjá oyggjum og bygdum, sum liggja nær við Havnina, er at menna samstarvið við vinnuna í høvuðsstaðnum, soleiðis at ferðafólkini verða send til teirra øki. Her verður hugsað um Sandoy, Kirkjubø, Kvívík og aðrar bygdir í Norðurstreymoy.

4.3.4 Vágoy

Millum teir málbólkar, sum vágamenn áttu at vent sær til og gjørt meira burturúr, eru fyrst og fremst ferðandi, sum eru veðurføst. Tey eru ‘óviljað’ í oynni og hava ofta tørv á at stytta sær stundir, og kundi vinnan t.d. bjóðað útferðir í náttúruna, á søvn og mentanarløtur, tá hesin tørvur bráðliga stingur seg upp. Tað krevur góða skipan, men ber til.

Annars eru ráðstevnugestir ein annar málbólkur, sum Lise Lyck mælir vágamonnum til at arbeiða við. Hetta tí teir eiga hotell beint við flogvøllin og kunnu bjóða gestum góða gisting og vinna teimum tíð, tí teir ikki skulu ferðast víðari í bussi og við ferju.

Ein triði málbólkur er familjur, sum við fjølbroyttu og barnavinaligu tilboðunum í oynni høvdu trivist væl har.

Sum nakað serligt mælir Lise Lyck til, at eitt flog/flutningssavn verður bygt í Vágoyinni, har eisini 2. heimsbardagi kundi verið lýstur. Sum partur av hesum savni skuldu tey søguligu støðini verið skeltað og faldarar kundu verið gjørdir, sum lýsa søguna.

Vinnan í oynni kundi at enda í sínari marknaðarføring víst til Mykines og Vestmannabjörgini, sum eru sera væl dámd støð millum ferðafólkini.

4.3.5 Eysturoy

Av tí at tað er skjótt og lætt at koma inn í Eysturoynna úr Havnini, sær Lise Lyck ferðandi við stuttleikaskipum, ið liggja á Havnini, sum ein góðan málbólk. Eisini eldri fólk, sum ferðast í bussi hava nógvar møguleikar í oynni og at enda ungfólk, sum gista á Selatrað og á Kambsdali.

Viðvíkjandi framleiðslumenning átti ein ‘vælkømustøð’ at verið á Oyrarbakka, har ferðafólkini kundu fingið tilfar og vegleiðing um alt, sum er og fyriferst í oynni. Á støðini skuldi eisini tilfar frá øðrum økjum í Føroyum liggið frammi. Og tað skuldi borið til at fingið mat og drekka og keypt alskyns tinganest.

Eisini áttu eysturoyingar at bygt eitt savn, sum lýsir 2. heimsbardaga. Og sum í Vágum kundi tey skeltað tey søguligu støðini og gjørt faldarar, sum siga meira um støðini og søguna.

Lise Lyck mælir til, at í Eysturoynni yvirhøvur skuldi meira verið gjørt burtur úr at selt til ferðafólkini.

4.3.6 Norðuroyggar

Norðuroyggar eru sambært Lise Lyck stórbær náttúra, frísk luft og fuglalív. Útferðirnar, sum skulu mennast, eru gongu- og siglingartúrar – eitt nú undir

Enniberg – og meira skal gerast burtur úr at lýsa lívið á bygd, t.d. á Viðareiði. Hon hugsar um gerandislívið og t.d. at fáa mat til vega.

Eisini eru góðir møguleikar at lýsa fiskivinnuna í Norðuroyggjum, og átti ein 'vælkommustøð' og eitt fiskivinnu- og bátasavn at verið bygt nærhendis Norðoya Fornminnisavni í Klaksvík, har ferðafólk eisini hava møguleika at keypa.

Hon sammetir Klaksvík og restina av Norðuroyggjum við Havnina og restina av Føroyum og heldur, at tað kann vera ein fyrimunur at hava mótsetningin 'stórbýur mótvegis bygdum', um hann verður bygdur inn í eina ferðavinnuætlan fyri Norðuroyggjar.

Samanumtikið kann sigast, at vit í Føroyum ikki skulu leggja okkum so nógv eftir at byggja ferðamál, sum ikki hava pláss í okkara søgu ella mentan, sum t.d. eitt casino ella eina spælihøll við alskyns maskinum. Tað eru nevniliga okkara mentan og náttúra, sum fáa ferðafólkini at vitja okkum.

Hinvegin kunnu vit gagnnýta tær eyka inntøkurnar, sum ferðafólkini bera við sær, til at byggja eitthvørt, sum føroyingar og ferðafólk kundu havt gleði av. Lise Lyck heldur t.d. at, hóast eitt sonevnt 'vatnland' ikki er serkent føroyskt, so kundu vit bygt eitt slíkt, tí har høvdu nógvir føroyingar vitjað.

At enda kann nevast, at vit í menningini skulu hava í huga, at vit fáa størstar inntøkur, um tey ymisku tilboðini kunnu nýtast av bæði ferðafólki og føroyingum.

SUMMARY

This presentation of Faroese tourism deals with the present situation and future possibilities within tourism. I put forward the following 4 questions:

1. Why should we develop tourism in the Faroe Islands?
2. What is the income from tourism, who are the tourists and what are their travelling patterns?
3. Which are the weaknesses in Faroese tourism?
4. Which are the opportunities of growth in Faroese tourism?

In 1999 the Faroe Islands Tourist Board signed an agreement with the Research Centre of Bornholm regarding a report on Faroese tourism which would tell us about the significance of tourism in the Faroe Islands, and give us the most important facts about the tourists. The results were to be used in the making of a tourism policy for the Faroe Islands dealing with marketing, product development, environment and culture.

The Tourist Board also approached Lise Lyck, a tourism expert from Denmark, to get advice about a tourism plan for the Faroe Islands. The result is a report which among other things tells us how to improve facilities for tourism, create tourism attractions and how to develop the various tourism areas in the Faroe Islands, so that they each offer different experiences. These two reports and my experiences from the Faroe Islands Tourist Board make out the source material in the presentation.

If we go about it wisely, we can use the opportunity of developing the Faroese society along with developing tourism in the islands. Besides being a source of income, tourism creates jobs in the Faroe Islands. It can also be a motivator for developing all sorts of facilities that make everyday-life of the Faroese people better and more convenient. Tourism can improve the quality and the range of products – food, drinks, excursions, other sources of entertainment, and shopping goods. And in general be a sort of an educator in all aspects of service.

Tourism can also be a source of inspiration and new ways of thinking to the Faroese people, as it brings the world closer to us. As no society can survive by being isolated and on its own, communicating with tourists is a good opportunity of keeping the contact to the societies surrounding us.

The public sector gets the biggest share of the income from tourism, and therefore it is natural, that the public sector spends money on developing and marketing tourism. Another reason for the public sector to be involved and take on responsibility is that tourism affects our nature and culture, and can in the worst scenario be of damage to both nature and culture.

The tourists that visited the Faroe Islands in the summer 2000 were quite content with the destination and their experiences here. They seem especially pleased with the good service and information they have received at the local tourist offices, and also point out that the contact to the Faroese people has been of great enrichment to their stay. Research like this is important in developing tourism, as it is the best source of information when it comes to the preferences of the tourists.

Because the Faroe Islands are tiny in relation to international tourism, it is important that all actors work together in marketing the islands. Marketing and product development should be planned according to updated statistics and research, and most importantly money should be spent collectively.

ÞÓRLEIFUR ÞÓR JÓNSSON

Samspil menningar og ferðapjónustu

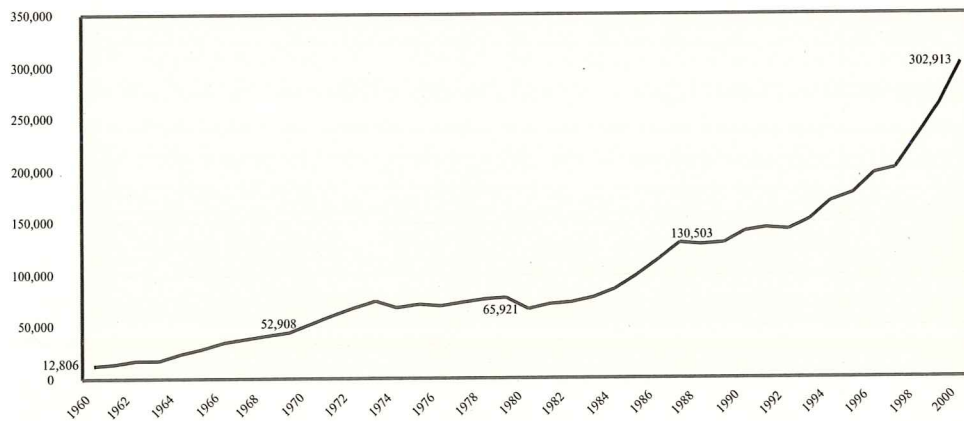
Inngangur

Margar spurningar vakna þegar heiti ráðstefnunnar „Smáþjóðamenning í alþjóðasamfélagi“ er skoðað. Gjarnan hefur verið litið til ferðapjónustu sem áhrifavalds, sérstaklega með vexti hennar á undanförunum árum. Í þessari grein er leitast við að draga fram þróun ferðapjónustu á Íslandi og hugleiða hvernig hún gæti þróast. Farið verður yfir helstu kenningar um áhrif vaxandi ferðapjónustu á menningarsamfélög og hvernig menningu heimamanna hefur verið umbreytt í mörgum tilfellum til að falla betur að kröfum ferðamanna. Skoðað er hver staðan er á Íslandi og sýnt fram á að íslensk nútímamenning er það fjölbætt, alþjóðleg og lifandi að henni stendur ekki ógn af ferðamönnum. Einnig er gerð grein fyrir því hversu samspil ferðapjónustu og menningar hefur orðið til að draga fram sérkenni hinnar þjóðlegu íslensku menningar og þetta samspil orðið til að styrkja hvortveggja.

Þróun íslenskrar ferðapjónustu

Ekki er hægt að tala um ferðapjónustu á Íslandi sem atvinnugrein að neinu marki fyrir en komið er fram á sjötta tug aldarinnar. Árið 1960 komu einungis 12.806 erlendir ferðamenn til Íslands en fór ört fjölgandi og má segja að fjöldinn hafi tvöfaldast á hverjum áratug allt til ársins 2000 en þá var hann orðinn 302.913. Sést þessi þróun betur á mynd 1.

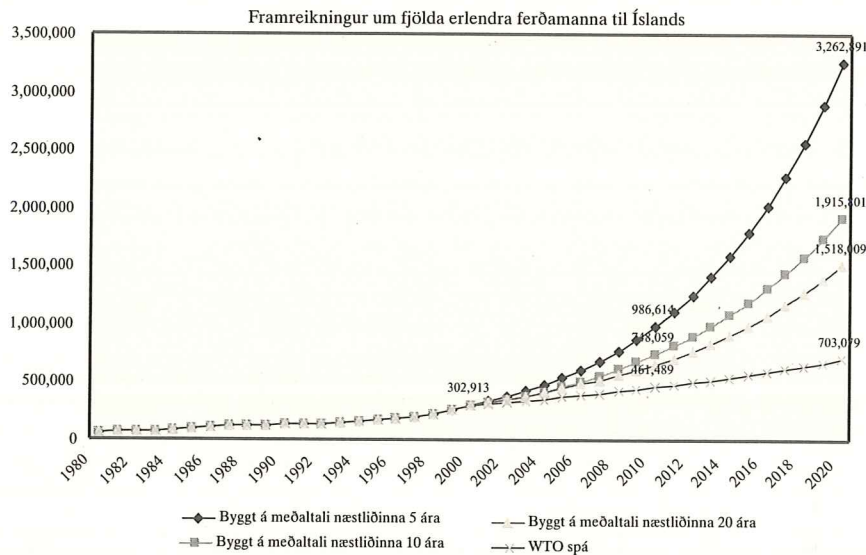
Fjöldi erlendra ferðamanna til Íslands

Mynd 1. (Heimild: Útlendingaefirlitið)

Þessi þróun hefur óneitanlega haft mikil áhrif og er nú svo komið að ferðaþjónusta er sá atvinnuvegur þjóðarinnar sem aflar næst mestis gjaldeyris og skilar þjóðarþúinu rúmum 30 milljörðum í gjaldeyristekjur. Lætur nærri að ferðaþjónustan standi undir um 4,5% af þjóðarframleiðslunni og hefur verið ábyrg fyrir um 0,3% af 4% vexti þjóðarframleiðslunnar á undanförunum árum.

Standa allar vonir til þess að þessi vöxtur geti haldið áfram á næstu árum. Sé litið til spár World Tourism Organization (2000:42) þá kemur í ljós að hún spáir 3,8% árlegum vexti í komum ferðamanna til norður Evrópu, þ.e. Norðurlanda, Stóra Bretlands og Írlands til ársins 2020. Þetta er meiri vöxtur en í Evrópu í heild en þar er gert ráð fyrir 3,0% vexti. Hluttur Íslands í komum á þetta svæði er þó afar smár eða um 0,67% þ.e. 303.000 af 44,8 milljónum. Sé litið til síðustu 20 ára þá kemur í ljós að vöxtur á Íslandi er um 8,7% á ári, en vöxturinn hefur náð 11,32% að jafnaði síðustu fimm árin. Því er hægt að velta upp ýmsum framreikningi byggðum á þessum tölum og gefa sér þannig að fjöldi ferðamanna til landsins verði á bilinu 700 þúsund til 3 milljónir árið 2020 eftir því við hvað er miðað. Þetta sést betur á mynd 2.

Mynd 2.

Þessi þróun, sem er í senn áætluð og fyrirsjáanleg, vekur þá spurningu hvort þessi mikli fjöldi, hvort sem hann verður 700 þúsund, sem er væntanlega lægsta gildi, eða 2 milljónir, sem eru sennilega efri mörk, muni hafa veruleg áhrif á íslenska menningu.

Erlendar kenningar

Talsvert hefur verið ritað um áhrif ferðamanna á menningu. Af þeim eru sennilega þekktust skrif Valene Smith (1992) og Doxey (1975). Smith rekur þróun samskiptanna og viðhorfsbreytingar ferðamanna gagnvart umhverfi sínu í *töflu 1*.

Ferðamenn		
Tegund	Fjöldi	Aðlögun að menningu heimamanna
Könnuðir (Explorer)	Mjög fáir	Að fullu
Aðall (Elite)	Sjást sjaldan	Að fullu
Úr leið (Off-beat)	Sjaldgæfir en sjást	Vel
Nýungagjarnir (Unusual)	Kemur stundum	Að hluta
Byrjun á fjölda (Incipient mass)	Stöðugur straumur	Vilja vestræn þægindi
Fjöldi (Mass)	Stöðugt flæði	Búast við vestrænum þægindum
Leiguflug (Charter)	Látlaus fjöldi	Krefjast vestrænna þæginda

Tafla 1.

Doxey tekur í mjög svipaðan streng þegar hann lýsir þeim breytingum sem verða á viðhorfi heimamanna til gesta í *töflu 2*.

Stig	Einkenni	Lýsir sér sem:
1. Stig	Ánægja	Gestir velkomnir. Lítil formleg uppbygging
2. Stig	Hlutleysi – afskiptaleysi	Búist við gestum. Samskipti verða viðskiptaleg
3. stig	Ónæði	Heimamenn fara að hafa áhyggjur af gestum. Aðgerðir til að bæta aðstöðu
4. Stig	Fjandskapur	Óvild frá heimamönnum. Aðgerðir til að takamarka tjón eða fjölda.

Tafla 2.

Eins og má ráða af þessu geta viðbrögð heimamanna annarsvegar verið þau að láta hina erlendu gesti breyta náttúrulegu umhverfi áfangastaðarins og sætta sig við að vera alfarið komnir á mála hjá ferðaþjónustunni. Þetta á við t.d. víða í Karabíska hafinu þar sem nánast allir íbúar byggja nánast alla afkomu sína á ferðamönnum. Hinsvegar geta öfgahópar meðal heimamanna gengið svo langt að ráðast á ferðamenn beinlínis í þeim tilgangi að hrekja þá á brott. Alvarlegasta tilfellið var í Egyptalandi á árunum 1992 til 1995 þegar 13 ferðamenn voru myrtir og náði hámarki árið 1996 með morði 18 ferðamanna frá Grikklandi í Kairó. Það leiddi til 20% samdráttar í komum ferðamanna til Egpýalands árið eftir en síðan gleymdist þetta atvik fljótlega og að tveimur árum liðnum var ferðamannastraumurinn orðin samur og gott betur. Sönmez (1997) gerir ítarlega grein fyrir þessum fleti ógnana við ferðaþjónustu.

Fjölmargir aðrir þættir koma einnig við sögu þar sem hefðbundnu samfélagsmynstri er varpað fyrir róða á örskömmum tíma. Dæmi um slíkt er þegar einhliða ákvörðun er tekin um uppbyggingu ferðamannastaðar án beinnar aðkomu heimamanna. Walker og félagar (2000) gera ágætlega grein fyrir hinum margbreytilegu vandamálum sem upp geta komið. Einnig fjallar Saveriades (2000) ágætlega um áhrif ferðaþjónustunnar á eyjunni Kýpur sem ólíkt Íslandi hefur verið áfangastaður ferðamanna í árhundruð.

Áhrif á menningu geta verið margvísleg og lýsir Holloway (1998:330) því ágætlega þar sem rakin eru dæmi þess að hefðbundnir nytjahlutir eru mál- aðir allt öðrum litum en hefð var fyrir til að þeir féllu betur að smekk hinna erlendu kaupenda og eins er ekki óalgengt að formi hluta sé breytt, t.d að hlutir séu einfaldlega minnkaðir til að rúmast í ferðatöskum. Hefur þessi tegund menningar gjarnan verið kölluð flugvallarlist eða sýndarveruleiki (staged authenticity) og nær sennilega hvað mestu hámarki (lágmarki) þegar

hið hefðbundna tákn sem notað er til að fagna gesti á Hawaii, sem er blóm-sveigur, er búinn til úr plasti til að hægt sé að nota hann oft og grein-arhöfundur hefur séð.

Halewood og Hannam (2001:569) rekja áhyggjur sínar af þessari útpynn-ingu á menningararfleifðinni, sérstaklega hvað varðar víkingatímann, og rekja ítarlega hvað þurfi að vera til staðar til að sagnfræðinni og menning-unni sé ekki ógnað. Skipa þeir framsetningu menningararfleifðarinnar upp í fimm mismunandi stig.

1. Hefðbundin söfn (Conventional museums)
2. Menningarsetur (Heritage centers)
3. Þemagarðar (Theme parks)
4. Endurgerð þorp (Living history village reconstruction)
5. Markaðir (Seasonal markets)

Að mati þeirra er aðalatriðið að hægt sé að tengja upprunaleikann sem sterkustum böndum við þá vöru sem verið er að selja. Þegar um söfn er að ræða þarf uppsetning og framsetning að vera með sem vísindalegustum og áreiðanlegustum hætti. Í tilfelli víkingamarkaðarins er það fullyrðing sölu-mannsins um að mynstrið á skrautgripnum sé nákvæm eftirmynd af raun-verulegum forngrip sem fannst skammt frá.

Staðan á Íslandi

Samhliða aukinni almennri velmegun á Íslandi hafa ferðalög Íslendinga til útlanda aukist verulega og er svo komið að ferðalög eru almenn og talin sjálfsgöð. Taka þau orðið svo mikinn hluta af neyslu okkar að þau eru reiknuð sem 3,2% af almennri neysluloverðsvísitölu. Komur Íslendinga frá útlöndum hafa verið nokkuð í takt við komur erlendra ferðamanna. Þannig voru þær samkvæmt upplýsingum útlendingaæftirlitsins 95.662 árið 1985, 142.054 árið 1990, 165.544 árið 1995 og 283.350 árið 2000. Það má því slá því fram sem nokkuð ábyggilegri staðreynd að flestir Íslendingar hafa eigin reynslu af ferðalögum og hafa komist í einhver kynni við erlenda menningu. Áhrif sjónvarps vega sennilega meira í að kynna okkur erlenda menningu þannig að við höfum ástæðu til að ætla að komur erlendra ferðamanna orki lítið til að hreyfa við íslenskri menningu. Ekki hafa verið gerðar margar rannsóknir á þessum þáttum en þó er hægt að vitna til rannsókna Arnars Mús Ólafs-sonar og Krístrúnar Önnu Konráðsdóttur (2001) þar sem viðhorf heima-manna til ferðamanna í Skaftafelli voru könnuð. Kom þar í ljós að viðhorf

íbúa svæðisins gagnvart ferðaþjónustu sem atvinnugrein eru almennt jákvæð og telja heimamenn ókosti hennar fáa.

Tilkoma ferðaþjónustu í þeim mæli sem orðinn er á Íslandi hefur hinsvegar gefið færi á að setja upp sýningar sem treysta fyrst og fremst á aðsókn ferðamanna. Sem dæmi um slíkar sýningar má nefna Síldarminjasafn á Siglufirði, Vesturfarasetur á Hofsósi, Galdrasýningu á Ströndum, Sögusetrið á Hvolsvelli og Eiríksstaði í Haukadal. Í síðastnefnda tilfellinu er að vísu um að ræða gerð tilgátuhúss, byggða á ítarlegum fornleifarannsóknnum, en í hinum tilfellunum er annarsvegar um að ræða þætti frá síðustu áratugum eða frá því um aldamót og hinsvegar efni sem er sótt það langt aftur í tímann að næsta fáar beinar heimildir eru til staðar.

Við umfjöllun um þessi efni verður að hafa skýrt í huga þann fræðilega mun sem er á safni og sýningu. Í grunnatriðum felst munurinn í því að í safni eru stunduð fræðistörf, það hefur varðveisluskýldur og þar eru gerðar kröfur um mjög fagleg og fræðileg vinnubrögð. Safn getur sett upp sýningu en sýning getur allt eins verið sett upp af öðrum aðilum og þarf þá ekki að vera annað en haganlega gerð leiktjöld sem t.d. sækja sagnfræðilegt gildi sitt í þann stað þar sem þau eru sett upp án þess að þar séu neinar aðrar menjar. Ef við tökum nokkur dæmi og flokkum þau samkvæmt Halewood og Hannam (2001:569) þá sjáum við:

1. Söfn byggð utan um ákveðnar fornminjar – dæmi: Glaumbær og Þjóðminjasafn.
2. Sýningar byggðar á rannsóknum á sögulegum stað en síðan spunnið við eftir bestu vitund. Dæmi um það eru Eiríksstaðir í Haukadal og Þjóðveldisbærinn í Þjórsárdal.
3. Þemagarður. Sýningar byggðar á sögu. Dæmi um það eru t.d. Síldarminjasafn og Galdrasýning á Ströndum.
4. Endurgerð á öðrum stað en upprunalegum. Þjóðveldisbærinn væri dæmi um slíkt ef hann væri mannaður leikurum og á vissan hátt er þetta tekið upp t.d. þegar haldnar eru sýningar á gömlu handverki við t.d. heyskap, eða á Síldarhátíðinni á Siglufirði þegar sýningin vaknar til lífsins. Árbæjarsafn fer nærri því að flokkast undir þessa tegund.
5. Handverkssýningar þar sem lögð er áhersla á að gera hlutina sem upprunalegasta. Sagt t.d. að mynstrið sé byggt á hlut sem fannst við uppgröft og fl. þess háttar. Víkingahátíð í Hafnarfirði er dæmi um þetta ásamt fjölmörgum sambærilegum hátíðum um öll Norðurlönd.

Þetta samspil virkar gjarnan ansi vel. Þannig hefur aðsókn að söfnum á vegum Byggðasafns Skagafjarðar aukist verulega á undanförunum árum með tilkomu nýrra og athyglisverðra sýninga sem að hluta til eru ætlaðar ferðafólki. Eins og sjá má í *töflu 3* sem sýnir gestafjölda á þrjár af sýningum Byggðasafnsins þá eru það fyrst og fremst sýningarnar á Vesturfarasetri og á Hólum sem hafa dregið að sér aukinn gestafjölda.

	1997	1998	1999	2000
Glaumbær	20.800	20.000	19.500	20.800
Vesturfarasetur	9.500	12.000	12.800	12.200
Hólar	8.000	10.000	10.000	15.000

Tafla 3. Heimild : Byggðasafn Skagafjarðar

Talið er að í Skagafirði séu sérstaklega góðar aðstæður til að setja upp söfn og sýningar af þessu tagi. Þar er gnægð sögustaða og auk þess landfræðileg nálægð slík að hæfur leikur er að fá gesti til að fara á milli staða. Athyglisverðri hugmynd hefur verið hreyft, sem er endurgerð bæjarins að Tyrfingsstöðum sem stendur við ármót Austari og Vestari Jökulsár. Þar er varðveitt heildstæð bæjartorfa með öllum þeim fjölmörgu útihúsum sem venja var til á fyrri öldum, en ólíkt mörgum öðrum þeim bæjum sem varðveittir hafa verið er hér ekki um að ræða höfðingjasetur, kirkjujörð eða sýslumannssetur heldur almúgabæ. Myndi uppbygging þar, með markvissri tengingu við storbýlið í Glaumbæ, vera gott framlag til að auka skilning manna á aðstæðum fyrr á öldum.

Pegar fjallað er um menningu er ekki einungis um að ræða þjóðlega eða sagnfræðilega menningu heldur er einnig mikið starf unnið í tengslum við tónlist. Þannig eru haldnar árlega nokkrar tónlistarhátíðir á landsbyggðinni þar sem innlendir og erlendir listamenn koma fram og eru þær sóttar af fjölmörgum gestum sem gjarnan dvelja yfir helgi á viðkomandi stað. Þar eru fjölsóttastar hátíðir í Skálholti, Reykholti og á Kirkjubæjarklaustri.

Nýlega kom út skýrsla nefndar sem samgönguráðherra skipaði til að gera tillögur um menningartengda ferðaþjónustu (Samgönguráðuneytið 2001) Þar er lagt til að menningartengd ferðaþjónusta verði þróuð sem önnur meginstoð íslenskrar ferðaþjónustu. Þar er lagður fram fjöldi tillagna um hvernig gera megi íslenska menningu sýnilegri og mikil áhersla lögð á markvissa vinnu til að ná því takmarki. Er það ánægjulegt að mönnum eru að verða ljósir þeir miklu möguleikar sem felast í þessu samstarfi. Hægt er að sækja nokkrar fyrirmyndir til annarra landa um hvernig beri að standa að

vel heppnuðu samspili menningar og ferðaþjónustu. Martín (1999:37) lýsir því t.d. ágætlega hvernig staðið var að þróun píligrímaleiðarinnar til Santiago de Compostella sem allsherjar upplifunar. Þar hefur fjöldi ferðalanga, sem ganga hina fornu píligrímsleið, tífaldað á tíu árum. Það hefur að sjálf-sögðu haft mikil áhrif á alla þá sem starfa að ferðaþjónustu á leiðinni.

Samspil ferðaþjónustu og menningar hefur orðið sífellt mikilvægara eftir því sem ferðaþjónusta á Íslandi vex. Ferðaþjónustan virðist geta skapað grundvöll undir starfsemi safna og aðra menningarstafsemi en jafnframt eflir menningin ferðaþjónustuna því ferðamenn þurfa líka andlegt fóður og þá stundum eitthvað auðmeltara en fjöll og fossa. Samspil ferðaþjónustu og menningar á Íslandi eflir hvortveggja og styrkir.

HEILMILDIR

- Arnar Már Ólafsson og Krístrún Anna Konráðsdóttir. 2001. Viðhorf heimamanna. Hluti af þolmarkarannsókn í Skaftafelli framkvæmd sumarið 2000. Enn útgefið.
- Doxey, G.V. 1975. A Causation Theory of Visitor - Resident Irritants: Methodology and Research Inferences. *Proceedings of the Travel Research Association Sixth Annual Conference*, San Diego. Tilvitnun sótt í bls 328 í Holloway, J.C. 1998. *The Business of Tourism*. Longmann Limited, Essex.
- Helewood, Cris og Hannam, Kevin. 2001. Viking Heritage Tourism. Authenticity and Commodification. *Annals of Tourism Research* 28:565-580.
- Holloway, J.C. 1998. *The Business of Tourism*. Longmann Limited, Essex.
- Martín, Louis Bouves. 1999. The Spanish experience in Promoting Cultural Tourism routes: The Pilgrim's way to Santiago. *Tourism and Culture. WTO / UNESCO seminar 20-21 April 1999 Samarkland/Khiva, Republic of Uzbekistan*. World Tourism Organization, Madrid.
- Samgönguráðuneytið. 2001. *Menningartengd ferðaþjónusta* Skýrsla nefndar undir formennsku Tómasar Inga Olrich um menningartengda ferðaþjónustu. Samgönguráðuneytið, Reykjavík.
- Saveriades, Alexis. 2000. Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus. *Tourism Management* 21:147-156.
- Smith, Valene. (ritstj.) 1992. *Hosts and Guests: An Anthropology of Tourism*. Blackwell, Oxford.
- Sönmez, Sevil F. 1997. Tourism, terrorism and political instability. *Annals of Tourism Research* 25:416-456.
- Walker, Jennifer L. Mitchell, Bruce og Wismer, S. 2000. Impacts during project anticipation in Molas, Indonesia. *Environmental Impact Assessment Review* 20:513-535.
- World Tourism Organization. *Tourism 2020 Vision, Volume 4 Europe*. World Tourism Organization, Madrid 2000.

SUMMARY

With increasing numbers of foreign visitors arriving in Iceland and estimates preparing us for further growth, the key question of the influence of tourism on the local culture arises. A study of the relevant literature in the field reveals that mass tourism has frequently polluted and distorted the culture of the host nation. In Iceland, this is tempered by the cosmopolitan attitude of Icelanders, who are frequent travelers, and in fact already besieged by around round-the-clock television. The increase in tourism has presented the opportunity of establishing several historical exhibitions on a permanent basis. It is expected that cultural tourism will be a major attraction in Iceland in coming years. A small nation with a strong cultural identity does not have to surrender to the culture of mass tourism, but can use tourism to its advancement.

ÞÓRARINN SÓLMUNDARSON

Byggðaröskun á Íslandi

Breytt byggðamynstur

Forsendur búsetu breytast, gamlar lausnir í byggðamálum duga ekki lengur heldur kalla nýir tímar á nýjar leiðir. Það eru einkum fjórar orsakir fyrir þeim breytingum sem nú eru að verða á byggðamynstrinu og hafa leitt til svo mikilla fólksflutninga af landsbyggðinni til höfuðborgarsvæðisins. Þær eru breytingar á landbúnaði og fiskveiðum, sem eru hinar hefðbundnu orsakir, en nýjar orsakir eru aukinn hluti þekkingar í framleiðslu og breytt gildismat fólks.

Fækkun starfa í landbúnaði og sjávarútvegi má rekja til vélvæðingar og breyttra rekstrareininga. Færra fólk þarf á hvert bú og búum fækkar. Þessi fækkun byrjaði snemma á öldinni og hún stendur enn. Fyrst í stað stóðu flutningarnir oft til nærliggjandi þéttbýlisstaða en nú virðast þeir að mestu leyti vera til höfuðborgarsvæðisins.

Næst ber að telja fækkun starfa í fiskiðnaði. Þegar útgerð hófst í einhverjum mæli hérlandis myndaðist þéttbýli vegna nauðsynlegrar nálægðar við fiskimiðin. Með breyttum skipum og framleiðsluháttum er þessi nauðsyn ekki lengur til staðar. Skipin geta siglt lengri leið en fyrr með aflann án þess að hann skemmist, hluti hans er unninn um borð og landvinnslan byggir á stærri framleiðslueiningum en fyrr.

Þriðja orsökina er aukinn hlutur þekkingar í framleiðslu. Þekkingin liggur í þeirri tækni sem notuð er við framleiðsluna, vélum, verkþekkingu, markaðssetningu og fleiru þess háttar. Þetta kemur meðal annars fram í aukinni hagræðingu sem leiðir til fækkunar starfa í beinni framleiðslu. Þess í stað skapast störf í alls kyns þekkingariðnaði tengdum framleiðslunni, tækniþróun, menntun, markaðsmálum o.þ.h. Nú er talið að í flestum framleiðslugreinum liggi einungis 10-20% verðmætasköpunar í sjálfri framleiðslunni, en 80-90% í þekkingariðnaði tengdum henni. Sem dæmi um nokkra þekkingarþætti sem varða sjávarútveg má nefna eftirfarandi:

Fiskveiðar:

- Hafrannsóknir og fisveiðistjórnun, fiskveiðitækni og netagerð, skipatækni, nýsmíði og viðhald, grunnmenntun sjómanna, rafeindatækni t.d. fiskileitartæki.

Fiskvinnsla:

- Gæðastjórnun, vörupróun/nýsköpun, umbúðir, grunnmenntun og endurmenntun.

Þessi orsök fólksflóttans hefur að mestu farið framhjá fólki. Talað er um að störfum í landbúnaði og fiskvinnslu fækki vegna hagræðingar, en málið er ekki svo einfalt. Oft flytjast þau úr framleiðsluþættinum í frystihúsinu eða á býlinu yfir í þekkingariðnaðinn, og við þurfum ekki að leita lengi til þess að sjá hvar þessi störf lenda. Þau lenda ekki í gömlu fiskvinnsluplássunum heldur á höfuðborgarsvæðinu, í minna mæli á Akureyri og í enn minna mæli á stærri fiskvinnslustöðum eins og Vestmannaeyjum. Þekkingariðnaðurinn er að stærstum hluta á höfuðborgarsvæðinu en frumframleiðslan er eftir á landsbyggðinni. Eflaust má því um kenna að flestar rannsóknarstofnanir eru einkum starfandi á höfuðborgarsvæðinu.

Fjórða meginorsök fólksflutninganna er breytt gildismat fólks, einkum ungs fólks. Það stafar af aukinni menntun, ferðalögum og fjölmiðlun. Þegar Íslendingar tóku skrefið úr bændaþjóðfélagi yfir í iðnaðarþjóðfélag urðu kynslóðaskipti og fráhrarf frá lífsstíl og viðhorfum bændaþjóðfélagsins. Tímabilið einkenndist af tæknihyggju sem oft réði ferðinni fremur en mannleg viðhorf. Á sjöunda áratugnum kom fráhrarfið og jafnframt því sem við stigum skrefið úr iðnaðarþjóðfélagi yfir í upplýsinga- og hátæknisamfélag ruddu sér til rúms ný viðhorf. Þau einkennast af nýsköpun, alþjóðahyggju, hreyfanleika í búsetu, sjálfstæði, jafnrétti kynja, þjóðflokka og trúarhópa og vaxandi áhuga á málefnum sem standa nálægt fólki, eins og umhverfismálum, menningu og bættum lífsgæðum.

Ein af breytingunum sem fylgja þessu er *umbylting á stjórnkerfum* þjóðfélagsins, stofnana og fyrirtækja. Í upplýsinga- og hátæknisamfélaginu eru þekking og menntun orðin almenn og ekki lengur forréttindi fárra. Hlutverk stjórnandans hefur því breyst frá því að vera verkstjóri yfir í að vera fremur samræmingaraðili og tengiliður við umheiminn. Í stjórnámálum endurspeglast þetta í valddreifingu og afskiptum hins almenna borgara af þjóðfélagsmálum sem snerta hann sjálfan og nánasta umhverfi hans.

Önnur breyting er *aukinn hreyfanleiki*, bæði í ferðalögum og búferlaflutningum. Menntun eykur einnig flutningatíðni fólks milli héraða, bæði til þess

að sækja háskólanám og betri atvinnumöguleika. Ungt fólk velur oft *starfssvið* sem krefst fræðilegrar þekkingar og bíður upp á landfræðilegan hreyfanleika.

Alþjóðahyggja er hluti hinna nýju lífsviðhorfa. Í upplýsinga- og hátæknisamfélaginu færast alþjóðamenning inn á hvert heimili gegnum fjölmiðla og ferðalög. Með auknum fjölþjóðaviðskiptum og samstarfi, eins og t.d. innri markaði Evrópusambandsins, hverfa landamæri á Vesturlöndum og þar með minnkar vægi þjóðríkisins sem stjórnunareiningar.

Þá má nefna *auknar kröfur fólks til umhverfis síns*, einkum útiumhverfis, sem hefur meira vægi en áður. Þættir sem skipta máli eru t.d. umhverfi laust við hávaða og mengun, veðráttu, útsýni og aðgangur að ósnortinni náttúru.

Síðasti þátturinn er *félagsstarf og tómstundir*. Ungt fólk er að hverfa frá skipulagðri og formbundinni félagsstarfsemi, svo sem ungmennahreyfingum og stjórnálagssamtökum, en leggur meiri áherslu á sveigjanleika, valkosti og einstaklingsbundið framboð.

Vægi menntunar í byggðapróun

Af þessu má sjá að leita verður nýrra leiða í byggðamálum. Í fyrsta lagi er mikilvægt að auka fjölbreytni atvinnulífsins á landsbyggðinni, og til þess verður að laga það að atvinnuháttum upplýsinga- og þekkingarþjóðfélagsins. Með því bjóðast fólki fjölbreyttari atvinnutækifæri - atvinnulífið er ekki eins háð samdrætti í frumvinnslugreinunum. Áður fyrr var oft hægt að stýra staðarvali fyrirtækja með opinberum reglum og styrkjum. Nú eru breyttir tímar og mörg fyrirtæki framleiða háþróaðar vörur og þjónustu sem krefjast mikillar starfsþekkingar. Framboð á starfsmenntuðu vinnuafli og aðgangur að rannsóknarstofnunum og háskólum er meðal þeirra þátta sem mikilvægir eru fyrir staðarval fyrirtækja. Menntunarstig og starfsemi háskóla- og rannsóknastofnana skiptir því miklu fyrir þróun atvinnulífs og menningar á landsbyggðinni. Augljóst er því að mikilvæg undirstaða uppbyggingar nýrra atvinnuhátta liggur í aukningu þekkingar á landsbyggðinni til þess að hún eigi þátt í fleiru en einungis þeim hluta verðmætasköpunarinnar sem liggur í beinni vinnu við framleiðslu.

Í öðru lagi verður að laga byggðastefnuna að óskum fólks. Meðal þarfa íbúa má nefna aðgengi að góðri menntun á fyrstu skólastigum og á framhaldsskólastigi og möguleika á framhaldsmenntun eftir stúdentspróf. Þetta er meðal þeirra þátta er hafa mikil áhrif á búsetuval fjölskyldufólks, og samkvæmt könnun prófessors Stefáns Ólafssonar, *Búseta á Íslandi* (1997), voru menntunartengdar forsendur eftar á blaði hjá 30% landsbyggðafólks sem

hugði á flutninga. Með því að byggja upp þekkingariðnað á landsbyggðinni má um leið bæta búsetuskilyrði þar með því að auka fjölbreytni atvinnulífsins.

Menntamál eru því geysilega mikilvæg með tilliti til byggðapróunar og menntun er einn af þeim búsetuþáttum er hvað mestu varðar á landsbyggðinni. Æðri menntastofnanir, þ.m.t. háskólar, hafa marktæk áhrif á svæðapróun. Þessi áhrif geta ýmist verið bein eða óbein. Almenn má greina áhrifin í magnþætti (fjármagnsstreymi og vöruflæði) og gæðþætti (þjálfað og starfsmenntað fólk, afleidd fyrirtæki, endurnýjun efnahagsmynsturs og ímynd svæðisins). Finna má tvenns konar rök fyrir gagnsemi menntastofnana. Samkvæmt hinum hefðbundnu rökum framleiða menntastofnanir vel þjálfað og hæft fólk sem aflar gagnlegrar og nýrrar þekkingar á viðkomandi svæði. Upp á síðkastið hafa háskólar verið hvattir til að láta samfélaginu í té aðra þjónustu, svo sem virka tækniyfifærslu, eða til að örva stofnun afleiddra fyrirtækja.

Staða menntunar á landsbyggðinni

Þá má spyrja sig hvort landsbyggðin sé í stakk búin til að taka við þekkingariðnaði. Er sá mannauður fyrir hendi sem þarf til að taka við þekkingariðnaði? Svarið er nei, og það tekur langan tíma að byggja hann upp.

Aðeins 16% alls fólks með háskólamenntun er búsett á landsbyggðinni en 45% alls fólks með grunnskólamenntun. Á árunum 1994-1998 fækkaði háskólamenntuðu fólki um 100 á landsbyggðinni en fjölgaði um 3500 á höfuðborgarsvæðinu. Með samanburði á tölum Hagstofunnar (2000) um íbúafjölda og tölum frá Lánasjóði íslenskra námsmanna (2000) um dreifingu lánþega í innheimtukerfi sjóðsins í ársbyrjun 2000 má sjá dreifingu háskólamenntaðs fólks eftir byggðarlögum. Þá voru um 12% landsmanna í innheimtukerfi Lánasjóðs íslenskra námsmanna, þ.e. voru að borga af námsláni sem þeir höfðu tekið vegna háskóla- eða sérskólanáms. Hlutfallið var 13% á höfuðborgarsvæðinu en 4-8% í landsbyggðarkjördæmunum, *hæst á Norðurlandi eystra en lægst á Reykjanesi og Vestfjörðum*. Hlutfall sérskóla- og háskólamenntaðs fólks var 16,3% á landsvísu en 8-11% í landsbyggðarkjördæmunum, *lægst á Reykjanesi og Vestfjörðum en hæst á Norðurlandi eystra*.

Ljóst er af þessum tölum að staða menntamála á landsbyggðinni er æði misjöfn og fer hún eftir því hversu öflugar menntastofnanir eru í hverju byggðarlagi. Í byggðarlögum sem jafnframt eru þjónustukjarnar, s.s. á Akureyri, Ísafirði, Akranesi og í Reykjanesbæ, eru sterkir framhaldsskólar og á Akureyri starfar háskóli. Öflugar menntastofnanir virðast hafa áhrif útfrá sér

á menntunarstig í viðkomandi byggðarlögum og nágrannabyggðum. Skólastofnanir í minni byggðarlögum gegna einnig mikilvægu hlutverki, sérstaklega fyrir nemendur í fyrri hluta framhaldsskólanáms. Hinsvegar er vandkvæðum bundið fyrir smærri skóla að bjóða fjölbreytt nám vegna fámennra árganga og mikils kennslukostnaðar.

Eins og áður segir hefur aðgengi að framhaldsskólanámi mikil áhrif á búsetu fólks. Ungt fólk frá afskekktari byggðarlögum þarf að sækja framhaldsnám langt að og fer þess vegna ungt að heiman. Hætta er á að fólk sækir ekki heim aftur að loknu námi vegna takmarkaðra atvinnumöguleika, stofnunar fjölskyldu o.fl. Oft flytja foreldrar einnig búferlum til að börn þeirra geti stundað framhaldsnám. Ef staða smærri framhaldsskóla veikist er hætt við auknum brottflutningi ungs fólks úr viðkomandi byggðarlögum.

Annar möguleiki er að ungt fólk sækir ekki nám og menntunarstig viðkomandi svæðis verði því lágt. Mikill kostnaður fylgir dvöl nemenda fjarri heimili. Þar sem unglingar undir sjálfræðisaldri þurfa að sækja framhaldsskóla útfyrir heimabyggð, jafnvel án heimavistaraðstöðu, er vandi á höndum bæði félagslega og fjárhagslega fyrir viðkomandi fjölskyldu. Einnig verkar það letjandi á fólk að leita sér framhaldsmenntunar að hætta er á að fólk sem sækir framhaldsnám fái ekki starf við sitt hæfi í heimabyggð sinni að námi loknu.

Leikskóla- og grunnskólastig virðast standa nokkuð styrkum fótum ef marka má ánægju fólks með þá þjónustu er þessar stofnanir veita á landsbyggðinni. Grunnskólar eru flestir einsetnir og mótuneyti í boði. Samkvæmt tölum Hagstofunnar (2001) er þó enn langt í land að hlutfall réttindakennara og leiðbeinenda á grunnskóla- og leikskólastigum sé sambærilegt á höfuðborgarsvæðinu og landsbyggðinni. Á landsvísu var hlutfall leiðbeinenda 16,5% haustið 1999, þar af 6,5% á höfuðborgarsvæði en 17,2-40,9% á landsbyggð, hæst á Norðurlandi vestra en lægst á Suðurlandi.

Loks ber að nefna þýðingu viðhorfs íbúanna, en neikvætt viðhorf til menntunar getur hæglega hamlað sköpun þess mannauðs sem nauðsynlegur er til að byggja upp fjölbreyttara atvinnulíf.

Leiðir til úrbóta

Símenntun tengd atvinnulífinu á svæðinu gerir fólk samkeppnishæfara á vinnumarkaði. Ef möguleikar á framhaldsskóla- og/eða háskólanámi í heimabyggð aukast, hækkar menntunarstig viðkomandi byggðarlags og í framhaldinu ættu atvinnumöguleikar fólks að aukast.

Aðgengi að námi hefur aukist mjög á undanförunum árum með bættari aðstöðu til fjarnáms og auknu framboði fjarnáms á framhalds- og

háskólastigi, en samkvæmt tölum Hagstofunnar voru 505 nemendur í fjarnámi á háskólastigi og 337 á framhaldsskólastigi haustið 1999. Hefur þetta gert mörgum kleyft að ljúka starfsnámi í heimabyggð og margt bendir til þess að nemendur sem stunda háskólanám í heimabyggð sinni velji sér fremur starfsvettvang þar að námi loknu. Til dæmis er talið að kennaramenntun í fjarnámi hafi skilað 20-30 réttindakennurum til skólanna á Vestfjörðum á undanförunum árum. Reynsla af fjarnámi er því mjög jákvæð en aukin samvinna skóla getur einnig skilað umtalsverðum árangri, t.d. í auknu námsframboði.

Aðgangur að fjarskipta- og upplýsingatækni skiptir æ meira máli fyrir almenna borgara, atvinnulífið og opinberar stofnanir. Hann verður sífellt mikilvægari þáttur í almennum lífsskilyrðum fólks, aðstöðu þess til að afla sér upplýsinga, hafa áhrif á samfélag sitt, menntast, eiga samskipti við aðra o.s.frv. Slíkur aðgangur hefur einnig vaxandi áhrif á möguleika fyrirtækja til að verða til, starfa og vaxa. Síðast en ekki síst skiptir aðgangur að fjarskipta- og upplýsingatækni meginmáli fyrir opinberar stofnanir á borð við skóla, rannsóknarsetur, bókasöfn og stjórnsýslustofnanir.

Nýting fjarskipta- og upplýsingatækni felur jafnframt í sér einstaka möguleika til að jafna aðstöðumun milli borgaranna, sem meðal annars getur skapast vegna fjarlægða og strjálbýlis. Svo dæmi sé tekið þá skapar hún forsendur fyrir því að íbúar í öllum landshlutum geti sótt sér háskólamenntun án þess að þurfa að flytja búferlum en fjarkennsla fer að stórum hluta fram með fjarfundum sem miðlað er yfir svokallaða Byggðabré. Með fjarlækn-ingum má í mörgum tilfellum bjóða sérhæfðari og fullkomnari heilbrigðisþjónustu á landsbyggðinni. Atvinnukostir fólks í dreifbýli aukast, meðal annars með fjarvinnu og með því að gefa fyrirtækjum á landsbyggðinni, sem reiða sig á upplýsingatækni og fjarskipti, tækifæri til að keppa á jafnréttisgrundvelli við sambærileg fyrirtæki á höfuðborgarsvæðinu. Nýting fjarskipta- og upplýsingatækni er því mikilvægur liður í því að jafna almenn búsetuskilyrði í landinu.

Af framansögðu er ljóst að mikilvægt er að ryðja eins og framast er unnt úr vegi öllum hindrunum fyrir jöfnum aðgangi borgaranna að upplýsinga-samfélaginu, hvort sem þær eru af tæknilegum, fjárhagslegum eða menntunarlegum toga.

Mikilvægt er að byggja upp rannsóknarstarfsemi á landsbyggðinni, og ljóst er að auk fjarkennslu er einnig þörf á staðbundinni starfsemi háskóla-stofnana til að efla rannsókn- og þróunarstarf á landsbyggðinni og eru nú uppi ákveðnar óskir um kennslustöðvar háskóla í landshlutum þar sem slíkar

stofnanir eru ekki fyrir hendi. Það er ekki nóg að vinna rannsóknirnar í Reykjavík og senda síðan skýrslu út á landsbyggðina heldur verður að framkvæma sjálfar rannsóknirnar á landsbyggðinni og byggja þar með upp þekkingu sem þarf til að nýta niðurstöðurnar og byggja áfram á þeim.

HEIMILDIR

Hagstofa Íslands. 2000. *Landshagir 2000*. Hagstofa Íslands, Reykjavík.

Hagstofa Íslands. 2001. *Hlutfall réttindakennara á leik- og grunnskólastigi*. Gögn unnin fyrir þróunarsvið Bygðastofnunar.

Lánasjóður íslenskra námsmanna, óbirt gögn 2000.

Stefán Ólafsson. 1997. *Búseta á Íslandi: Rannsókn á orsökum búferlaflutninga*. Bygðastofnun.

SUMMARY

One of the causes of population decline in rural areas in Iceland over recent years is the increased importance of specialised knowledge in the production process. Increasing cost-cutting means a shrinkage of the production workforce; this is balanced by increased employment in information and knowledge industries geared towards production, technological development, education, marketing, etc. In most areas of production, present estimates indicate that only 10-20% of value added occurs in production of goods, while 80-90% comes from information-based concerns. Instead of stating that jobs have been lost in agriculture and fisheries it would be truer to say that they have moved from the field of production to that of information. Jobs in the information sector have for the most part come into being in the Greater Reykjavík area.

Education is one of the prime factors that regulate population densities. Only 16% of university-educated personnel live in the country, as against 45% of those with basic education. In the period 1994-1998, the number of university-educated persons in the rural areas dropped by 100, while in the Greater Reykjavík area they increased by 3,500. Continued education geared towards the economic emphases of the area in question improves the competitiveness of the population in those areas. It is thus important to develop research projects in the rural areas, and it is clear that there is a pressing need not only for distance education but also for local higher education and research projects to promote research and development out in the country.

Increased diversification in the rural economy is essential, but if it is to succeed it must be tailored to the economic demands of the information and knowledge society. This will create a wider range of career opportunities and the rural economy will suffer less from downturns in the primary production industries. Availability of an educated workforce and access to universities and research institutes are leading

factors in the choice of location for new industries. Thus the level of education and the existence of university and research institutes are of prime importance in the development of the economy and culture of the rural areas.

YVIRLIT YVIR FRÆNDAFUND 1 – 4 1993-2002

Føroyskir høvundar eru skipaðir eftir eftirnavni, íslendskir
eftir fornavni

Styttingar:

FF= *Frændafundur*, Reykjavík 1993

FF 2= *Frændafundur 2*, Tórshavn 1997

FF 3= *Frændafundur 3*, Reykjavík 2000

FF 4= *Frændafundur 4, Smátjóðamentan í altjóðasamfelagi – Smáþjóðmenning í
alþjóðasamfelagi*, Tórshavn 2002

MÁL

Málfrøði/Málfræði:

Guðvarður Már Gunnlaugsson: Færeyskar málheimildir, FF 3

Hjalmar P. Petersen: Skerpingin í føroyskum, FF

Stefán Karlsson: Samanburður á færeysku og íslensku máli, FF

Navnafrøði/Nafnafræði:

Guðrún Kvaran: Íslensk mannanöfn, FF

Kristin Magnussen: Staðanøvn í Føroyum – Viðgerð av staðanøvnum í
Skúvoy, FF 2

Jóhan Hendrik W. Poulsen: Føroysk fólkanøvn, FF

Svavar Sigmundsson: Íslensk örnefni, FF 2

Orðafelli/Orðatiltæki:

Jón G. Friðjónsson: Orðatiltæki úr sjómannamáli, FF 2

Jóhan Hendrik W. Poulsen: Føroyskar máliskur, FF 2

Mál og samfelag/Mál og þjóðfélag:

Auður Hauksdóttir: Sambúð dönsku og íslensku, FF 3

Höskuldur Bráinsson: Um áhrif dönsku á íslensku og færeysku, FF 3

Tórður Jóansson: Føroyskt í 21. øld – dvínandi ella ment smámál? FF 3

Jógvan í Lon Jacobsen: Føroyskt í alheimsgerðini, FF 4

Jóhan Hendrik W. Poulsen: Føroyskt fyri íslenskum árinum, FF 3

MENTAN/MENNING

Eyðun Andreassen: Samleiki fyri norðan? FF 3

Anna Brimnes: Um pátrúgv, FF 2

- Árni Björnsson: Þjóðleg hátíðabrigði á Íslandi, FF 2
 John Dalsgarð: Ungmannafelagsrørslan í Føroyum – ein táttur í fólkaupp-
 lýsingini, FF 3
 Einar G. Pétursson: Þjóðtrú á Íslandi, FF 2
 Ingi Sigurðsson: Viðhorf Íslendinga til Færeyja og Færeyinga, FF
 Edith í Jákupsstovu: Føroyskur fiskiskapur undir Íslandi, FF
 Jóan Pauli Joensen og Louisa Lamhauge: Ár og siðir – Heilagt og gerandis í
 eldri føroyskum bygdarlívi, FF 2
 Páll Lýðsson: Ungmennafélögin á Íslandi. Sögubrot og dæmi, FF 3
 Turið Sigurðardóttir: Hugburður føroyinga til Ísland og íslendingar, FF
 Unnur Dís Skaptadóttir: Sæmd er hverri þjóð að eiga sægarpa enn. Hafíð í
 sjálfsmynd Íslendinga, FF 3
 Úlfur Hjörvar: Frændrækni. Ígripabankar um menningarsamskipti Færey-
 inga og Íslendinga, og hvað helst mætti verða þeim til framdráttar, FF 4
 Vilhjálmur Hjálmarsson: Fiskveiðar Færeyinga við Austurland, FF

LIST

Skaldskapur og bókmentir/Skaldskapur og bókmenntir:

- Dagný Kristjánsdóttir: „Nú er strand í Stapaey!“ Um smásöguna „Það á að
 dansa“ eftir William Heinesen og kvikmyndina *Dansinn* eftir Ágúst
 Guðmundsson
 Eyðun Andreassen: Føroysk og íslendsk kvæðir, FF
 Gauti Kristmannsson: Þýðingar meðal smáþjóða, FF 4
 Hjörtur Pálsson: Þýðingar á verkum færeyskra höfunda á íslensku og við-
 tókur sem þær hafa hlotið á Íslandi, FF
 Martin Næs: Týðingar úr íslenskum til føroyskt og móttøkan, íslenskar
 bókmentir hava fingið í Føroyum – Ella: Frá Kolbeini Tumasyni til Bubba, FF
 Ólafur Halldórsson: Færeyinga saga á Íslandi, FF
 Turið Sigurðardóttir: Av bygd í bý til tykisrúm. Støð í *Mjørka í heilum*, FF4
 Jákup í Skemmuni: Týðing sum mentanarvirksemi, FF 4
 Rógvi Thomsen: Høvdingar hittast: Tróndur í Gøtu og Sigmundur Brestisson
 í føroyskum bókmentum og samleika, FF
 Vésteinn Ólason: Sagnadansar og kvæðalag, FF
Leiklist:
 Árni Ibsen: Um handtak Oskars Hermannssonar og farangur Ernu Sigur-
 leifsdóttur, FF2
 Sverri Egholm: Føroyskt-íslenskt samstarv um leiklist, FF 2

Myndlist:

Auður Ólafsdóttir: Frá fjalli til hugmyndar. Þróun íslenska landslagsmálverksins, FF 2

Bárður Jákupsson: Tá ið myndlistin kom til Føroya, FF 2

SØGA/SAGA

Anna Agnarsdóttir: Ísland á bresku áhrifasvæði fram að síðari heimsstyrjöld, FF

Símun V. Arge: Føroysk búsetingarsøga – tær fornfrøðiligu heimildirnar, FF 2

Bergur Berg: Politisk mentan og smátjóðir, FF 4

Hans Jacob Debes: Føroyar á bretskum valdaøki fram til seinna heimskríggj. Eitt søguligt yvirliit, FF

Hans Jacob Debes: Føroyar í seinna heimsbardaga – Frá amti um sjálvstýri til heimastýri, FF 2

Guðmundur Hálfðanarson: "Eigi víkja!" Þjóðernisvitund og pólitísk menning Íslendinga, FF 4.

Gunnar Karlsson: Ísland í dansk-norska ríkinu, FF 2

Hjalti Hugason: Mat og túlkun á kristnitökufrásögn Ara fróða, FF 3

Kári Jespersen: Kristindómur í 1000 ár, FF 3

Sólrún Jensdóttir: Ísland í síðari heimsstyrjöld – Leiðin til lýðveldis og inn á bandarískt áhrifasvæði, FF 2

Sveinbjörn Rafnsson: Um íslenska byggðasögu, FF 2

Zakarias Wang: Støða Føroya í dansk-norska ríkinu, FF 2

SAMFELAG/ÞJÓÐFÉLAG

Ingólfur V. Gíslason: Konur og launavinna, karlar og fjölskylda, FF 3

Elin Súsanna Jacobsen: Kynjabýti í føroyskum vinnulífi og politikki, FF 3

Stefán Ólafsson: Innreið nútímaþjóðfélags á Íslandi, FF

BÚSKAPUR OG VINNULÍF/FJÁRMÁL OG ATVINNULÍF

Ólavur Christiansen: Lýsing av nøkrum møguleikum viðvíkjandi búskaparligu gongdini í smásamfeløgum, FF 4

Sveinn Agnarsson: Fiskveiðar og byggðamál á Íslandi 1980-2000, FF 4

Annika W. Joensen: Føroyska ferðavinnan – nútíð og framtíð, FF 4

Þorleifur Þór Jónsson: Samspil menningar og ferðaþjónustu, FF 4

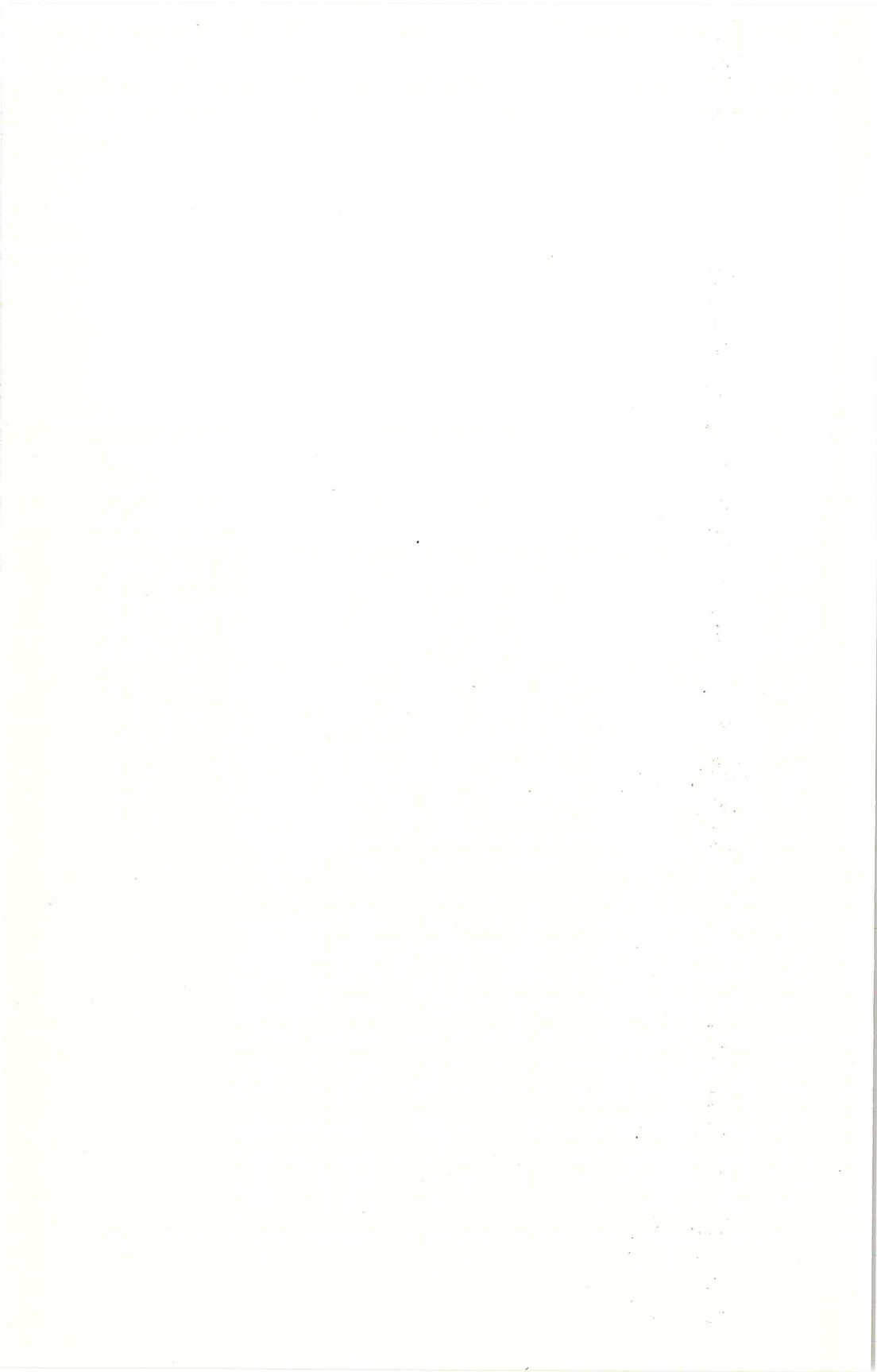
Þórarinn Sólmundarson: Byggðaröskun á Íslandi, FF 4

HAVFRØÐI OG FISKIFRØÐI/HAFFRÆÐI OG SJÁVARLÍFFRÆÐI

Stein Hjalti í Jákupsstovu: Nøkur dømi um, hvussu havstreymar ávirka fisk og annað lív í havinum kring Føroyar, FF

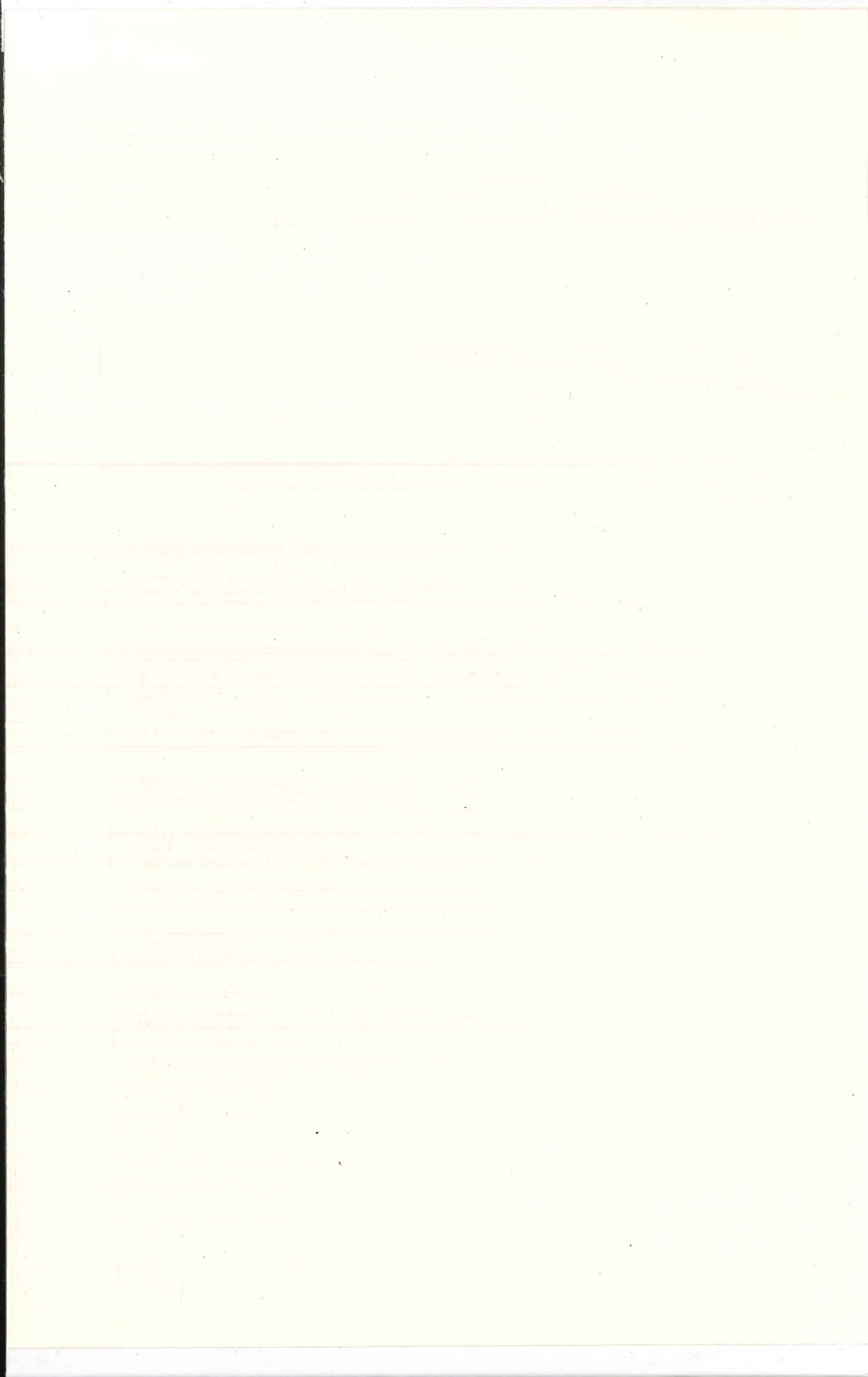
Jörundur Svavarsson: Botndýrarannsóknir á norðurslóðum: BIOFAR og BIOICE, FF3

Frændafundur 4

SMÁTJÓÐAMENTAN Í ALTJÓÐASAMFELAGI SMÁÞJÓÐAMENNING Í ALÞJÓÐASAMFÉLAGI

Guðmundur Hálfðanarson: „Eigi víkja!“ Þjóðernisvitund og pólitísk menning Íslendinga

Bergur Berg: Politisk mentan og smátjóðir. Broytingar í politisku mentanini í Føroyum

Gauti Kristmannsson: Þýðingar meðal smáþjóða

Jákup í Skemmuni: Týðing sum mentanarvirksemi

Úlfur Hjörvar: Frændrækni. – Ígripapankar um menningarsamskipti Færeyinga og Íslendinga og hvað helst mætti verða þeim til framdráttar

Ólavur Christiansen: Lýsing av nøkrum móguleikum viðvíkjandi búskaparligu gongdini í smásamfeløgum

Turið Sigurðardóttir: Av bygð í bý til tykisrúm. Støð í *Mjørka í heilum*

Dagný Kristjánsdóttir: „Nú er strand í Stapaey!“ Um smásöguna „Það á að dansa“ eftir William Heinesen og kvikmyndina *Dansinn* eftir Ágúst Guðmundsson

Jógvan í Lon Jacobsen: Føroyskt í alheimsgerðini

Sveinn Agnarsson: Drepur kvótinn byggðirnar í dróma? Fiskveiðar og byggðamál á Íslandi 1980-2000

Annika W. Joensen: Føroyska ferðavinnan – nútíð og framtíð

Þorleifur Þór Jónsson: Samspil menningar og ferðaþjónustu

Þórarinn Sólmundarson: Byggðaröskun á Íslandi

Yvirlit yvir *Frændafundur 1-4*